

Univerzitet u Novom Sadu | Prirodno-matematički fakultet
DEPARTMAN ZA GEOGRAFIJU, TURIZAM I HOTELIJERSTVO

*dr Tatjana Pivac, dr Miroslav Vujičić, dr Snežana Besermenji,
dr Dajana Vukojević, dr Marija Cimbalević, dr Almir Marić*

MENADŽMENT KULTURNOG NASLEĐA I KULTURNOG TURIZMA

Novi Sad, 2022.

Univerzitet u Novom Sadu | Prirodno-matematički fakultet
DEPARTMAN ZA GEOGRAFIJU, TURIZAM I HOTELIJERSTVO

Prof.dr Tatjana Pivac

Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Prof. dr Miroslav Vujičić

Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Prof.dr Snežana Besermenji

Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Doc.dr Dajana Vukojević

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

dr Marija Cimbalević

Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Prof.dr. Almir Marić

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka

MENADŽMENT KULTURNOG NASLEĐA I KULTURNOG TURIZMA

ISBN 978-86-7031-594-5

Glavni i odgovorni urednik (PMF)

Prof. dr Milica Pavkov-Hrvojević, dekan

Glavni i odgovorni urednik (DGTH)

Prof. dr Lazar Lazić

Uredništvo

dr Aleksandra Dragin

dr Milena Nedeljković Knežević

dr Mladen Jovanović

Recenzenti

Dr Marija Bratić, PMF, Niš

Dr Simon Kerma, Univerzitet Primorska, Fakultet za turističke studije-Turistika, Portorož, Slovenija

Izdavač

PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad

Trg Dositeja Obradovića 3, tel: 021/450-104

www.dgt.uns.ac.rs

Odlukom broj 0602-07-455/21-6 Nastavno-naučnog veća Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu sa sednice održane 19.01.2022. rukopis je prihvaćen za štampu kao skripta

SADRŽAJ

1 UVOD U KULTURNI TURIZAM	1
2 OSNOVNI POJMOVI KULTURNOG NASLEĐA I KULTURNOG TURIZMA	4
3 KONZERVACIJA I RESTAURACIJA KULTURNOG NASLEĐA	8
4 REVITALIZACIJA KULTURNOG NASLEĐA	10
5 NASLEĐE I LOKALNA ZAJEDNICA	16
5.1 NASLEĐE KAO POKRETAČ LOKALNOG RAZVOJA	16
5.2 ULOGA LOKALNE ZAJEDNICE U OČUVANJU KULTURNOG NASLEĐA	18
6 KULTURNO NASLEĐE I ODRŽIVOST	19
7 UPRAVLJANJE KULTURNIM NASLEĐEM	21
7.1 UPRAVLJANJE KULTURNIM DOBRIMA POD ZAŠTITOM UNESCO-A	22
8 INTERPRETACIJA KULTURNOG NASLEĐA U TURIZMU	25
8.1 DEFINISANJE I INTERPRETACIJE NASLEĐA	25
8.2 ZNAČAJ INTERPRETACIJE	26
8.3 PRINCIPI INTERPRETACIJE NASLEĐA	27
8.4 VRSTE INTERPRETACIJE	29
8.5 PROCES INTERPRETACIJE NASLEĐA	31
9 ISKUSTVO U KULTURNOM TURIZMU	34
10 DIGITALIZACIJA KULTURNOG NASLEĐA	39
11 EU STRATEGIJE KULTURNOG NASLEĐA I KULTURNOG TURIZMA	43
12 MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE I KULTURNO NASLEĐE	47
12.1 UNESCO	47
12.2 ICOM	52
12.3 ICOMOS	53
12.4 ICCROM	54
12.5 SAVET EVROPE	55
13 TRENDVI U KULTURNOM TURIZMU	57
LITERATURA	63
INTERNET IZVORI	66

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

316.722:338.48(075.8)

MENADŽMENT kulturnog nasleđa i kulturnog turizma / Tatjana Pivac ... [et al.]. - Novi Sad : Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, 2022

Način pristupa (URL): <http://www.dgt.uns.ac.rs/udzbenici/>. - Opis zasnovan na stanju na dan 20.1.2022. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Bibliografija.

ISBN 978-86-7031-594-5

а) Културно наслеђе - Туристички аспект б) Културни туризам

COBISS.SR-ID 56371721

Koreni turizma nalaze se u praistoriji ljudskog društva. Evolucijom društva i procesa, evoluirao je i turizam kao društveni fenomen, menjajući svoje oblike u skladu sa društveno-ekonomskim promenama. Na početku ljudi su se kretali neorganizovano, u potrazi za hranom ili bežeći od različitih pretnji i opasnosti, upoznajući tako nove prostore. Vremenom su ta kretanja postala organizovanija, o čemu svedoče u svojim delima istaknuti mislioci Grčke i Rima u starom veku, odnosno pustolovi poput Marka Pola u srednjem veku. Iskrčavanje na novom kontinentu 1492. godine predstavljalo je veliko geografsko otkriće, ali se može posmatrati i kao najveće turističko putovanje do tada, koje je predstavljalo polazište za kasnija oplovljavanja sveta. Geografska otkrića predstavljaju temelj na kojima su počivala turistička kretanja.

Prva putovanja, iz zadovoljstva kao dominantnog motiva za putovanjem, javljaju se već u antičko doba. Tako su, na primer, poznata putovanja u antičkoj Grčkoj motivisana sportskim događanjima – igrama od kojih su najpoznatije Olimpijske igre koje su se počele održavati 776. g. p. n. e., ali i brojni drugi događaji sličnog karaktera na regionalnom i širem geografskom prostoru. Svetilišta su takođe privlačila i još uvek privlače veliki broj posetilaca, ne samo iz verskih već i naučnih i kulturnih motiva. Ovakva putovanja bila su prisutna i pre nove ere, a jedan od primera takvih poseta je poznato svetište i proročište Delfi, gde su dolazili i ljudi koji su živeli i izvan Grčke. Prema rečima autorke Petrić (2007), razvoj turizma u to vreme znatno je usporen tokom propadanja Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine zbog nesigurnosti na putevima, kada su se ljudi sve manje kretali izvan mesta prebivališta. Razdoblje stagnacije putovanja trajalo je sve do početka ranog srednjeg veka kada su putevi ponovo postali bezbedni. Tek u XII veku kočije postaju glavno prevozno sredstvo, ali na tim putovanjima su najčešće bile specifične ciljne grupe kao što su vitezovi, propovednici i pustolovi. Prva masovna putovanja pokrenula je crkva, organizujući verska hodočašća. Za dalji razvoj turizma, uključujući i afirmaciju kulturnog turizma, važno je spomenuti razdoblje humanizma i renesanse kada nastupa procvat kulturnog i duhovnog stvaralaštva, a samim tim kod ljudi se javlja želja za otkrivanjem i upoznavanjem novog. Takva putovanja

su od sredine XVI pa sve do sredine XIX veka bila namenjena uglavnom bogatoj aristokratiji i plemstvu. Ubrzanoj afirmaciji kulturnog turizma kao i turizma uopšte doprinele su organizovane turističke ture i pojava putničkih agencija. U organizaciji Tomasa Kuka realizovno je prvo organizovano turističko putovanje 1841. godine, dok je 1851. godine turistička agencija "Cook & Son" bila organizator posete Svetskoj izložbi u Londonu. Usluge agencije, tom prilikom, koristilo je preko 160.000 posetilaca Svetske izložbe (Popov, 1997). Prvi turistički skup u svetu održan je u Gracu 1884. godine. Na skupu je učestvovalo 107 predstavnika austrijskih opština, koji su razgovarali o promociji austrijskog turizma i zaključili da turizam predstavlja perspektivnu ekonomsku aktivnost. Danas je turizam pogonska aktivnost koja stvara iskustva za posetioce. Kada se turizam poveže sa drugim aktivnostima, razvijaju se inovativni turistički proizvodi. Kultura i turizam su međusobno povezani, kontinuirano se razvijaju i dopunjuju na dinamičan način. Kultura je ključan resurs za turizam, pružanje interpretacije životnih stilova, nasleđa i identiteta. Kultura je bogatstvo razvoja turizma, glavna komponenta atraktivnosti većine destinacija. Istovremeno, održivost kulture i kulturnog nasleđa u sve većoj meri zavisi od samog turizma, direktno i indirektno (Richard, 2003).

S obzirom na svoju važnost u turističkoj industriji i putovanju uopšte, veliki broj autora (Richards, 2005, 2018; Admas, 2008; Alzula,

Godina	Svet	Afrika	Sev. i Juž. Amerika	Azija i Pacifik	Evropa	Bliski Istok
1950.	25,3	0,5	7,5	0,2	16,8	0,2
1960.	69,3	0,8	16,7	0,9	50,4	0,6
1965.	112,9	1,4	23,2	2,1	83,7	2,4
1970.	165,8	2,4	42,3	6,2	113,0	1,9
1975.	222,3	4,7	50,0	10,2	153,9	3,5
1980.	278,1	7,2	62,3	23,0	178,5	7,1
1985.	320,1	9,7	65,1	32,9	204,3	8,1
1990.	439,5	15,2	92,8	56,2	265,8	9,6
1995.	540,6	20,4	109,0	82,4	315,0	13,7
2000.	687,0	28,3	128,1	110,5	395,9	24,2
2005.	799,0	34,8	133,3	153,6	440,7	36,3
2010.	940,0	50,2	150,7	204,4	474,8	60,3
Prognoza						
2020.	1360	85	199	355	620	101
2030.	1809	134	248	535	744	149

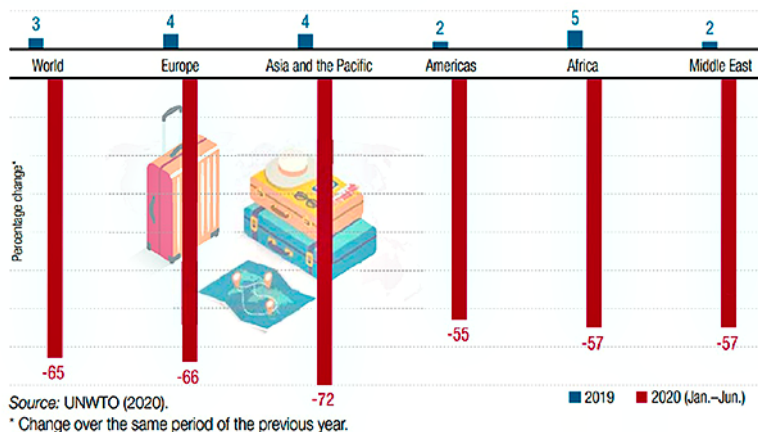
▲ **Slika 1.** Dolasci i prognoze međunarodnog turizma 1950–2030 (u milionima)
Izvor: Hall and Page (2014)

1998; McKercher, 2002; Demonja, 2011; Ćirko-
vić, 2014; Matečić, 2016; Katsoni, Stratigea,
2016; Hadžić i dr., 2018; Chen, Rahman, 2018),
ne samo iz oblasti turizma, u svojim istraži-
vanjima nastoji da objasni fenomen kultur-
nog turizma. U tom pogledu, kulturni turizam
posmatra se kao putovanje motivisano željom
da se upoznaju nove kulture, pa je razumlji-
vo da je njegovo postojanje u turističkoj indu-
striji oduvek bilo prisutno. Putnike iz doba pre
Kolumbovih otkrića možemo smatrati “kultur-
nim” turistima, jer je osnovni motiv njihovog
putovanja, osim ratovanja i vere, bio i upozna-
vanje drugih kultura i destinacija.

Sredinom XIX veka, koncept „privlačnosti“
je razvijen da definiše nešto što privlači pažnju

▼ **Grafikon 1.**
Međunarodni
turistički dolasci
januar 2019.-juni
2020. godine

International tourist arrivals, January 2019–June 2020

(npr. izložba). Prisustvo muzeja, izložbi i dru-
gih kulturnih događaja doprinelo je postepe-
nom razvoju turizma, posebno posle Drugog
svetskog rata, kada je turizam ušao u perid
ekspanzije. Turistička kretanja su 1950. godi-
ne uključivala 25 miliona turista, da bi taj broj
u 2019. godini dostigao 1,5 milijardi putnika
(2020. usled pandemije COVID-19 broj turista
u svetu je opao na 402 miliona). Prognoze go-
vore, da će se broj turista kontinuirano pove-
ćavati, odnosno da će se do 2030. godine me-
đunarodni turistički dolasci približiti do 2
milijarde (slika 1) (UNWTO, 2020).

Potrebno je napomenuti da su putova-
nja značajno smanjena pojavom COVID-19,
ilustrovano na Grafikonu 1.

Navedeno govori o turizmu, kao dinamič-
noj kategoriji, koja se nalazi u neprestanoj evo-
luciji sa izraženim uzlaznim trendom. Svojom
dinamikom turizam na jednoj strani nudi nove
destinacije, nove oblike aranžmana, nove vrste
putovanja, dok na drugoj strani zahteva nove
oblike organizovanja, nove resurse, inovativ-
nost, nove poslovne modele i strateška plani-
ranja.

U kontekstu prostorne distribucije, turi-
stičke aktivnosti najviše su prisutne u nase-
ljenim mestima koji poseduju turističku in-
frastrukturu uključujući i turističke atrakcije.
Veliki gradovi i gusto naseljene industrijske re-
gije su najveći turistički disperzivi. Određena
naselja koja su turističku funkciju razvila više
od ostalih finkcija, u stanju su da razreše jednu
ili više turističkih potreba. Naselja kao naj-
markantnije antropogene tvorevine, pogotovo
ako sadrže specifične građevinsko-arhitekton-
ske elemente, predstavljaju motivske turističke
vrednosti kulturnog turizma (Vukojević, 2014).

Sam koncept kulturnog turizma u aka-
demske literature pojavljuje se između 1970.
i 1980. godine i definisan je kao putovanje sa
ciljem obilaska poznatih građevina, razgle-
danja umetničkih dela ili učešće u događaji-
ma (Richard, 2003, 2005; Adams, 2008). Do pre
dve decenije kulturni turizam je bio mala ‘niša’
na turističkom tržištu i usredsređen na pose-
te poznatim lokacijama, razgledanje istorij-
skih zgrada, umetničkih dela i kulturnih do-
gađaja. Danas je kulturni turizam prepoznat
kao jedan od glavnih podtipova turizma. Me-
đutim, kulturni turizam nije samo posećivanje

kulturnih znamenitosti. Za razliku od prošlosti, turisti sada traže ne samo da posete atrakcije, već i da iskuse lokalnu kulturu – njihovu tradiciju, običaje i verovanja. Ovaj oblik turizma uključuje želju za sticanjem iskustva i nova znanja, te konzumiranje kulturnih sadržaja u lokalitetima bogatim kulturnim nasleđem. Evropa je ključna destinacija kulturnog turizma zbog svog kulturnog nasleđa. Prema podacima Evropske komisije, „Kulturni turizam čini 40% od ukupnog turizma: 4 od 10 turista bira svoju destinaciju u svojoj kulturnoj ponudi”.

Kulturni turizam je prepoznat kao održivi oblik turizma koji pomaže u regeneraciji urbanih sredina, očuvanju i promociji nacionalnih kulturnih baština i tradicije, u osiguravanju boljeg standarda lokalnom stanovništvu, a koji istovremeno minimalno narušava resursnu osnovu na kojoj se razvija. Prepoznat je od strane lokalnih udruženja, nacionalnih vlada i međunarodnih organizacija, pa se nudi sve više programa i projekata koji su usmereni na njegov dalji razvoj. Svetska turistička organizacija (UNWTO) predviđa da će tržište kulturnog turizma biti jedno od pet vodećih segme-

nata turističkog tržišta u budućnosti. Tako kulturni turizam postaje sve značajnija forma turizma sa višestrukim pozitivnim implikacijama na socio-ekonomskom planu. On omogućava finansijsku podršku očuvanju, revitalizaciji i promociji dobara kulturne baštine. Doprinosi finansijskoj i organizacionoj nezavisnosti kulturnih institucija i organizacija, kao i procesu decentralizacije kulture. Značajan je finansijski efekat koji kulturni turizam ima na razvoj privreda mnogih zemalja, a posebno zemalja u razvoju. Razvoj kulturnog turizma u državama (pokrajinama, gradovima, mestima) ima ne samo materijalne već i tzv. nematerijalne efekte kao što su razvijanje svesti i briga o sopstvenim kulturnim vrednostima, kreiranje kulturnog identiteta i pozitivnog imidža zajednice (Ćirković, 2014). Iako predstavlja veliki potencijal, kulturni turizam se još uvek susreće s velikim izazovima pri svojoj realizaciji. Neki od njih su manjak stručnog kadra, slabo ili gotovo nikakvo povezivanje sektora sličnih, ali i različitih delatnosti, stanovništvo određenog turističkog područja koje nije prepoznalo njegov kulturni potencijali, nedefinisana politika i strategija održivog razvoja, itd.

OSNOVNI POJMOVI KULTURNOG NASLEĐA I KULTURNOG TURIZMA

Kulturni turizam nije usko definisan pojam, već je shvaćen vrlo široko i uključuje mnoge aspekte života i vidove ljudskih delatnosti. Turizam vezan uz kulturu i kulturnu baštinu omogućava opisivanje prošlosti u sadašnjosti. Mnogobrojne države u svetu do danas su maksimalno iskoristile baštinu u turističkoj industriji i uložile velike napore za njeno afirmisanje i razumevanje. Vrlo je važno kulturu posmatrati kao procesne jer je i turizam dinamična pojava i oboje se kontinuirano menjaju. Koncept kulturnog turizma objedinjuje dve veoma povezane i dobro upotpunjene društvene aktivnosti: kulturu i turizam. Kultura i kulturno nasleđe doprinose atraktivnosti turističke destinacije i stoga su često razlog da se turisti opredele za određenu destinaciju.

Kulturno nasleđe čine kulturni i kreativni resursi materijalne ili nematerijalne prirode koje su od društvenog značaja i koje treba sačuvati za buduće generacije. Kulturno nasleđe može biti ekonomsko dobro, turistička atrakcija i faktor grupnog identiteta, i doprinosi društvenoj koheziji. Lista kulturnog nasleđa danas obuhvata lokalitete kulturnog nasleđa, istorijske

gradove, sveta mesta, podvodno kulturno nasleđe, muzeje, rukotvorine, kinematografsko nasleđe, jezike, svečane događaje, obrede i verovanja, itd. Kulturno nasleđe se može podeliti na materijalno i nematerijalno (Hadžić i dr., 2016; Krasojević, Đorđević, 2015). **Materijalno kulturno nasleđe** se odnosi na fizičke artefakte koji se proizvode, održavaju i prenose se s generacije na generaciju u društvu kao proizvodi ljudskog stvaralaštva koje imaju kulturni značaj i koje se mogu predstavljati: spomenici, arheološka nalazišta i objekti; arhiva, biblioteka i audio-vizuelni materijali; umetnički predmeti, itd. Veliki deo materijalnog nasleđa zauzima i kulturni pejzaž.

Nematerijalno kulturno nasleđe nema fizičko prisustvo. To uključuje stalno obnavljane tradicije ili živi izraz nasleđen od naših predaka, prenošen na naše potomke (prenošenje kroz generacije). Nematerijalno nasleđe može se sastojati od usmene tradicije, scenske umetnosti, društvene prakse, rituala, svečanih događaja, znanja i veština za izradu zanata, itd.

Pojam kulturne baštine je vezan uz pojam kulturnog turizma, kao jedan od njegovih najznačajnijih resursa (Jelinčić, 2008). Pojam kulturne baštine je širok i njegovo bliže određenje nailazi na poteškoće. Naime, pojmovi „kultura“ i „baština“, od kojih je taj pojam sastavljen, vrlo su široki. Baština se razume kao „nasleđe koje preci ostavljaju potomcima“. Marasović (2001)

Kulturno nasleđe je tek nedavno dobilo jaču političku podršku na evropskom nivou. U publikaciji *Ka integrisanom pristupu kulturnom nasleđu za Evropu* (*Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe*), kulturno nasleđe se smatra zajedničkim resursom i zajedničkim dobrom (Evropska komisija 2014). Saopštenje naglašava važnost maksimiziranja suštinske, ekonomske i društvene vrednosti kulturnog nasleđa, u promovisanju kulturne raznolikosti i međukulturnog dijaloga.

U agendi EU za istraživanje i inovacije kulturnog nasleđa, *Kako kulturno nasleđe radi za Evropu* (*Getting Cultural Heritage to Work for Europe*), kulturno nasleđe se shvata kao proizvodni faktor i stoga, kao važan resurs za inovacije, društvenu inkluziju i održivost (Brandt-Grau et al, 2015).

U Novoj agendi za kulturu, fokus je na doprinosu koji kultura daje evropskim društvima, ekonomijama i međunarodnim odnosima i predlozima (Evropska komisija, 2018). Agenda podržava regione koji sprovode pametnu specijalizaciju i makroregionalne strategije fokusirane na kulturu. Godina 2018. je bila Evropska godina kulturnog nasleđa sa deset inicijativa koje su odgovorile na četiri cilja - angažovanje, održivost, zaštitu i inovacije - sa opštim ciljem testiranja integrisanih i participativnih pristupa na evropskom nivou. Hiljade događaja širom Evrope slavili su materijalno, nematerijalno, prirodno i digitalno kulturno nasleđe i angažovali milione ljudi. Godina je završena usvajanjem Plana rada za Evropu za 2019-2022. koji postavlja pet glavnih prioriteta: održivost kulturnog nasleđa, kohezija i blagostanje, kulturni ekosistem, rodna ravnopravnost i međunarodni kulturni odnosi (Gustafsson, 2019).

▲ **Slika 2.** Napolen Bonaparta, bronzana statua, Francuska
 Izvor: Cultural tourism in the EU macro-regions: Cultural Routes to increase the attractiveness of remote destinations, Council of Europe

smatra da se pojam kulturne baštine odnosi na „dostignuća što su nam preci ostavili u jeziku i književnosti, graditeljstvu i likovnim umetnostima, uključujući narodnu umetnost, u muzici, pozorištu, filmu, nauci i u drugim područjima koja zajedno čine ukupnost kulture“. Još šire razumevanje kulturne baštine daju autori Prott i O’Keefe (1992), navodeći da taj pojam obuhvata manifestacije ljudskog života koje su odraz određenog pogleda na život i svedoče o istoriji i važnosti toga pogleda. Babelon i Chastel, polaze upravo od neodređenosti pojma kulturna baština koji, kako u službenoj tako i kolokvijalnoj upotrebi, zapravo široko pokriva sva dobra, tj. svo „blago“ iz prošlosti. Nafziger, razlikuje širi i uži pojam kulturne baštine. Tako bi se taj pojam u svom opštem značenju odnosio na mnoštvo manifestacija kulture koje je ljudski rod nasleđio od svojih predaka, dok bi u nekom užem smislu kulturna baština bila ograničena na materijalne objekte i nematerijalne ideje povezane s tim objektima. Pojam „kulturna baština“ i „kulturni turizam“ se odnose na turistički proizvod zasnovan na nasleđu i kulturi. Kulturna baština je veoma snažan agens turizma. Danas su osnovni motivi turističkih kretanja kulturni i zbog toga kulturno-istorijske spomenike i kulturnu baštinu uopšte ne treba posmatrati samo kao deo istorijskog nasleđa, već ih treba valorizovati i uključiti u savremene turističke tokove.

Svetska turistička organizacija Ujedinjenih nacija (UNWTO 2001 in UNWTO 2018:15) definiše odnos između kulture i turizma na sledeći način: Kultura i turizam imaju simbiotski odnos. Umetnost i zanati, plesovi, rituali i legende koje su u opasnosti da budu zaboravljene od strane mlađe generacije mogu se oživeti kada turisti pokažu veliko interesovanje za njih. Spomenici i kulturne relikvije mogu se očuvati korišćenjem sredstava generisanih turizmom. Zapravo, oni spomenici i relikvije koje su napuštene trpe propadanje nedostatka poseta.

Tokom većeg dela XX veka, turizam i kultura su doživljavani uglavnom kao odvojeni aspekti na destinaciji. Kulturni resursi su viđeni kao deo kulturnog nasleđa destinacija koji su u velikoj meri povezani sa obrazovanjem lokalnog stanovništva i sa lokalnim ili nacionalnim kulturnim identitetom. Turizam je sa druge strane, u velikoj meri posmatran kao način

provođenja slobodnog vremena što je u vezi sa aktivnostima odvojenim od svakodnevnog života i kulture lokalnog stanovništva. Ovaj stav se naročito promenio tokom XX veka. Od 1980. godine pa nadalje „kulturni turizam“ počinje da se posmatra kao glavni izvor ekonomskog razvoja mnogih destinacija. Sinergija kulture i turizma je podstaknuta nizom faktora (Pivac i dr., 2016).

Kulturni turizam je prepoznat kao održivi oblik turizma koji pomaže u regeneraciji urbanih sredina, očuvanju i promociji nacionalnih kulturnih baština i tradicije, u osiguravanju boljeg standarda lokalnom stanovništvu, a koji istovremeno minimalno narušava resursnu osnovu na kojoj se razvija. Prepoznat je od strane lokalnih udruženja, nacionalnih vlada i međunarodnih organizacija, pa se nudi sve više programa i projekata koji su usmereni na njegov dalji razvoj. Prvi od takvih projekata pokrenut je 1983. godine na predlog grčke ministarke kulture Meline Merkuri, a radi se o projektu „Evropski grad kulture“. Cilj projekta je da se istaknu kulturno bogatstvo i raznolikost gradova Evrope. Projekat je zaživeo 1985. proglašenjem Atine kao prvog grada-domaćina. Od tada se svake godine jedan ili više gradova proglašava „Evropskom prestonicom kulture“, a 2022. godine ta čast je pripala Novom Sadu koji je time postao prvi grad u zemlji sa tom prestižnom titulom.

Kulturni turizam se može definisati u zavisnosti od:

- Resursa na kojima počiva;
- Svrhe putovanja turista;
- Motivacije turista i
- Želje da se izmere kulturni uticaji.

Shodno svemu navedenom, biće pomenuto više definicija. Međunarodni savet za spomeničke celine (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS) naglašava pozitivne učinke kulturnog turizma i definiše ga kao „oblik turizma čija je svrha, između ostalog, otkrivanje spomenika i lokaliteta turista. Zbog toga što doprinosi njihovom održavanju i očuvanju, ima pozitivne učinke na iste. Ovaj oblik turizma u stvari opravdava napore, koje pomenuto održavanje i očuvanje zahteva od zajednice, zbog socio-kulturne i ekonomske koristi koje donose stanovništvu“ (ICOMOS,

1976). Definicija je kasnije proširena i obuhvatila je pored spomenika i lokaliteta i iskustvo posetilaca ili doživljaj kulturnih aspekata određenog mesta, savremenog načina života, hrane, topografije, okoline, gradova i sela, kao i istorijskih lokaliteta i kulturnih performansi (ICOMOS, 1999). Ovim se pokazuje da aktivno učestvovanje posetilaca u odnosu na pasivno posmatranje na destinaciji sve više dobija na značaju (Pivac i dr., 2016).

Svetska turistička organizacija (UNWTO) definiše kulturni turizam kao kretanje ljudi zbog želje da zadovolje potrebu za raznovrsnošću, sa težnjom da podignu individualni nivo kulture dolazeći do novih znanja, iskustva, što ističe edukativnu ulogu kulturnog turizma. Zbog preobuhvatnosti navedene definicije, WTO je definisala kulturni turizam i u užem smislu kao kretanje ljudi zbog suštinskih kulturnih motiva kao što su studijska putovanja, scenska umetnost, kulturne rute, putovanje na festivale i druge kulturne događaje, posete lokalitetima i spomenicima, putovanja radi proučavanje prirode, folklora, umetnosti i hodočašća (Pivac i dr., 2016).

Asocijacija za obrazovanje u turizmu i slobodnom vremenu (The Association for Tourism and Leisure Education - ATLAS) definiše kulturni turizam kao „kretanje ljudi ka kulturnim atrakcijama koje su daleko od mesta stanovanja, sa namerom prikupljanja informacija i novih iskustava kako bi zadovoljili svoje kulturne potrebe“ (ATLAS, 2010).

LORD kulturni resursi (LORD Cultural Resources) definiše kulturni turizam kao posete osoba van domaće zajednice koje su motivisane potpuno ili delimično interesom za istorijske, umetničke, naučne ili druge ponude vezane za životni stil – kulturno nasleđe, koje nudi zajednica, region, grupa ili institucija.

Kulturni turizam takođe sadrži edukativne elemente i zabavno iskustvo, što proizlazi iz sjedinjavanja umetnosti s prirodnom i društvenom baštinom te različitim kulturnim i zabavnim manifestacijama (Jelinčić, 2008). On pruža mogućnost mestima, koja nisu isključivo turistička i nemaju turistička kretanja tokom cele godine, da kreiraju turističku ponudu zahvaljujući svojim kulturnim i umetničkim potencijalima (Đukić Dojčinović, 2005).

Prema Đukić Dojčinović (2005) kulturni turizam može da se posmatra sa više stanovišta:

- sa ekonomskog – kao izlazak kulture na turističko tržište,
- sa organizacionog – kao intersektorsko povezivanje kulturnog i
- turističkog sektora – radi formiranja zajedničkog proizvoda.

Turizmološko stanovište podrazumeva kretanje turista motivisano kulturnim atraktivnostima, dok kulturološko stanovište kulturni turizam posmatra kao promociju oživljenih kulturnih dobara i pejzaža. Sa edukativnog stanovišta to je turističko putovanje sa željom da se prošire saznanje o sredini koja se posećuje. Konačno, sa stanovišta marketinga uz pomoć kulturnog turizma se može upravljati imidžom jednog mesta, zasnovanim na kulturnim dobrima i pejzažima.

Ričards (Richards, 2005) definiše kulturni turizam kao kretanje ljudi ka kulturnim atrakcijama koje se nalaze u mestu njihovog boravka, sa namerom da prikupe nove informacije i iskustva da bi zadovoljili svoje kulturne potrebe. Ova definicija ističe značaj konzumiranja kulture, odnosno kulturni turizam nije više samo poseta spomenicima, već i učestvovanje u načinu života destinaciji.

Brojni pristupi definisanju pojma kulturnog turizma svedoče o njegovoj kompleksnosti. Činjenica je da je kulturni turizam teško precizno odvojiti od drugih oblika turizma, te da se on prepliće sa mnogim drugim disciplinama.

Prema UNWTO, kulturni turizam obuhvata:

- turizam za mlade ljude, gde su kulturni i obrazovni aspekti dominantni (npr. studijska putovanja, putovanja vezana za učenje stranog jezika, međunarodni kampovi);
- razmene umetnika, pisaca i događaja;
- seoski turizam, odmor za porodicu, posećivanje regiona/zemlje;
- odmor u selima povezan sa kulturnim okruženjem;
- prisustvo na verskim praznicima, domaćim i međunarodnim festivalima;
- kulturni krugovi, obuhvataju posete muzejima, istorijskim spomenicima i prisustvovanje raznim kulturnim manifestacijama;

- hodočašća do istorijskih i verskih mesta i spomenika (Istrate, Glaven, 1994).

Specifičnosti kulturnog turizma su:

- kulturni turizam ima složen sadržaj (različite sadržaje nude muzeji, crkve i manastiri, festivali, predstave, razne kulturne manifestacije);
- kulturni turizam cilja klijentelu sa određenim nivoom kulture i obrazovanja;
- kulturni turizam je generalno skuplji proizvod, ali nije luksuz (u poređenju sa drugim vidovima turizma),
- kulturni turizam sezonski je manje naglašen (Busuioc, 2008).

▲ **Slika 3.** Siena, Italija
Izvor: Flickr, Janus Kinase CC BY-SA 2.0

Kulturni turizam uključuje aktivno učenje. To podrazumeva punu interakciju sa ljudima, koji objašnjavaju aktivnosti iz svoje iskusne perspektive i šta ona za njih znači. Međukulturna svest kroz turizam podrazu-

meva učenje i razumjevanje drugih zemalja ili druge kulture. Kroz kulturni turizam turisti su u potpunosti uronjeni u lokalnu kulturu, a njihova pozicija je aktivno iskustvo a ne pasivno posmatranje. UNESCO-va Konvencija o zaštiti i promociji različitosti Cultural Expressions (2005) predstavlja kulturnu i kreativnu industriju kao jedan od najbrže rastućih sektora u svetu sa procenjenim globalnim rastom u vrednosti od 4,3 biliona dolara godišnje. Sektor kulture čini 6,1% globalne ekonomije. Ona proizvodi godišnji prihod od 2 250 milijardi dolara i skoro 30 miliona radnih mesta širom sveta.

Kulturni turizam je specifičan po tome što je namenjen i domaćem stanovništvu, a ne samo turistima. Stoga je potrebno prepoznati da su upravo lokalni stanovnici glavni ljudski resurs u oblikovanju turističke ponude nekog turističkog središta. Prema teoriji autorke Đukić Dojčinović, da bi lokalno stanovništvo bilo uključeno u proces donošenja ključnih odluka u području kulturnog turizma grada, neophodni su participativni mehanizmi, koji će omogućiti lokalnoj javnosti aktivno učešće u oblikovanju razvojnih strategija. Uključivanje javnosti u donošenje važnih odluka o razvojnim strategijama grada, pa tako i kulturnog turizma kao sastavnog dela svake strategije održivog razvoja zahteva i uključivanje stručne javnosti. Tu javnost čine stručnjaci s područja kulturnog nasleđa i savremene kulturne i umetničke produkcije, vlasnici kulturnih dobara, menadžeri ustanova kulture i naravno turistički radnici (Đukić Dojčinović, 2005).

KONZERVACIJA I RESTAURACIJA KULTURNOG NASLEĐA

U Veneciji je 1964. godine usvojena Međunarodna povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i spomeničkih celina koja je uz određene izmene i dopune potvrđena u Rimu 1981. godine od strane Međunarodnog saveta za spomenike i spomeničke celine (International Council on Monuments and Sites / ICOMOS). Venecijanskom poveljom definisani su zadaci konzervacije i restauracije spomenika koje se moraju koristiti svim naukama i tehnikama koje mogu doprineti proučavanju i čuvanju nasleđa. U tom smislu, **konzervacija** je prepoznata kao sredstvo očuvanja kulturnog nasleđa, prilagođeno društvenim potrebama, a koje se realizuje putem primene tehničkih, zakonodavnih, finansijskih, fiskalnih, obrazovnih i drugih mera. Sa druge strane, pod **restauracijom** se podrazumevaju tehnička sredstva koja se koriste sa ciljem da se kulturno nasleđe održi i prenese u budućnost u svom integralnom obliku. Ukratko, moglo bi se reći da je konzervacija logistički okvir restauracije kao tehničkog postupka zaštite nasleđa (Popadić, 2015).

Komitet za konzervaciju međunarodnog muzejskog saveta ICOM (ICOM-CC) je 2008. godine u New Delhiju objavio Rezoluciju o terminologiji ICOM-CC kojom se usklađuje konzervacijska terminologija u međunarodnim okvirima, radi unapređenja komunikacije između svojih članova, članova ICOM-a, zatim u svetskoj zajednici stručnjaka u oblasti nasleđa, kao i radi bolje komunikacije sa širom javnošću.

ICOM-CC je usvojio sledeće termine: preventivna konzervacija, kurativna konzervacija, restauracija, a tim pojmovima označava se sve ono što zajedno čini konzervaciju materijalnog kulturnog nasleđa. Mere i aktivnosti na koje se pomenuti termini odnose, razlikuju se u pogledu ciljeva.

Definicije termina su sledeće¹:

Konzervacija se odnosi na sve mere i aktivnosti koje se sprovode radi čuvanja materijalnog kulturnog nasleđa i koje istovremeno omogućuju njegovu pristupačnost današnjim i budućim generacijama. Konzervacija obuhvata *preventivnu konzervaciju, kurativnu konzervaciju i restauraciju*. Trebalo bi da sve mere i aktivnosti podrazumevaju poštovanje značaja

i fizičkih osobina predmeta kulturne baštine.

Preventivna konzervacija obuhvata sve mere i aktivnosti usmerene na izbegavanje ili svođenje propadanja i gubitka nasleđa u budućnosti na najmanju moguću meru. One se sprovode u sredini u kojoj se predmet ili, što je češće, grupa predmeta nalazi, bez obzira na starost i stanje predmeta. Te mere i aktivnosti su posredne – ne sprovode se na materijalu ili strukturi predmeta i ne menjaju njihov izgled.

Primeri preventivne konzervacije: odgovarajuće mere i aktivnosti u vezi s registracijom, pohranjivanjem, pakovanjem i transportom, obezbeđivanjem, upravljanjem faktorima okruženja (svetlo, vlažnost, zagađenje i kontrola štetočina), planiranjem za slučaj vanrednih prilika, obukom stručnog osoblja, podizanjem svesti u javnosti, usklađivanjem sa zakonom.

Kurativna konzervacija podrazumeva sve aktivnosti koje se neposredno primenjuju na predmetu ili na grupi predmeta radi zaustavljanja postojećih štetnih procesa ili učvršćivanja strukture predmeta. Te aktivnosti primenjuju se samo onda kada su predmeti u takvom trošnom stanju ili propadaju takvom brzinom

¹ U tekstu je korišten prevod Aleksandre Džikić Nikolić (cik.org.rs/wp-content/uploads/.../1.2.terminologija_srpski.pdf)

► **Slika 4.** Dvorac Pierrefond u Francuskoj pre i posle restauracije (obnovljen krajem XIX veka po nalogu Napoleona III)
Izvor: <https://sr.puntomarinero.com/is-restoration-what-it-is/>

da mogu nestati u relativno kratkom periodu. One ponekad menjaju izgled predmeta.

Primeri kurativne konzervacije: dezinfekcija tekstila, desalinizacija keramike, deacidifikacija papira, dehidratacija vlažnog arheološkog materijala, stabilizacija korodiranih metala, konsolidacija zidnih slika, uklanjanje korenja iz mozaika.

Restauracija obuhvata sve aktivnosti neposredno primenjene na stabilnom predmetu radi poboljšanja njegovog vrednovanja, razumevanja i korištenja. Te aktivnosti sprovode se samo onda kada je predmet izgubio deo svoje vrednosti ili funkcije zbog propadanja i promena koje je pretrpeo u prošlosti. One se zasnivaju na poštovanju originalnog materijala predmeta. Takve aktivnosti najčešće menjaju izgled predmeta.

Primeri restauracije: retuširanje slika, spajanje fragmenata polomljenih skulptura, vraćanje prvobitnog oblika korpe, popunjavanje šupljina kod staklenog suda.

Mere i aktivnosti konzervacije ponekad nemaju samo jednu svrhu. Na primer: uklanjanje laka može da predstavlja i restauraciju i kurativnu konzervaciju, primena zaštitnih obloga može da bude istovremeno i restauracija i preventivna konzervacija, a zatrpavanje mozaika može biti i preventivna i kurativna konzervacija.

U tom smislu se, za potrebe označavanja kompletne intervencije na predmetima u praksi preporučuje korištenje termina *konzervacija-restauracija*.

Intervencije na graditeljskom nasleđu, sve do XIX veka nisu bile metodološke u smislu davanja značaja elementima stare arhitekture. Graditelji u vreme renesanse i baroka su uvek našli način da prikažu veličanstven izgled ovih arhitektonskih umetničkih stilova, tako što bi nadogradili ostatke starog arhitektonskog objekta u istom stilu i tehnici, a da pri tome ne prave razliku između starog i novog. Tek sa francuskim arhitektom Ežen Viole l' Dukom i engleskim umetničkim kritičarem Džonom Raskinom, pitanje savremenih arhitektonskih intervencija postalo je pitanje etike, što je mnogo više od pitanja tehnike ili stila. Dukom i Raskin su postali dva glavna teoretičara na ovu temu, a sa njihovim stavovima na temu očuvanja istorijske arhitekture prvi put je napravljena razlika između pojmova konzervacija i restauracija. Raskin je imao stav, da je konzervacija jedini način očuvanja stare arhitekture, a Duk je smatrao da je restauratorska metoda ta koja će objekat najbolje sačuvati.

Dalja evolucija teorija rekonstrukcija i metodologija kojima se čuva graditeljsko nasleđe dovešće danas do formulisanja novih pojmova i njihovih značenja. U "Sedam lampi arhitekture", jednoj od svojih zaostavština iz teorije arhitekture Raskin daje sedam glavnih principa, kao sedam ljudskih i društvenih vrednosti kojima bi svaki arhitekta trebalo da se vodi: žrtvovanje, istina, moć, lepota, život, sećanje i poslušnost. U šestom poglavlju Raskin daje definiciju restauracije: "Očuvanje arhitekture koju posedujemo je pravo značenje reči restauracija". Raskin svaku vrstu intervencije na 'mrtvoj' zgradi vidi kao destrukciju i laž, veštački i neprirodni način da se produži život nečemu što je već mrtvo. Smatra da nijedan čovek ne sme da menja sudbinu objekta, kao i da nijedan drugi čovek ne može da povрати duh utkan rukom čoveka koji ga je prvi sagradio. Najveći sjaj objekta Raskin vidi u njenoj starosti i njenim godinama, te kao način da se sačuva arhitektura, privatna ili javna, on predlaže da "Kada gradimo, treba da gradimo za uvek. Kako jedna zgrada stari, moramo je paziti najbolje što umemo, jer je to najpogodniji način da joj se produži život. Konačno, ako je restauracija neophodna, umesto postavljanja laži na njeno mesto, mi trebamo postupiti iskreno i bukvalno je uništiti rušenjem".

Viole l' Duk se suprotstavlja Raskinovoј teoriji i predlaže modifikaciju, kao način inter-

vencije. Njegova racionalnija ideja restauracije stare arhitekture bila je da se ponovo izgradi-dogradi uz pokušaj davanja kontinuiteta jeziku njenog vremena tako da se završi dobijajući izgled, koji možda nikada nije postojao. Njegov stilski način shvatanja restauracije, za razliku od Raskinovog konzervativnog, podrazumevao je važan naučni faktor, kako bi se napravila dobra restauracija i vredna rekonstrukcija stare arhitekture. On smatra da je od vitalnog značaja izrada studije i ozbiljno istraživanje istorije objekta, učenje o tehnikama gradnje, koje su korišćene kao i stvaranje ideje o tome šta je ta zgrada predstavljala u prošlosti. Iako je na kasnije graditelje više uticao svojom teorijskom zaostavštinom, ostavio je i svedočanstvo, na zgradama na kojima je intervenisao, da je praktikovao arheološki precizan stil restauracije sa naročito inovativnim dizajnom.

Danas je njegovo ime postalo glagol u modernom francuskom jeziku: "*Viole l' Duciti*" znači ozbiljno rekonstruisati staru strukturu. Ne samo u oblasti arhitektonskih intervencija, već u mnogo širem pogledu na gradska naselja, ove dve teorije su bile glavne. Raskin razvija ideju urbanog proširenja van drevnih zidina, pa se stari grad mora sačuvati kao muzej ranijeg života, a Duk predlaže adaptaciju gradskog centra. Dukova teorija je postala naučna osnova za radove na

temu intervencija u antičkim gradovima njegovih savremenika, italijanskih arhitekata Kamila Boita i Gustava Đovanonija, kao i austrijskog arhitekta Kamila Sitea. Prema profesoru dr Nunu Portašu, u okviru arhitekture i urbanog planiranja od izuzetnog je značaja za svakog profesionalca, da razlikuje sledeće vrste intervencija:

- **Restauracija** (*restoration*) predstavlja konsolidaciju i konzervaciju monumentalnih građevina bez dovođenja njihove namene u pitanje. Treba imati u vidu da se konzervacija i restauracija danas pojavljuju u istom kontekstu kada je reč o očuvanju kulturnih dobara. Međutim, to nije oduvek bilo tako, jer su one u početku predstavljale diametralno suprotne metode intervencije sa drugačijim značenjima nego što ih imaju danas. Prilikom restauracije primenjuju se etičke odrednice, a to je pre svega minimalna intervencija, korišćenje metoda i materijala, koji će omogućiti dalje istraživanje i detaljno dokumentovanje svih primenjenih postupaka. Restauracija je postupak dodavanja delova, koji su postojali u izvornom stanju ili u nekoj fazi razvoja, pa se uspostavlja prvobitno stanje i uklanjaju dodaci iz kasnijih faza gradnje. Ukoliko ima više značajnih faza adaptacije objekata uspostavlja se stanje iz jedne etape i uklanjaju se pozniji slojevi. To se primenjuje u slučajevima kada se ne može rekonstruisati prvobitno stanje, ali je moguće predstavljanje poslednjeg živog sloja, predstavljanje poslednjeg celovitog sloja i predstavljanje najznačajnije etape. Restauracijom se mogu obnoviti delovi za koje postoje podaci, a

ostalo se obnavlja u duhu vremena. Za potpunu obnovu spomenika u Varšavi je postojala dokumentacija i dovoljno materijalnih podataka.

- **Rehabilitacija** (*recuperation*) u praksi predstavlja rekonstrukciju, prihvata uvođenje novih arhitektonskih elemenata prema kompatibilnosti sa funkcijom, formom i materijalima objekta.
- **Ponovna upotreba** (*reuse*) predstavlja davanje nove namene prostoru, koristeći adaptaciju kao ključnu aktivnost, kojom se čuva graditeljsko nasleđe.
- **Revitalizacija** (*revitalization*) – predstavlja re-aktivaciju nekog prostora, u smislu vraćanja prostora u život uvodeći u njega nove aktivnosti, koje će poboljšati ekonomiju celine. Metode revitalizacije su: istraživanje koje je osnova zaštite, utvrđivanje prvobitne namene, izrada investicione tehničke dokumentacije, izvođenje radova konzervacije i ako postoje mogućnosti preuređenje za savremeno korišćenje. Kod sprovođenja revitalizacije, kao osnovni problem se javljaju:
 1. funkcionalne promene prostornih celina, koje su nastale kao posledica društvenih i ekonomskih promena;
 2. problem prilagođavanja savremenim uslovima objekata iz prošlosti, koji moraju biti u skladu sa savremenim tehničkim propisima;
 3. očuvanje autentičnosti kulturnog nasleđa, koja predstavlja suštinu vrednosti;
 4. nadogradnja, kao poseban postupak, čija je primena uslovljena prirodom i položajem kulturnog nasleđa u prostoru;

▼ **Slika 5.** Pre i posle restauracije-Varšava

Izvor: <https://www.re-thinkingthefuture.com/city-and-architecture/az795-the-resurrection-of-warsaw-after-the-ii-world-war/>

5. očuvanje unutrašnje dispozicije, koja je izložena potrebama unutrašnje komunikacije;
6. očuvanje konstrukcije i materijala,
7. očuvanje spoljnog izgleda.

▲ **Slika 6.** Ruine u Budimpešti-
Mazel Tov Jewish
restaurant
Izvor: facebook.com/
mazeltovbp

- **Rekonstrukcija** (*reconstruction*) je potpuna obnova objekta, kada se gradi objekat ili deo objekta na osnovu projekta za rekonstrukciju, a koji je uništen i za koji nema sigurnih podataka o izgledu objekta (kupola Studenice).
- U zavisnosti od različitih tipova prostornih struktura i oblika, kao i različitih funkcionalnih i konstruktivnih problema, sprovode se različite aktivnosti. Te aktivnosti često uključuju jedna drugu na različitim ili istim nivoima, pa na taj način generišu i nove termine. Ono što je svima njima zajedničko je težnja za isticanjem kvaliteta koje postojeće narušene strukture poseduju i cilj je da se sačuvaju kao deo kulturnog, istorijskog ili tehničkog nasleđa. Izbor najkompatibilnije metode intervencije kao i kriterijumi za odabir elemenata i celina vrednih čuvanja su teme, koje izazivaju stručne debate još od kraja XIX veka i koje sa razvojem svesti i tehnologije paralelno evoluiraju i dan danas. Delatnost posvećena očuvanju kulturnog nasleđa je restauracija ili konzervacija. Ta aktivnost obuhvata:
- proveru stanja,
 - dokumentovanje,
 - rad na samom predmetu kulturnog nasleđa,
 - preventivna zaštita.
- U najvećem broju evropskih zemalja, zakonom je određeno da se primenjuje konzervacija radi očuvanja evidentiranih kulturnih objekata, koja treba da obezbedi u dugom roku korišćenje, tako da spomenički karakter arhitektonskog nasleđa nije u suprotnosti sa ekonomskim korišćenjem spomenika, ali pod uslovom da se ne smanje već unaprede njegove spomeničke vrednost (Bruce, Creighton, 2006). Spomenici kulture se više degradiraju ako se ne koriste, od onih koji se koriste, jer konzervacija u skladu sa zakonima određuje odgovarajući način korišćenja i upravljanja. Sve promene u načinu korišćenja su prošle određene zvanične procedure i dobile odobrenje. Restrikcijama je izloženo i neposredno okruženje spomenika kulture, kako fizički izgled objekata, tako i materijal koji je korišćen, da bi se sačuvao opšti izgled spomeničnog kompleksa.
- **Rekvalifikacija** (*requalification*) je akcija vraćanja dostojanstva gradu, dajući jednom dekadentnom prostoru novi urbani kvalitet. Ova vrsta akcije se sprovodi kroz strategije „Menadžmenta javnih prostora“ i „Menadžmenta grada“.
 - **Reanimacija** (*reanimation*) predstavlja vraćanje u život, uz saniranje oštećenja, a odnosi se na slučajeve većih nesreća i katastrofa kao što su zemljotresi, poplave, ratna razaranja (Varšava je najekstremniji primer urbane reanimacije, koji je obuhvatao rekonstrukciju kompletnog urbanog tkiva nakon uništenja tokom Drugog svetskog rata).
 - **Regeneracija** (*regeneration*) je termin, koji se pojavio nakon što su neke evropske institucije i fondacije, kao UNESCO i fondacije Evropske Unije, utvrdile da su mnoge urbane intervencije elitističke i da obuhvataju samo određene sektore društva isključujući mnoge druge. Ideja regeneracije je da se vodi računa o materijalnoj i socijalnoj dimenziji intervencije, kako bi se predstavile nova politička i društvena logika.
 - **Anastiloza** (*anastylosis*) rekonpozicija je vraćanje sačuvanih oburvanih delova na spomenik.

Tehnička zaštita podrazumeva stalnu negu objekta, a kod nepokretnih kulturnih dobara moraju se sprovoditi razne druge intervencije, kao što su: izgradnja prilaznih puteva, osvetljenje, vodovod i kanalizacija, sanitarije, garderobe, pomoćne prostorije, itd. Zato tehnička zaštita obuhvata potrebnu intervenciju na spomeniku, u vezi njega i oko njega. Ona se može podeliti na pasivnu zaštitu, odnosno pravnu zaštitu i aktivnu zaštitu, odnosno revitalizaciju.

Problemi revitalizacije mogu biti:

1. Društveno-ekonomski, odnosno funkcionalne promene prostornih celina i arhitektonskih objekata u prošlosti, jer su ekonomske i društvene promene najčešći uzrok promenama namene ili prestanka funkcije određenih ljudskih aglomeracija i arhitektonskih objekata. Najveće promene su nastajale prestankom civilizacija, određenih društvenih sistema i razvojem novih oblika života. Osnovni uslov revitalizacije je otklanjanje uzroka, koji je uslovio promenu i nestanak funkcije. Jedan od uzroka je nedostatak finansija, koji se rešava formiranjem posebnih fondova. Drugi uzrok je isključenost istorijskog nasleđa iz urbanog planiranja, dakle potrebno ga je uključiti u proces planiranja.
2. Funkcionalne promene u uslovima industrijalizacije i savremene urbanizacije, jer industrijska era je donela značajne promene u načinu privređivanja, tehnici građenja, načinu života. Razvoj tehnike i tehnologije je direktno uticao na prestanak funkcije mnogih objekata (vetrenjače, suvače, potočare). Savremena urbanizacija uslovljava dve pojave, a to su iseljavanje stanovništva i odumiranje naselja ili porast stanovništva u gradovima i povećane aktivnosti u istorijskim gradskim ambijentima.
3. Problemi prilagođavanja istorijskih objekata savremenim uslovima, u smislu da objekti iz prošlosti ne zadovoljavaju zdravstveno-higijenske uslove (nema vodovoda, kanalizacije, mogućnosti provetravanja i potrebne insolacije), funkcionalne šeme istorijskih objekata ne zadovoljavaju savremene potrebe, javljaju se problemi održavanja zbog lošeg stanja materijala i konstrukci-

ja, navike i želje stanovnika su često u suprotnosti sa funkcijom spomenika. Savremenim tehničkim propisima se utvrđuju uslovi neophodni za korišćenje objekata, potrebno je obezbediti sigurnost građevine, zaštitu od požara, vlage, zemljotresa, tehničku i zvučnu zaštitu, upotrebljivost objekta za određenu namenu i higijensko – zdravstvene uslove.

4. Problemi očuvanja autentičnosti i vrednosti spomenika kulture u procesu revitalizacije, a suština problema je u utvrđivanju što potpunijih merila vrednovanja, kojima bi se mogle vršiti sigurne procene kakve promene i u kom obimu se mogu preduzeti na objektu, a kriterijumi su:
 - a) opšti, koji se zasnivaju na naučnoj valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture (spomenici kulture od izuzetnog značaja, spomenici kulture od velikog značaja, spomenici kulture, itd.),
 - spomenici kulture od izuzetnog značaja na kojima se ne mogu vršiti nikakve izmene i koji podležu veoma strogim kriterijumima,
 - spomenici kulture od velikog značaja na kojima se mogu preduzeti određeni radovi na adaptaciji, ali pod nadzorom stručnjaka i da se ne promene tipološke karakteristike objekata,
 - spomenici kulture,
 - spomenici od ambijentalnog značaja na kojima su moguće veće izmene u unutrašnjosti, ali da ne budu u neskladu sa spoljašnošću,
 - b) posebni, koji zavise od spomenika do spomenika.

Načela revitalizacije spomenika kulture:

1. Načelo kontinuiteta funkcija, koje podrazumeva blagovremeno uključivanje graditeljskog nasleđa u sve oblike društvenog i prostornog planiranja, a najsloženiji je problem očuvanje funkcije onih objekata čija je namena prestala ili je prevaziđena u savremenom načinu života, pa se tada daje nova namena. Objekti u ruševinama sačinjavaju posebnu grupu, a uključuju se u savremene funkcije prezentacijom kao kulturno-istorijski spomenici.

2. Načelo odgovarajuće funkcije je najznačajnije prilikom određivanja nove funkcije, a ono je:
 - utvrđivanje namene prema prostornim mogućnostima objekta, pa nova namena mora biti u skladu sa strukturom objekta,
 - usklađivanje namene pojedinačnih objekata sa namenom odgovarajuće celine, jer nova namena objekta se ne može posmatrati izolovano od celine u kojoj se nalazi,
 - utvrđivanje nove namene sa stanovišta etičkog odnosa prema spomenicima kulture, jer nova namena ne sme da degradira spomenik u etičkom smislu (kafić u džamiji na ostrvu Kos ili perionica veša u jevrejskoj kapeli u Novom Pazaru).
3. Načelo tehničko-higijenske asanacije istorijskih objekata i ambijenata, jer su potrebna takva tehnička rešenja, koja nisu u suprotnosti sa istorijskom urbanom strukturom i vrednostima objekta, a da ne dovodi do uništavanja njihovih spomeničkih svojstava. Potrebno je uraditi rekonstrukciju postojećih i uvođenje novih instalacija, a instalacije ne treba voditi na spoljnoj fasadi.
4. Načelo očuvanja autentičnosti spomenika i njegovih spomeničkih svojstava, u slučaju ojačanja konstruktivnog sklopa ili poboljšanja higijensko-zdravstvenih uslova. Izmena unutrašnjeg prostora u potpunosti opravdana je samo kod objekata, koji se predviđaju za čuvanje kao delovi ambijenta, a ne kao pojedinačni objekti.
5. Opšta načela u primeni tehničke zaštite spomenika su:
 - izbor metoda na osnovu proučavanja spomenika, a određuje se od slučaja do slučaja,
 - načelo čuvanja autentičnosti spomenika, jer svaki rad na njemu narušava njegovu autentičnost, a on gubi spomeničku vrednost originala,
 - načelo očuvanja svih stilova, od prvobitnog do stilova primenjenih na nadogradnji,
 - načelo poštovanja svih vrednosti na spomeniku, a to se odnosi i na dogradnje, koje nemaju stilske ili arhitekton-

ske vrednosti, međutim imaju istorijsku vrednost,

- načelo stalnosti spomenika na mestu na kojem je sagrađen, a sama substrukcija spomenika predstavlja spomeničku vrednost, jer spomenik odvojen od svoje podloge ostaje bez svog originalnog dela (premeštanjem odvajamo ih od istorijskog konteksta i trenutka zbog kojeg su nastali),
- načelo dokumentarnosti i kontinuiteta rada, jer nekada na spomenik treba dodati delove u interesu spomenika, a za to nema dokumentaciju, pa tada za delove koji su dodati mora ostati dokumentacija (da bi se znalo da je to dodatak iz današnjeg vremena),
- načelo saradnje sa drugim strukama je neophodno, jer prilikom izvođenja tehničke zaštite na spomeniku uključeni su stručnjaci različitih profila.

Očuvanje celine i prvobitne arhitektonske koncepcije spomenika

Primenom osnovnih metoda očuvanje organske celine i prvobitne arhitektonske koncepcije spomenika ostvaruje se:

1. Nadziđivanje istorijskih objekata u istom stilu, koje nije u skladu sa osnovnim načelima zaštite, izvršeno je na objektima iz XIX veka, posle II svetskog rata vršeno je nadziđivanje u modernom stilu, a ono se sprovodi i danas.
2. Dograđivanje istorijskih objekata često je rađeno na crkvama dograđivanjem priprate u prošlosti, a ponekad se dograđuje novi objekat, pored starog sa kojim je povezan na odgovarajući način. Ovim postupkom ne sme da se degradira postojeći objekat, kao ni ambijent u kojem se nalazi.
3. Očuvanje unutrašnje dispozicije, jer su veoma česte potrebe za promenom da bi se poboljšala komunikacija, izgradnja sanitarnih prostora i povezivanje unutrašnjih prostorija. Veći zahvati se uglavnom odnose na povećanje unutrašnjeg prostora spajanjem više prostorija, koje nije prihvatljivo ako postoji dekorativna tavanica, takođe je neprihvatljivo ugrađivanje međuspratne konstrukcije.

4. Očuvanje konstruktivnog sklopa i materijala. Stalno održavanje materijala ostvaruje se odgovarajućim sredstvima za zaštitu. Najveći problemi se javljaju kod graditeljstva drvetom, jer ne treba da se menja prirodna boja, kao ni tekstura drveta.
5. Očuvanje spoljnog izgleda, odnosno fasade, čiji izgled je često narušen skidanjem dekorativnih ukrasa ili u cilju modernizacije stari prozori se menjaju novim.
6. Očuvanje enterijera se sprovodi na tri moguća načina rešavanja opreme i mobilijara:
 - uvođenje potpuno savremene opreme i obrade unutrašnjeg prostora (treba izbeći opremu koja je nametljiva i u kontrastu sa objektom),
 - kod značajnih spomenika predlaže se uvođenje opreme podređene ambijentu u neutralnim oblicima,
 - u izuzetnim slučajevima pristupa se stilskoj obradi unutrašnjosti, odabirom stilskeg nameštaja iz određenog vremena (u slučajevima kada bi savremena rešenja bila neprikladna), a ponekad se objekti opremaju autentičnim nameštajem, koji potiče iz različitih građevina, ali je to nepovoljno osim ako se ne radi o određenom muzeološkom pristupu pri revitalizaciji (Bruce, Creighton, 2006; Nešković, 1986; Zdravković, 1982; Nenadović, 1980).

Kulturno nasleđe, kulturne i kreativne industrije, održivi kulturni turizam i kulturna infrastruktura mogu poslužiti kao strateški alati za stvaranje prihoda, posebno u zemljama u razvoju s obzirom na njihovo često bogato kulturno nasleđe i značajnu radnu snagu.

Ulaganje u kulturu i kreativnost pokazalo se kao odlično sredstvo za oživljavanje privrede gradova. Danas mnogi gradovi koriste kulturno nasleđe, kulturne događaje i institucije da poboljšaju svoj imidž, stimuliraju urbani razvoj i privuku posetioce kao i investicije. Neki kreatori politike, naučnici i zainteresovane strane, kulturno nasleđe danas ne smatraju preprekom ekonomskom rastu ili luksuzom, već ključnim resursom za građane i ključem za konkurentsku prednost (Rypkema, 1994; Throsby, 2001; KEA, 2006; Fusco Girard, 2011). Kulturno nasleđe se sve više smatra pozitivnim doprinosom bruto domaćem proizvodu jedne nacije. Istorijski delovi gradova su moćni magneti za privlačenje talenata, turista i investicija (Gustafsson, Mellar 2018). Time se otvaraju nove mogućnosti za očuvanje izgrađenog kulturnog nasleđa. Istorijske zgrade i okruženja su danas priznati kao važni faktori koji privlače talentovane i kreativne ljude i procese i posledično povećavaju kapacitet (Cooke, De

Propriis 2011). Ovo ima značajan uticaj na ekonomske koristi, kreativnost i inovacije, rast i radna mesta, na podsticanje investicija, ali isto tako utiče na podsticanje konkurentnosti gradova i regiona (Gustafsson, Lazzaro 2017). Kulturno nasleđe sve se više shvata kao kulturni kapital, a tržište stvara ekonomske prinose na investicije koje bi se mogle priznati, na primer, na tržištu nekretnina, turističkoj industriji, projektima obnove i kulturnim i kreativnim industrijama (Nipan, 2015). I materijalno i nematerijalno kulturno nasleđe usko su povezane sa kreativnošću i često važnim polazištima za inovacije i start-apove u kulturnim i kreativnim industrijama. Nove ideje i rešenja problema mogu biti efekat aktivnog učešća u kulturnom nasleđu i izvor kreativnosti. Ovo je od značaja za otvaranje radnih mesta ne samo za ljude sa visokim obrazovanjem u kompanijama zasnovanim na znanju, već i za one sa nižim nivoom obrazovanja u drugim industrijama (Sacco, 2011).

5.1 NASLEĐE KAO POKRETAČ LOKALNOG RAZVOJA

Kulturno nasleđe proizvodi mnoge pozitivne efekte koji utiču na lokalnu sredinu, pre svega iz oblasti socio-ekonomskog života na lokalnom nivou. To su kreiranje novih radnih mesta, razvoj preduzetništva i kreativnih industrija, revitalizacija urbanih prostora i unapređenje identiteta mesta kao i razvoj i dinamika kulturnog i kreativnog turizma.

Kreiranje novih radnih mesta i rast lokalne ekonomije potiče od angažovanih resursa (radne snage, materijala i usluga) u rehabilitaciju objekata tokom njihove investicione faze.

Troškovi rehabilitacije objekata predstavljaju radno intenzivne aktivnosti koje utiču na lokalnu ekonomiju na dva nivoa: kroz angažovanje lokalnih radnika i građevinskih i drugih servisa preduzeća i kroz potrošnju koju angažovani radnici troše na druga dobra i time indukuju rast i lokalne potrošnje (Rypkema, 2008). Tako na primer, Rypkema navodi da je istraživanje, sprovedeno u američkoj državi Tenezi, pokazalo da svakih milion dolara uloženi u prerađivačku industriju u Tenesiju stvara 28,8 radnih mesta, u izgradnju novih objekata 36,1

radnih mesta, dok isti nivo investicija uložen u rehabilitaciju objekata kulturnog nasleđa stvara 40 radnih mesta (Mikić, 2015).

Razvoj preduzetništva i kreativnih industrija: Objekti kulturnog nasleđa predstavljaju prirodnu sredinu za mala i srednja preduzeća i preduzetnike u oblasti kulturnih industrija i ekonomije znanja. Zbog nižih troškova zakupa i autentične atmosfere u objektima kulturnog nasleđa, inovativna preduzeća, naročito ona koja se nalaze na početku razvoja preduzetničkog poduhvata opredeljuju se za ovakve prostore. Poznato je da preduzetnici imaju najveću stopu propadanja u prve tri godine svog postojanja i da se među glavnim uzrocima dostizanja faze utemeljenog preduzetništva nalaze visoki stalni troškovi poslovanja firme. Kako bi se ovakvim preduzećima pomoglo da prebrode nestabilno poslovanje nastali su različiti programi podrške. Ovakvi programi podrške uglavnom su vezani za određene prostore koji postaju kreativno žarište zajednice i umrežavanja lokalnih kreativnih preduzetnika. Jedan od načina stvaranja takvih prostora je i pretvaranje objekata kulturnog nasleđa u poslovnu infrastrukturu za razvoj umetnosti, kulturnih delatnosti, kreativnih industrija i industrija zasnovanih na znanju. To može biti urađeno na nekoliko načina – stvaranjem art inkubatora, kreativnih klastera, coworking prostora za kreativce i umetnike i kreativne preduzetnike ili biznis akceleratora. Zbog velike diversifikovanosti kreativnog i umetničkog rada često se pomenuti oblici organizovanja kreativnog preduzetništva i umetničkih inicijativa sprovode kombinacijom pomenutih načina rada.

Revitalizacija urbanih prostora je još jedan od efekata rehabilitacije kulturnog nasleđa. Ovaj koncept bio je na vrhuncu svoje popularnosti tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka kroz strateške projekte stvaranja ikoničke kulturne infrastrukture u posrnutim industrijskim gradovima, napuštenim lukama, i sl. (Evropa) ili oživljavanja i razvoja centralnih kvartova baziranih na rehabilitaciji objekata kulturnog nasleđa (SAD) (Mikić, 2015).

Uloga kulturnog nasleđa u izgradnji identiteta mesta proističe iz njegovih socijalnih i

kulturnih vrednosti kao mesta susreta, komunikacije, transfera informacija, participacije, interakcije, ali i prostora javne scene za kulturne sadržaje, manifestacije, likovna, muzička, i druga slična dešavanja. Njime se opisuju procesi kulturnog oživljavanja neiskorišćenih i zapuštenih prostora i stvaranje vibrantnog i inovativnog kulturnog i umetničkog života. Ovi projekti pokrenuti su kao inicijative umetnika, zajednice, umetničkih grupa, itd., a njihov cilj je da utiču na atraktivnost određenog prostora (poznati kao kreativni prostori) (Mikić, 2015).

Kulturno nasleđe ima značajan **ekonomski doprinos**. U Francuskoj je 2011. godine nasleđe generisalo 8,1 milijardu evra, a studije u Velikoj Britaniji su pokazale da istorijsko okruženje može ponuditi visok povraćaj ulaganja: svaki uloženi £1 generiše do 1,60 funti dodatne ekonomske aktivnosti tokom deset godina (hc.english-heritage.org.uk/content/pub/HC-Eng-2010). Nasleđe ima efekte prelivanja u drugim privrednim sektorima. Na primer, procenjuje se da turizam doprinosi 415 milijardi evra BDP-u EU, a 3,4 miliona turističkih preduzeća čini 15,2 miliona radnih mesta - mnoga direktno ili indirektno povezana sa nasleđem. 27% putnika iz EU navodi da je kulturno nasleđe ključni faktor pri izboru destinacije za putovanje. U 2013. godini, 52% građana EU posetilo je najmanje jedan istorijski spomenik ili lokaciju i 37% muzej ili galeriju u svojim zemljama, dok je 19% posetilo istorijski spomenik ili lokaciju u drugoj zemlji EU. Nasleđe stoga može pomoći brendiranju gradova i regiona, privlačeći talente i turizam. Tehnologija dodaje ekonomsku vrednost u sektoru nasleđa: digitalizovani kulturni materijal se može koristiti za poboljšanje iskustva posetilaca, razvoj obrazovnog sadržaja, dokumentarnih filmova, turističkih aplikacija i igara. Nasleđe ima velike kapacitete za promovisanje društvene kohezije i integracije, kroz regeneraciju zanemarenih područja, otvaranje lokalnih radnih mesta i promovisanje zajedničkog razumevanja i osećaja zajednice. Ovaj sektor nudi važne mogućnosti obrazovanja i volontiranja i za mlade i za starije ljude i promoviše dijalog između različitih kultura i generacija.

5.2 ULOGA LOKALNE ZAJEDNICE U OČUVANJU KULTURNOG NASLEĐA

Veliki deo kulturnog nasleđa je nedovoljno poznat lokalnoj zajednici. Vrednost se vidi uglavnom samo u sakralnim objektima i to prvenstveno zbog njihove verske konotacije, dok veliki deo nasleđa ostaje neprepoznat i samim tim osuđen na propadanje. Lokalna zajednica bi trebalo da u svojim kulturnim dobrima prepozna razvojni potencijal. Nasleđe na njihovoj teritoriji je upravo ono što ih razlikuje od svih ostalih i upravo ta razlika treba da bude iskorišćena kao prednost i specifičnost. Dobar deo nasleđa je prazan prostor koji uglavnom nema funkciju. Upravo taj prazan prostor treba iskoristiti kao potencijal za stvaranje proizvoda koji su vredniji samim tim što su nastali ili su inspirisani kulturnim dobrom. U diversifikaciji poslova u ruralnim sredinama nasleđe može poslužiti i kao inspiracija za razvoj ruralnih kreativnih ekonomija i raznih vidova turizma.

Lokalna zajednica mora da vidi nasleđe kao svoje, a onda da o svom nasleđu brine i da ga koristi u duhu dobrog domaćina, poštujući načela i zakonske okvire države.

Neophodno je međusobno poštovanje upravljača, vlasnika kapitala i države kako bi svako iz svog domena u radio najviše što može za zajedničku korist, koja može biti na različitim nivoima. Legitimno je da na obnovi jednog spomenika narodnog graditeljstva učestvuju finansijer, vlasnik i država. Njihovi interesi su različiti: donator želi medijsku promociju, korišćenje prostora i ekonomsku održivost projekta; vlasnik želi da očuva svoju imovinu i ostvari zaradu, dok služba zaštite želi da objekat očuva u izvornom obliku, da ga prezentuje i da obezbedi da kulturno dobro ostvari dovoljan profit za njegovo dalje održavanje. Uspešna zaštita spomenika kulture mora da pronađe put kojim će zadovoljiti interese svih zainteresovanih strana. Samo takav projekat će biti uspešan projekat. Kod nas se često interesi pojedinih zainteresovanih strana stavljaju ispred interesa drugih što garantuje neuspeh. Pri-

lom zaštite kulturnih dobara postoje osnovni postulati kojih se svi moraju pridržavati. Osnovno pravilo je da se spomenik mora sačuvati u što je moguće autentičnijem obliku, sa najmanje intervencija (Radonjić Živkov, Fočo, 2015).

Zadatak svake lokalne zajednice je da u saradnji sa stručnjacima za zaštitu kulturnih dobara upozna svoje kulturno nasleđe i spozna njegove vrednosti. Kulturno dobro čije vrednosti nije prepoznala lokalna zajednica gotovo da nema šanse da opstane. Zato je termin valorizacije važan i za samu struku, ali i za vlasnike, korisnike i celu lokalnu zajednicu. Uspešna valorizacija kulturnog dobra je ona valorizacija do koje su struka i lokalna zajednica došli zajedno ili bar ona gde svako shvata i poštuje svačije viđenje vrednosti. Na primer, za stručnjake jedno dobro predstavlja arhitektonsko delo, ili umetničko delo, a za stanovništvo koje posećuje to dobro ono je mesto koje poseduje čudotvorne i lekovite moći. Struka treba stanovništvu da pojasni i približi arhitektonske ili umetničke vrednosti, ali takođe mora da upozna, shvati i poštuje kulturnu vrednost koju objekat ima za lokalno stanovništvo. Zato pri valorizaciji treba imati u vidu što širi spektar vrednosti koji jedan spomenik može da poseduje. Dobra koja se stavljaju pod zaštitu države se proglašavaju zbog vrednosti koje prepoznaju i valorizuju stručnjaci. Ukoliko se oni ne potrudu da sagledaju sveukupnost značenja jednog dobra i taj značaj ne objasne i približe lokalnoj zajednici spomenici će ostati otuđeni od ljudi, svakodnevnog života i sredine koja treba da ih čuva i prezentuje. Valorizacija se ne završava samo na elitnoj valorizaciji arhitektonskih, umetničkih i istorijskih vrednosti već postoji tendencija da se ona proširi na druge vrednosti: simboličke, socijalne, društvene, odnosno vrednosti koje nastaju u interakciji kulturnih dobara i stanovništva (Radonjić Živkov, Fočo, 2015).

Kulturno nasleđe predstavlja kulturnu vrednost jednog naroda, svedoči o njegovoj istoriji i identitetu, utiče na razvoj društva, a način na koji se jedno društvo odnosi prema svom kulturnom nasleđu utiče na način na koji će ga se potomci sećati. Iz tog razloga briga o kulturnom nasleđu je moralna obaveza svakog društva. Što je nasleđe očuvanje, to je otvorenije prema spoljnim uticajima i omogućava lakše razumevanje drugačijeg identiteta od svog matičnog.

U prvim pravnim aktima i razvojnim agendama (npr. Svetske strategije konzervacije-IUNC, 1980., i Naša zajednička budućnost-UNESCO, 1987) nazirale su se dve glavne perspektive odnosa kulturnog nasleđa i održivosti:

- afirmisanje principa održivosti zaštite, očuvanja i korišćenja kulturnog nasleđa i
- integracija kulturnog nasleđa kao komponente održivog razvoja.

Prva od njih podrazumevala je da kulturno nasleđe predstavlja važan izvor ljudskog napretka i da je nepohodno kroz razvojne politike osigurati njegovu zaštitu, promociju i očuvanje; druga – da kulturno nasleđe treba da bude integrisano u razvojne politike kao dimenzija svakodnevnog života u lokalnim zajednicama. Dalja promišljanja o ulozi kulturnog nasleđa u razvoju nastavljena su objavljivanjem prvog izveštaja Svetske komisije za kulturu i razvoj pod nazivom „Naša kreativna raznolikost“ (UNESCO, 1995) gde je predloženo postavljanje kulture na centralno mesto razvojnih procesa sa dosadašnjih margina. Sve do sredine devedesetih na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom planu, kulturno nasleđe više se vidi kao način da se osiguraju demokratski principi i kulturna prava, nego li razvojni resurs. S tim u vezi, korišćenje privrednih potencijala kulturnog nasleđa, te uvažavanje specifičnog karaktera nasleđa prilikom kreiranja ekonomskih politika ostaju u drugom planu.

Usled globalnog razvoja turizma i pratećih negativnih pojava koje masovni kulturni turizam proizvodi, pojavila su se mišljenja da koncept razvoja kulturnog nasleđa treba

da se bazira na rezultatima analiza i uticaja na okruženje, strateškom planiranju i odgovarajućim strategijama upravljanja nasleđem. Članice Evropske konvencije o kulturi su usvojile 1996. Helsinšku deklaraciju o političkoj dimenziji očuvanja kulturnog nasleđa u Evropi. Tada se prvi put eksplicitno definiše nekoliko principa razvojnog tretiranja kulturnog nasleđa:

- prepoznavanje kulturnog nasleđa kao ekonomskog resursa za lokalni razvoj,
- njegovo uključivanje u procese održivog razvoja,
- potreba za međusektorskim strategijama očuvanja nasleđa,
- uravnoteženo i održivo korišćenje kulturnog nasleđa u funkciji razvoja turizma, kao i
- podsticanje bolje saradnje između privatnog, civilnog i javnog sektora (Mikić, 2015).

Stavljanje kulture u srce razvojnih politika predstavlja važnu investiciju u budućnost i preduslov je za uspešnu globalizaciju zasnovanu na vrednovanju kulturne raznolikosti. Kulturna prava su od suštinske važnosti za razvoj i poštovanje ljudske kreativnosti i tradicije i predstavljaju važan aspekt demokratizacije društva i vladavine prava. Kulturna prava usko su povezana i sa slobodom izražavanja. Vrlo je važno posmatrati kulturu iz ugla ljudskih prava, iz kojih proizilaze prava svih ljudi da bez diskriminacije učestvuju u kulturnom životu, da imaju pristup i uživaju u kulturnom nasleđu, da imaju slobodu misli, veroispovesti, izražavanja i, posebno, da imaju pravo na obrazovanje.

Ujedinjene nacije su, prepoznajući značaj kulture, kulturu i kulturno nasleđe svrstale u cilj broj 11 Agende za održivi razvoj do 2030, tačnije u potcilj 11.4, kojim apeluju na globalnu zajednicu da se pojačaju naponi u zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine. Uključivanje kulture u Agendu za održivi razvoj 2030, koja predstavlja set globalnih ciljeva oko kojih je međunarodna zajednica postigla konsenzus i obavezala se da ih uključi u svoje razvojne politike, od velikog je značaja jer je to prvi put da međunarodna razvojna agenda uključi kulturu u ciljeve održivog razvoja rame uz rame sa životnom sredinom, ekonomijom i vladavinom prava. Agenda 2030 predstavlja veliki pomak u razumevanju uloge kulture u održivom razvoju.

Ekonomski aspekt održivog razvoja: Kultura ima značajnu ulogu u postizanju održivog razvoja, smanjenju siromaštva i inkluzivnom ekonomskom rastu. Kulturno nasleđe je veoma važna vrednost za regione, gradove, društva i zajednice. Kulturni projekti i aktivnosti u oblasti kulture čine grad atraktivnijim, dok kreativna industrija može biti jak pokretač urbanog razvoja. Kultura ima veoma važnu ulogu u kreiranju radnih mesta i ekonomskom rastu, posebno u sektorima turizma, kreativne industrije, inovacija i edukacije. Kreativna industrija beleži najveće stope rasta na globalnom nivou, čak i u vreme finansijske krize, a kulturni turizam je jedna od glavnih privrednih grana Evrope.

Društveni aspekt održivog razvoja: Kulturno nasleđe ima i izuzetnu društvenu vrednost. Po skorašnjem istraživanju Eurobarometra, čak 82% Evropljana su ponosni na evropsko kulturno nasleđe i stava su da ono može da poboljša kvalitet života, kao i osećaj pripadno-

sti Evropskoj uniji. Dostupnost kulture takođe pozitivno utiče na zdravlje i osećaj zadovoljstva. 71% Evropljana se slaže da život u blizini mesta od značaja za evropsko kulturno nasleđe poboljšava kvalitet života, kao i pristupačnost kulturi, što Evropljani po važnosti za psihičko zdravlje svrstavaju odmah posle odsustva bolesti, kao najbitnijeg faktora psihičkog zdravlja.

Evropska godina kulturnog nasleđa: Godina 2018. proglašena je za Evropsku godinu kulturnog nasleđa, kojom se slavi različitost i bogatstvo evropskog kulturnog nasleđa, a 1. juna usvojena je i Nova evropska agenda za kulturu, koja naglašava kulturnu dimenziju održivog razvoja i preporučuje jačanje međunarodnih kulturnih odnosa korišćenjem potencijala kulture za podsticanje održivog razvoja i mira, te pomaže sprovođenje Agende 2030. Godine 2016. EU je prvi put usvojila strategiju uključivanja kulture i u odnose sa trećim zemljama, kako s kandidatima za učlanjenje u Uniju, tako i sa ostatkom sveta (<https://www.adriamediagroup.com/sr/kultura-kljuc-za-dostizanje-odrzivog-razvoja/>).

EU podrška: EU je raznim programima podržala obnavljanje i osavremenjivanje mnogih bisera srpske i evropske kulturne baštine u Srbiji, poput Senjskog rudnika, rimske carske palate Feliks Romulijana, srednjovekovnog manastira Bač, mezolitskog arheološkog nalazišta Lepenski vir, Golubačke tvrđave, tvrđave Momčilov grad u Pirotu i brojnih muzeja, crkava, sinagoga i drugih kulturnih zdanja širom zemlje. Projekat revitalizacije istorijske, umetničke i prirodne baštine u oblasti Bača u Vojvodini dobio je najveće evropsko priznanje u oblasti nasleđa – nagradu Evropa Nostra za 2018.

Upravljanje lokalitetima kulturnog nasleđa treba da osigura njihovu dugoročnu zaštitu u skladu sa potrebama građana, uzimajući u obzir njihovu održivost. Međutim, cilj inkluzivnog upravljanja kulturnim nasleđem nije samo zaštita predmeta tog nasleđa za sadašnje generacije, već i prenošenje kulturnog nasleđa na buduće generacije.

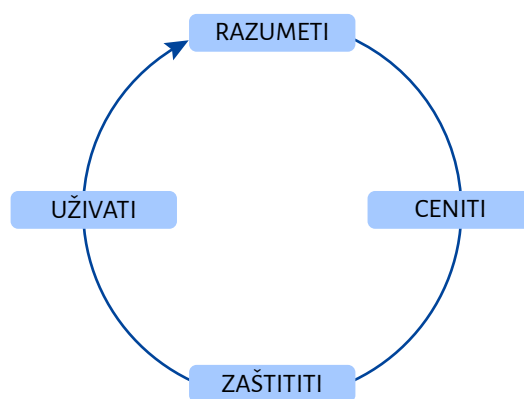
Upravljanje kulturnim nasleđem može se posmatrati na više nivoa. Sa aspekta celovitosti i teritorijalnog obuhvata, upravljanje kulturnim dobrima može biti kreirano na makro, mezo i mikro nivou.

Makro nivo upravljanja kulturnim nasleđem podrazumeva upravljanje kulturnim dobrima na nivou jedne države i odnosi se na sistemsko uređenje institucionalnog okruženja za zaštitu kulturnog nasleđa. Ovaj vid upravljanja uglavnom je deo kulturne politike u oblasti zaštite materijalnog i nematerijalnog nasleđa. Ona podrazumeva i integraciju kulturnog nasleđa u druge sektorske politike koje su od značaja za njegovu zaštitu i očuvanje poput politike urbanog planiranja, prostornog planiranja, fiskalne politike, politike ekonomskog razvoja, predeone politike, ekologije, itd. Alati za upravljanje kulturnim nasleđem na makroekonomskom nivou mogu biti strategije, akcioni planovi, prioritetne liste intervencija, međuresorni komiteti, međuresorne radne grupe i sl. Krajnji ishod upravljanja kulturnim nasleđem na makro nivou je stvaranje regulatornog okvira i programiranje mera za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara koje su usaglašene na nivou različitih državnih resora i koje omogućavaju učešće privatnog, javnog i civilnog sektora u njihovu implementaciju.

Mezo nivo podrazumeva upravljanje kulturnim nasleđem na nivou regiona, subregiona, okruga ili većeg broja teritorijalnih jedinica. Uglavnom je reč o kulturno-istorijskim celinama ili kulturnim predelima čije granice prevazilaze granicu jedne opštine. Ovakav pristup upravljanju nasleđem nastao je „transformisanjem ideje o kulturnim dobrima kao mehaničkom skupu pojedinačnih građevina ka shvata-

nju nasleđa kao zbirnog rezultata smenjivanja epoha, koje su ostavile trag u pejzažu“ (Fulgosi, 2010). Širenje ideje ukupnog sagledavanja prostora i njegovih vrednosti popularisano je raznim međunarodnim dokumentima kao što su Deklaracija iz Amsterdama (1975), Konvencija iz Granade (1985), Konvencija iz La Valette (1992), Konvencija iz Firence (2000) i druge, kojima su se afirmisale ideje integrativne zaštite kulturnog nasleđa. Integrativna zaštita kulturnog nasleđa podrazumeva planiranje i upravljanje nasleđem kao deo opštih razvojnih procesa određenih teritorija. Pomenuti prostori kulturnog nasleđa mogu biti intergrirani sa prirodnim okruženjem, a njihov karakter određen delovanjem prirodnih i ljudskih faktora. Iz te perspektive, upravljanje kulturnim prostorima označava postupke koji mogu obezbediti održivost predela/celina i njegovo usklađivanje sa promenama iz šireg društvenog okruženja.

Mikro nivo podrazumeva upravljanje kulturnim nasleđem na nivou teritorije jedne lokalne zajednice, užih prostornih celina (grad-

▲ Slika 7. "Točak" upravljanja kulturnim nasleđem
Izvor: OEBS, 2020

skih kvartova, područja i sl.) ili pojedinačnog kulturnog dobra (izveštaji o kulturnom nasleđu, opštinske strategije, planovi upravljanja resursima nasleđa, planovi upravljanja pojedinačnim kulturnim dobrima).

Upravljanje kulturnim nasleđem na pojednostavljen način odražava čuveni točak koji se stalno okreće, a koji simbolizuje održiv razvoj zasnovan na integrisanom očuvanju kulturnog

i prirodnog nasleđa. Polazna tačka je razumevanje nasleđa, jer kada se ono razume, onda može da se ceni; kada se nasleđe ceni, tada postoji potreba da se zaštiti; kada je zaštićeno, u njemu se može uživati. Točak se okreće u smislu da što više uživate, to više razumete; što više razumete, to više cenite; što više cenite, to više štitite; što više zaštitite, više ćete uživati i tako dalje (OEBS, 2020).

7.1 UPRAVLJANJE KULTURNIM DOBRIMA POD ZAŠTITOM UNESCO-A

Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) donela je 1972. Konvenciju o zaštiti Svetske kulturne i prirodne baštine s ciljem uspostavljanja učinkovitog sistema kolektivne zaštite kulturne i prirodne baštine od velike univerzalne vrednosti, organizovanog na trajnoj osnovi i u skladu s modernim naučnim metodama. Potpisivanjem Konvencije, države potvrđuju da dobra na njihovoj teritoriji, koja su upisana na listu Svetske baštine predstavljaju, poštujući suverenitet države i vlasništvo, i svetsku baštinu „na čijoj zaštiti treba da sarađuje cela međunarodna zajednica“. Države i lokalne zajednice prema tome imaju veliku odgovornost u zaštiti i očuvanju baštine za buduće generacije. Dobra Svetske baštine upisuju se na listu Svetske baštine koja obuhvata najistaknutija kulturna i prirodna dobra širom sveta i trenutno ih je 1154 upisano (897 kulturna i 218 prirodna, podaci iz 2021.). U dobra Svetske baštine ubrajaju se spomenici, znamenita mesta, spomenici prirode, geološke formacije koji su od izuzetne univerzalne vrednosti. Ta vrednost označava kulturni i/ili prirodni značaj koji je toliko značajan i poseban da nadmašuje nacionalne granice i od zajedničkog je značaja za sadašnjju, kao i za buduće generacije celog čovečanstva. Trajna zaštita ovih dobara je od najveće važnosti za međunarodnu zajednicu u celini.

Od 2005. godine zahtev za održivim upravljanjem uključen je u Operativne smernice za primenu Konvencije o svetskoj baštini koje služe kao uputstvo za upravljanje dobrima Svetske baštine.

Upravljanje baštinom je sve zahtevnije i istovremeno očekivani rezultati i ishodi procesa upravljanja su sve veći.

Svi lokaliteti svetske baštine zahtevaju planove upravljanja i profesionalce sa punim radnim vremenom – „menadžeri lokacije“. Takođe, planovi moraju da budu uključeni u odgovarajuće nacionalno i lokalno zakonodavstvo.

Plan upravljanja pruža:

- u slučaju svetske baštine, zvanično opredeljenje za dalje ispunjavanje obaveza Konvencija o svetskoj baštini;
- uključenje svih zainteresovanih strana, posebno vlasnika i menadžera, zajedničko razumevanje imovine;
- jasan opis nekretnine;
- transparentan opis kako funkcioniše postojeći sistem i kako se može poboljšati;
- pregled trenutnog stanja i raznih faktora koji mogu imati pozitivni ili negativni uticaj;
- kolektivna vizija za upravljanje imovinom (npr. gde bi trebalo biti u sledećih 20-30 godina);
- akcije (za očuvanje, interpretaciju i prezentaciju, doprinos društvu itd.).

Posledice lošeg upravljanja su teške:

- dovode baštinu u opasnost nepovratnog pogoršanja,
- ugrožavaju socioekonomski razvoj zajednice,
- masovni turizam, nekontrolisane građevinske aktivnosti i nedovoljno održavanje mogu umanjiti lepotu i atraktivnost nasleđa,
- smanjen kvalitet života stanovnika (gužve, visoki troškovi života, neprikladna infrastruktura), iseljavanje...

U Srbiji, plan upravljanja nije prisutan u sadašnjim propisima.

Godine 2012., povodom 40. godišnjice Konvencije o svetskoj baštini, je dodeljeno Priznanje za najbolju praksu u upravljanju svetskom baštinom. Na Konkurs, za nove i kreativne načine upravljanja baštinom, prijavilo se 23 lokaliteta. 10-člani međunarodni odbor za izbor je obuhvatao predstavnike Savetodavnih tela Konvencije, ICCROM-a, ICOMOS-a i IUCN-a. Istorijski grad Vigan na Filipinima je izabran kao najbolja praksa postignuta relativno ograničenim resursima, dobrom integracijom lokalne zajednice u mnogim aspektima održivog očuvanja i upravljanja imovinom i zanimljivim pristupom zaštite.

Praksa upravljanja koja je prepoznata kao uspešna i održiva može obuhvatati sve, od uključivanja lokalnih ljudi u upravljanju lokacijama, do kreiranja inovativnih politika i regulisanja turizma. Postoje mesta koja uključuju učenike lokalnih škola u upravljanju baštinom (Slovenija), obučavanje lokalnih stanovnika za vodiče (Peru), postavljanje najlonskih ograda kako bi se lokalno stanovništvo zaštitilo od zalutalih tigrova iz Nacionalnog parka Sundarbans (Indija). Ovi primeri dobre prakse pomažu drugim lokacijama da pronađu rešenja koja mogu da funkcionišu.

Primer 1. Istorijski grad Vigan:

- osnivanje gradske Kancelarije za javnu bezbednost i smanjenje rizika od katastrofa;

- uključivanje svih zainteresovanih strana, uključujući lokalne zajednice;
- škola za tradicionalne građevinske zanate;

Grad Vigan je uspeo da organizuje i osnaži lokalnu zajednicu koji su postali glavni akteri i čuvari njihove materijalne i nematerijalne kulturne baštine. Angažovani su vlasnici kuća, nastavne ustanove, umetnici i zanatlije, vlasnici preduzeća, itd. Vigan je dokazao da osnaživanje zajednice i lokalnih aktera su ključni u osiguravanju njihovog angažovanja u očuvanju baštine. Poštovanje nasleđa je uvedeno u formalni obrazovni sistem. Vigan se pokazao kao glavna destinacija na Severnim Filipinima.

Primer 2. Akropolj u Atini:

- multidisciplinarno savetodavno telo,
- služba za obnovu Akropolja,
- napredna tehnologija i inovativne metode,
- istraživački program,
- uloga Udruženja prijatelja Akropolja,
- nacionalno takmičenje za osoblje,
- specijalizovani program obuke i obrazovanja.

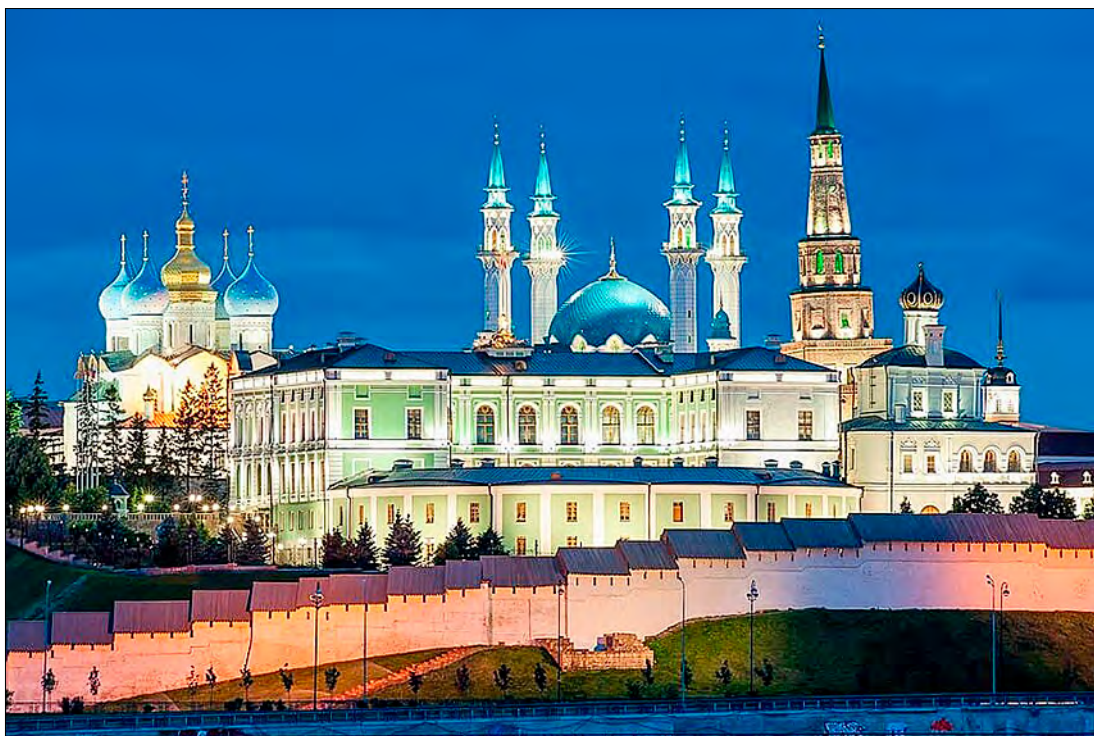
Na Akropolju se ne sprovode samo veliki tehnički projekti (stabilnost objekata), već i opsežan istraživački program (očuvanje i restauracija lokaliteta). Istraživanja su obogatila znanje i bibliografiju o spomenicima Akropolja, ali su i pomogli u donošenju odgovarajućih odluka u svakom slučaju intervencija. Istraživanja

► **Slika 8.** Grad Vigan-
staro gradsko
jezgro
Izvor: <https://whc.unesco.org/en/news/948>

► **Slika 9.** Kremlj u Kazanju

Izvor: <https://www.56thparallel.com/kazan-travel-guide/>

u sektoru tehnologija su proizvela rešenja za izbor materijala i metoda za restauraciju drevnih spomenika.

Primer 3. Kazanjski Kremlj:

- integrisano očuvanje baštine,
- medijsko pokrivanje,
- posebne pravne mere zaštite,
- akreditacija turističkih vodiča,
- posebna turistička infrastruktura,
- dobar pravni sistem administracije i interakcije između ključnih partnera Kazanjskog Kremlja, bilo opštinskih, republičkih, ili federalnih struktura, društvenih i verskih organizacija, fondacija, nevladinih organizacija, akademskih institucija i univerziteta.

Kazanjski Kremlj predstavlja spoj različitih kultura: bolgarske, zlatne Horde, kazanskih tatara, ruskih i današnjih tatara, a katedrala i džamija koje su smeštene na svega nekoliko metara jedna od druge su dokaz međukulturalnog dijaloga i kulturne raznolikosti. Kombinacija tradicionalnih (naučne konferencije, muzejski događaji, turističko razgledanje, razvoj web stranica i sl.) i inovativnih (informacioni sistemi, QR kodovi, interaktivne kabine i ekrani, stvaranje "živih" muzeja, novi festivali kao što su Duge noći i Kremlj Live) tehnika, omogućilo je da se rad na očuvanju i popularizaciji vrednosti Kazanjskog Kremlja podigne na novi nivo.

8.1 DEFINISANJE I INTERPRETACIJE NASLEĐA

Termin interpretacija vodi poreklo od latinske reči *interpretatio* što znači tumačenje, objašnjenje, shvatanje. Termin se upotrebljava u različitim značenjima te može, na primer, značiti objašnjavanje smisla literarnog teksta ili umetničkog dela, prevođenje na strani jezik ili izvođenje, glumu, predstavljanje, odnosno poseban način na koji umetnik izvodi neko delo (Cater et al., 2015). Definisanje interpretacije je otvoreno pitanje, čije značenje i koncept zavise od iskustva, ciljeva i epistemoloških pristupa stručnjaka, organizacija, grupa ili državnih organa. Na osnovu većine predloženih definicija, interpretacija je uglavnom fokusirana na šest međusobno zavisnih elemenata koji podrazumevaju upotrebu određenog komunikativnog pristupa u prenošenju poruke o datom objektu ili subjektu publici kroz medije, koji bi trebalo da prenesu različite vrednosti ili značenja (Slika 10). U literaturi se pojam *interpretacija* i pojam *prezentacija* često koriste kao sinonimi, pri čemu oba pojma imaju značenje „prihvatljivo predstavljanje javnosti” (Fowler, 1977). Širom sveta interpretatori rade u muzejima, arheološkim nalazištima, istorijskim objektima, nacionalnim parkovima, centrima za posetioce, botaničkim baštama, itd.

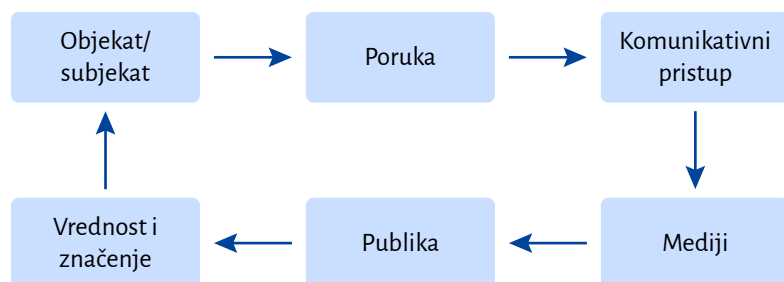
U slučaju interpretacije nasleđa, vremenom se u literaturi pojavilo mnogo definicija koje na različite načine definišu ovu disciplinu. Naju-

ticajnija je definicija Freemana Tildena koji se smatra rodonačelnikom interpretacije nasleđa, a njegovo delo **Interpretacija našeg nasleđa** (1957) predstavlja osnov za razvoj interpretacije. Tilden je interpretaciju definisao kao obrazovnu aktivnost kojoj je cilj da otkrije značenja i odnose, upotrebom originalnih predmeta, ličnim iskustvom i pomoću ilustrativnih medija, a ne samo nabrojanjem činjenica (Tilden, 1977). Ona se služi elementima koji su posetiocima razumljivi i omogućuju im da se povežu sa nasleđem, da dožive i razumeju ono što gledaju. Interpretacija podrazumeva mnogo više od običnog prenošenja činjenica i znanja, pri čemu je jedan od njenih glavnih zadataka provokacija.

Prema definiciji koju je dao Prentice (2003) naglašava se važnost uživanja i održivosti, kao dva glavna cilja interpretacije u svrhu privlačenja posetilaca, obezbeđivanja ponovljenih poseta i razvoja pozitivnog stava. S tim u vezi, posebno treba naglasiti da je cilj interpretacije integrisanje resursa kroz oblikovanje osnovnog proizvoda gde se nematerijalne ideje i osećanja, poput nostalgije i zadovoljstva prenose kroz opipljive elemente kao što su, na primer, istorijska mesta (Tunbridge, Ashworth, 1996).

Prema definiciji organizacije **Interpretacija Kanada** iz 1976., interpretacija je komunikacijski proces osmišljen tako da posetiocu otkriva značenje i odnos prirodnog i kulturnog nasleđa neposrednim iskustvom, uz pomoć objekata, artefakata, predela i nalazišta. Pored Kanade, veliki broj drugih nacionalnih organizacija je ponudilo svoju definiciju interpretacije nasleđa. Prema **Asocijaciji za interpretaciju nasleđa Velike Britanije**, interpretacija je proces komunikacije porukama i pričama o kulturnom i prirodnom nasleđu koji obezbeđuje posetiocima inspiraciju i široko razumevanje okruženja. **Američka naci-**

▼ Slika 10. Šest osnovnih elemenata interpretacije

onalna asocijacija definiše interpretaciju nasleđa kao komunikacijski proces koji stvara emocionalne i intelektualne veze između interesa publike i značenja svojstvenih resursima.

Interpretacija nasleđa je postala široko rasprostranjena aktivnost do XX veka kada su tokom tzv. „procvata nasleđa” 1980-tih, posetoci nastojali da nauče i razumeju prošlost, koristeći svoje slobodno vreme za obilazak nasleđa. Uporedo sa tim, došlo je do razvoja različitih oblika masovne komunikacije koja je u velikoj meri uticala na percepciju ljudi o prošlosti. Problemi poput nedozvoljene trgovine, crno tržište antikvitetima, vandalizam, uništavanje lokaliteta, prekomerno iskorišćavanje arheoloških nalazišta, nedostatak obučenog osoblja i finansijskih sredstava, usmerili su pažnju na kritična pitanja interpretacije nasleđa. Ovo je potvrđeno značajnim brojem povelja, principa i smernica koje naglašavaju osnovnu ulogu efektivne i odgovarajuće interpretacije u očuvanju i uvažavanju kulturnog nasleđa. Jedan od glavnih strateških ciljeva Komiteta za svetsku baštinu je da poveća svest u javnosti, kao i učešće i podršku prema svetskoj baštini putem komunikacije. Interpretacija se u tom slučaju doživljava kao sredstvo za razumevanje vrednosti koje predstavljaju sama kulturna dobra, kao i uvažavanje uloge lokaliteta i spomenika u savremenom društvu (World Heritage Centre, 2005).

ICOMOS *Ename Povelja za interpretaciju i prezentaciju lokaliteta kulturne baštine* iz 2008. godine definiše interpretaciju kao skup aktivnosti, istraživanja i kreativnosti koje baština stimulira. U tom kontekstu, interpretacija se odnosi na široki rang potencijalnih aktivnosti čija je svrha da podigne javnu svest i poboljšaju razumevanje kulturne baštine. One mogu uključivati štampane i elektronske publikacije, javna predavanja, on-site i off-site prezentacije, edukativne programe, aktivnosti unutar zajednice, kao i istraživanje, edukaciju i evaluaciju samog interpretacijskog procesa.

On-site i off site interpretacija

Interpretacija pored toga što predstavlja jedan od najvažnijih medijuma komunikacije sa turistima, takođe je i ključna komponenta konkretne ponude. Turistička interpretacija fokus sa objekta prebacuje na iskustvo. Ako je dobro isplanirana, interpretacijom nasleđa može se poboljšati iskustvo posetilaca. Takođe, može ojačati odnos između kulturnog nasleđa i onih koji žive u okruženju. Štaviše, poboljšanjem atraktivnosti nasleđa, interpretacija može dovesti do ekonomske koristi za šire područje. Loše urađeno, može netačno preneti značenja nasleđa i otuđiti one koji ga posećuju. Osim toga, može fizički oštetiti istorijsku građu ako je loše implementirana, odnosno osmišljena.

Muzeji i izložbene postavke pored arheoloških nalazišta predstavljaju jedan od tradicionalnih načina interpretacije i komunikacije sa širom javnošću. Iako postoji napredak u metodama i tehnologiji izlaganja, muzeji još uvek ne dostižu potpunu pažnju opšte javnosti. U tom smislu, on-site interpretacija (npr. arheološka interpretacija) predstavlja potencijalno važnu strategiju u postizanju ciljeva očuvanja nasleđa. On-site posete mnogo bolje pružaju posetocima objašnjenje zašto je neko područje jedinstveno i zahteva posebnu zaštitu i tretman. Sa druge strane, off-site interpretacija može ali i ne mora kod posetilaca nužno da stvori želju za očuvanjem oblasti, dok će sigurno izazvati želju s njihove strane da odu i vide (Aldridge, 1975). U praksi, između on-site i off-site interpretacije, ne postoji nesklad već se međusobno dopunjuju. Jedan od razloga je taj što, na primer, eksponati ne mogu da obuhvate neposrednost arheoloških iskopavanja, ali mogu da pokažu ceo proces interpretacije jer se veliki deo tog procesa nastavlja nakon iskopavanja i uključuje apstraktniju ekstrapolaciju iz podataka. Stoga, nakon razgledanja izložbe, posetoci mogu samostalno obilaskom da nastave svoje istraživanje ili uz pratnju interpretatora (Davis, 1997).

8.2 ZNAČAJ INTERPRETACIJE

Interpretacija predstavlja efikasan mehanizam komunikacije za razvoj promene ponašanja i pozitivnih stavova prema očuvanju, uključujući

i socio-ekonomske promene. U tom kontekstu, interpretativne poruke bi trebalo da podstiču učešće javnosti i stimulišu povratnu informaci-

ju, pri čemu tumačenje mora uključiti pozitivne poruke vezano za nasleđe (Hofman, 1997). Iako su neki naučnici tvrdili da se promena stava ne dešava jednostavno davanjem informacija ljudima, u mnogim slučajevima se kroz tumačenje, razumevanje, uvažavanje, zaštitu, odobrava validnost nasleđa. Promena stava zavisi od četiri elementa, a to su:

1. percipirani kredibilitet izvora poruke;
2. jasnoća i razumevanje poruke;
3. medij koji se koristi za prenošenje poruke; i
4. karakteristike ciljne publike (Lee, 2002).

Interpretacijom treba nastojati da se predstave različite perspektive i efikasna sredstva za prenošenje nasleđa različitoj publici što bi dovelo do boljeg razumevanja i uvažavanja prošlosti. Problem je podstaći posetioce da prepoznaju sopstvenu ulogu u održavanju i razvoju ideja o prošlom vremenu. Stoga, umesto akumulacije informacija, interpretacija treba da ima za cilj provokaciju (Tilden, 1977) i postizanje svesnog ponašanja posetilaca kako bi se obezbedilo da poruke koje se tiču nasleđa budu pravilno primljene i shvaćene. Prema Moscardovom (1996) modelu svesnosti, stanje svesnosti je obeleženo aktivnom mentalnom obradom koja uključuje stvaranje novih kognitivnih kategorija. Nasuprot tome, bezumno stanje karakteriše mentalna pasivnost i ponašanje koje uključuje malo preispitivanja ili obrade novih informacija. Prema tome, interpretacija se može bazirati na dva pristupa: zasnovana na temi i na tezi/poruci.

Tematsko razmišljanje može stvoriti međusobno povezan proizvod regionalnog nasleđa i olakšati posetiocima da shvate i povećaju

provokaciju, interesovanje i uživanje, kao i njihovu sposobnost da se sete i primene informacije. Tema predstavlja glavnu tačku u razvoju bilo koje interpretacije. Ona predstavlja polaznu osnovu za sve učesnike u planiranju, ali takođe i da je posetilac i ako je ne vidi prepozna i zapamti. Prema tome, tema ne mora uvek biti vidljiva za širu publiku. Ali, uglavnom je sadržana, odnosno zapisana u planu interpretacije, na samoj izložbi, nalazištu ili nekom drugom mestu. Tema predstavlja rezultat timskog rada i izražava se kroz jednu rečenicu. Njena suština je uspostavljanje ravnoteže između publike, menadžmenta i priča koje se prenose putem artefakta.

Kod drugog pristupa, interpretacije zasnovanoj na tezi/poruci, dobro postavljena poruka, kao i dobar argument, provocira, stimuliše i inspiriše publiku na aktivno učešće. Interpretacija u ovom slučaju stvara interesovanje i podstiče ljude da sami otkriju.

Između tematskog i pristupa zasnovanog na tezama ne postoji kontradiktornost. Oni se međusobno dopunjuju u smislu da je prvi potvrdio njegovu važnost u sužavanju fokusa teme, sortiranju podataka i organizovanju na razumljiv način. Što se tiče drugog pristupa, on poboljšava način na koji se tematski sadržaj predstavlja i provokativno saopštava publici (Lundberg, 1997). Interpretacija koja se pravilno planira i sprovodi omogućava da poruka koju su posetioci usvojili tokom obilaska muzeja, lokaliteta, centra za posetioce, doprinese pozitivnoj promeni ponašanja. Značaj interpretacije je da pomogne ljudima da shvate značaj nasleđa i da se angažuju u njegovom boljem čuvanju i zaštiti.

8.3 PRINCIPI INTERPRETACIJE NASLEĐA

Pored definicije, Tilden je u knjizi *Interpretacija našeg naslijeđa* dao i šest osnovnih principa interpretacije:

1. Bilo koja interpretacija koja na neki način ne povezuje sadržaj koji se prikazuje i tumači sa nečim unutar ličnosti ili iskustva posetioca je sterilna.
2. Informacija sama po sebi nije interpretacija. Interpretacija je otkrivanje bazirano

na informaciji. To su dve potpuno različite stvari. Ipak, svaka interpretacija uključuje informaciju.

3. Interpretacija je umeće koje kombinuje mnoga druga umeća, nezavisno da li je prezentovana naučna, istorijska ili arhitektonska građa. Svako umeće je do nekog nivoa moguće naučiti.

4. Osnovni cilj interpretacije nije pouka, već provokacija.
5. Interpretacija treba nastojati da ukaže na suštinu, a ne na samo jedan deo i mora se obraćati čoveku u celini, a ne samo jednom njegovom segmentu.
6. Interpretacija usmerena deci ne sme biti ublažena verzija prezentacije za odrasle, nego treba posedovati bitno drugačiji pristup. Da bi bila izvrsna ona će zahtevati posebno razrađen program.

U narednim decenijama pojavile su se različite izmene i dopune Tildenovih principa, ali se oni u suštini nisu bitnije menjali bez obzira na brojne promene koje su se desile u svetu, posebno u kontekstu razvoja novih tehnologija i menadžmenta.

Na osnovu Tildenovih principa, Lari Bek i Ted Kejbl (Larry Beck i Ted Cable) su 2002. godine u svom delu *Interpretacija za XXI vek* detaljno objasnili šest Tildenovih principa, uključujući devet usvojenih, te time uspostavili znatno širi okvir interpretacije.

Njihovih 15 principa glase:

1. Treba osvetliti interesovanje, interpretacija se mora oslanjati na iskustvo posetioca
2. Svrha interpretacije nije samo prenošenje informacija, već obezbeđivanje dubljeg značenja i istina
3. Interpretativna prezentacija, kao umetnički rad, mora biti dizajnirana kao priča koja informiše, zabavlja i objašnjava
4. Svrha interpretativne priče je da inspiriše i izazove posetioce da prošire svoje vidike
5. Interpretacija treba da prezentuje kompletne teme i da se obraća pojedincu u celini
6. Interpretacija za decu, tinejdžere i odrasle mora da ima potpuno različit pristup
7. Svako mesto je istorijsko. Interpretatori treba da ožive prošlost kako bi učinili sadašnjost prijatnijom, a budućnost sadržajnijom
8. Tehnologija može otkriti svet na uzbudljivo nove načine. Međutim, uključivanje tehnologija u interpretativne programe mora biti precizno i pažljivo
9. Interpretator mora voditi računa podjednako o kvantitetu i kvalitetu informacija koje predstavlja. Usmerena, dobro istražena interpretacija može biti mnogo moćnija od dužeg predavanja
10. Pre nego što uključi umetnost u interpretaciju, interpretator mora ovladati osnovnim komunikacijskim tehnikama. Kvalitetna interpretacija zavisi od interpretatorovog znanja i veština koje moraju da se kontinuirano razvijaju
11. Interpretativno pisanje mora da bude usmereno ka temama o kojima čitaoci žele nešto više da saznaju, uz mudrost, ali i poniznost i brižnost
12. Svaki interpretativni program morao bi biti sposoban da privuče podršku – finansijsku, političku, administrativnu, podršku volontera, ili bilo koji drugi vid podrške da bi se program razvijao
13. Interpretatori treba da usađuju publici mogućnost i želju da osete lepotu svog okruženja, kako bi obezbedili sopstveni napredak, ali i osigurali zaštitu nasleđa
14. Interpretatori treba da obezbede optimalno iskustvo kroz promišljene programe i dizajn
15. Strast je specijalni dodatak za snažnu i efektivnu interpretaciju – podjednako strast prema nasleđu i ljudima koji dolaze da budu inspirisani njime

Iako se odnos prema interpretaciji nije mnogo promenio, tek će se sa dva dokumenta, Čarlston deklaracijom (2005) i Ename poveljom (2008) značajnije dopuniti principi Freeman Tildena. U ovim dokumentima primetan je veliki napredak u odnosu prema postavljanju uloge zajednice, kao i sagledavanju interpretativnog procesa ne samo kao komunikativnog i edukativnog, već i kao istraživačkog i participativnog (Živanović, 2014).

Charleston deklaracija o interpretaciji nasleđa iz 2005. godine ukazuje na i objašnjava razliku između interpretacije i prezentacije. Ovim dokumentom prezentacija se definiše kao pažljivo planiran raspored informacija i materijalnih ostataka od strane naučnika, dizajnera i profesionalaca u oblasti nasleđa. Interpretacija, sa druge strane označava sveukupnu aktivnost, razmišljanje, istraživanje i kreiranje nasleđa. Uključivanje i učešće posetilaca, lokalne zajednice i drugih zainteresovanih strana, različitih uzrasta i obrazovnih profila, od suštinskog je značaja za interpretaciju i transformaciju kulturnog nasleđa od statičkih

spomenika u mesta i izvore učenja i razmišljanja o prošlosti, kao i dragocene resurse za održivi razvoj lokalne zajednice i međukulturni i međugeneracijski dijalog.

ICOMOS-ova *Ename povelja o interpretaciji i prezentaciji lokaliteta kulturnog nasleđa* usvojena 2008. godine u Québecu (Kanada), definisala je sedam osnovnih principa na kojima interpretacija treba biti zasnovana:

1. Promovisanje slobodnog pristupa i razumevanja
2. Pouzdani izvori informacija
3. Interpretacija i prezentacija kulturnog nasleđa nalazišta treba da se odnose na šire društvene, kulturne, istorijske i prirodne kontekste
4. Očuvanje autentičnosti
5. Planiranje za održivost
6. Briga za uključenost
7. Važnost istraživanja, treninga i evaluacije

Od svog osnivanja 1965. godine kao međunarodne profesionalne organizacije i UNES-

CO-vog savetodavnog tela, ICOMOS se donošenjem ove povelje prvi put specifično bavio interpretacijom nasleđa. Ranije, ICOMOS-ove povelje ticale su se pitanja interpretacije nasleđa uopšteno, gledajući na interpretaciju kao „javno lice“ specijalizovanih istraživanja i akademске istorijske analize. Osim toga, ranije povelje koristile su nekonzistentnu terminologiju, različito opisujući interpretaciju nasleđa kao javnu komunikaciju, diseminaciju, popularizaciju i prezentaciju, bez jasnog objašnjenja o značenju tih termina (Silberman, 2009).

Najznačajnija novost ove povelje je što interpretaciju nasleđa ne definiše samo kao obrazovnu aktivnost i komunikaciju činjeničnih naučnih, umetničkih i istorijskih podataka o arheološkim lokalitetima, kulturnim pejzažima i istorijskim građevinama, već kao „kompleksan javni proces istorijske refleksije u kojem učestvuju mnogi činioci i koji karakteriše briga za otvorenim pristupom, održivošću i inkluzivnošću“ (Domšić, 2018).

8.4 VRSTE INTERPRETACIJE

Prema jednoj od klasifikacija, interpretaciju možemo podeliti na tri vrste:

1. interpretaciju edicijama,
2. vodičku interpretaciju i
3. interpretaciju pomoćnim sredstvima (Krivošev, 2014).

Interpretacija edicijama

Interpretacija edicijama podrazumeva one vidove interpretacije nasleđa koji se postižu upotrebom različitih štampanih izdanja – edicija. To su prigodne publikacije različitih namena, od monografija i monografskih kataloga sa stručnim detaljima o sadržajima nasleđa, preko manje obimnih kataloga i popularno pisanih štampanih vodiča, do manjih, informativnih publikacija kao što su brošure, prospekti, flajeri. Sa pojavom novih tehnologija, informacije koje interpretiraju prezentovane sadržaje nasleđa počele su da se pojavljuju na CD i DVD diskovima, raznim web stranicama, kao i u formi različitih digitalnih aplikacija.

Ovaj oblik interpretacije je specifičan po tome što, sa jedne strane, njegova samostalna primena ne mora da zahteva prisustvo na lokaciji, za razliku od druge dve vrste, dok, sa druge strane, može da bude dopuna interpretaciji koja se obavlja na samom lokalitetu.

Vodička interpretacija

Vodička interpretacija predstavlja osnovni način interpretacije nasleđa. Prilikom vodičke interpretacije bitna je primena metode personalizacije, koja podrazumeva davanje informacija posetiocima od strane interpretatora, odnosno vodiča, u skladu sa njihovim interesovanjem. Krivošev vođenje klasifikuje u dve osnovne grupe:

- opštu interpretaciju i
- specijalizovanu interpretaciju.

Opšta interpretacija je namenjena velikom broju publike i njom se daje opšti, razumljiv ali i zanimljiv prikaz sadržaja nasleđa. Specijalizovana interpretacija je namenjena posetioci-

ma sa posebnim interesovanjima, bez obzira da li su to učenici i studenti koji baštinski subjekat posećuju radi obrade određene nastavne jedinice, turisti sa većim interesovanjem i predznanjem ili stručni i naučni radnici sa ekspertskim interesovanjem za konkretnu tematiku (Krivošević, 2014).

Interepretatori imaju veoma važnu ulogu u privlačenju, odnosno odbijanju posetilaca u baštinskim institucijama. Zbog toga je neophodno da se time bave ljudi specijalno obučeni za ovu oblast. Oni trebaju imati visoki nivo znanja iz tematike koju interpretiraju. Njihov cilj bi trebao biti da interpretacijom nasleđa privuku interes posetilaca i da poruke koje pošalju imaju duboko značenje.

Savremeno doba donelo je određene inovacije u kontekstu vodičke interpretacije. Kao alternativa klasičnim interpretatorima sve više se koriste nove tehnologije u formi raznih elektronskih, odnosno multimedijalnih, višejezičnih vodiča. U početku su to bili fiksni, a danas sve više mobilni uređaji sa instaliranim audio ili audio/video programima uz pomoć kojih posetioци mogu da se samostalno upuste u razgledanje baštinskih subjekata, bilo da samo prate instalirane informacije, bilo da, što je slučaj sa uređajima nove generacije, imaju mogućnost slobodnog pretraživanja (Krivošević, 2014).

Interpretacija pomoćnim sredstvima

Vodič je bio i ostao osnovno sredstvo interpretacije. Ipak, ponekad zbog slabog kvaliteta interpretacije, želja posetilaca da samostalno istražuju nasleđe ili iz nekog drugog razloga, interpretaciju je potrebno izvesti pomoćnim sredstvima. Pomoćna sredstva se generalno dele na tekstove i ostali dvodimenzionalni i trodimenzionalni pomoćni materijal (Krivošević, 2014).

Tekstovi se najčešće nalaze u tri osnovna oblika: predmetne legende, opisni tekstovi i tekstovi tipa „saznaj više“. Predmetne legende su kratke informacije pored svakog objekta. Daju osnovne podatke, poput naziva, vrste, autora, godina, itd. Opisni tekstovi ukazuju na kontekst predmeta, odnosno na kontekste pojedinih celina. Oni daju više informacija od predmetnih legendi, ali je potrebno da budu u sažetoj formi i zanimljivi za posetioce. Najopširniji oblik pomoćnih sredstava su „saznaj više“ tekstovi.

Njima se služe posetioци koji su najviše zainteresovani za sadržaj ili su stručnjaci iz te oblasti, te su voljni izdvojiti više vremena za čitanje.

Od ostalih pomoćnih sredstava, treba spomenuti: panoe, panorame, diorame, kao i različite rekonstrukcije. Panoi su svojevrsne dvodimenzionalne plakate na kojima se kombinuju slikovni i tekstualni materijali. Panorame su panoi velikih dimenzija kojima se nastoji obuhvatiti cela tema. Diorame su kombinacija panorame i trodimenzionalnih predmeta na način da se rekonstruiše originalna okolina ili događaj. Postoji nekoliko vrsta rekonstrukcija, poput sobe epoha, zatim rekonstrukcije ambijenta, rekonstrukcija događaja, te rekonstruisani dekori, gde se koriste kopije i replike umesto originalnih predmeta kao što je slučaj u ostalim oblicima rekonstrukcije.

Interpretacijski centar

Pojam interpretacijskog centra savremen je koncept koji se najpre počeo primenjivati u američkoj muzeografiji. Reč izložiti, od latinskoga *exponere*, označava postupak jasnog i metodičkog predstavljanja neke materije, dok sa druge strane interpretirati, od latinskog *interpretare*, znači otkriti smisao neke stvari (Piñol, 2011). Cilj je da posetilac istraži i komunicira sa nasleđem. Koriste se različiti mediji da bi posetioци mogli doći u kontakt sa atrakcijama poput arheoloških nalazišta, središta istorijskih naselja ili specifičnih regija na temelju interpretativne poruke koja objašnjava zašto su jedinstveni. Za razliku od klasičnih muzeja, interpretacijski centri ne sakupljaju, konzerviraju niti proučavaju objekte. Oni omogućuju posetioциma da bolje razumeju prirodne i kulturne vrednosti lokaliteta pružajući potrebne informacije. Ovi centri rade kako bi edukovali i podigli svest o nasleđu mesta gde se nalaze. Glavna strategija prezentacije obično je scenografska izložba, sa tehničkom i audiovizualnom podrškom za potporu i stimulaciju istraživačkog procesa (Tugas et al., 2005).

Interpretacija kao alat za upravljanje kulturnim nasleđem

U pravcu razumevanja kulturnog turizma interpretacija se ne sagledava samo kao alat za ra-

zvoj kulturnog turizma, već i kao alat za kreiranje nasleđa kroz turističke posete nalazištima.

Interpretacija ima značajnu ulogu za proces upravljanja lokalitetima nasleđa i omogućava donošenje odluke o trenutnim prioritetima upravljanja, s obzirom da je jedna od početnih motivacija za primenu interpretacije proizašla iz ciljeva očuvanja (McVerri, 2001).

Ovo je važno jer uključivanje kulturnog nasleđa u turističke resurse zahteva aktivno upravljanje kako bi se obezbedila realna očekivanja posetilaca i odgovarajuće ponašanje i na taj način smanjili problemi upravljanja. Interpretacija se koristi za prenošenje poruka i ciljeva za koje menadžeri žele da ih posetioci dobiju.

Pre posete lokalitetima, edukacija i promocija etike očuvanja može imati pozitivan uticaj na održivi razvoj atraktivnosti nasleđa. Informisanje o nasleđu pre posete može poboljšati iskustvo posetilaca na sledeći način:

1. pružanjem informacija o alternativama i opcijama za različita očekivanja posetilaca,
2. pružanjem informacija koje podstiču odgovarajuće ponašanje, sigurnost i udobnost,
3. uticaj na to gde posetioci idu i
4. stvaranje stvarnog iskustva (Moscardo, 1998).

Bez primene tehnika upravljanja resursima, resursi će biti izloženi narušavanju. Ovo se može izbeći primenom tehnika kao što su zoniranje, politike cena, ograničenje saobraćaja, vreme posete. Takođe, neke aplikacije visoke tehnologije, kao što su GPS, veb analitika, pomažu u upravljanju posetiocima i štede vreme, novac i trud. Interpretacija se pokazala kao efikasan alat u usmeravanju poseta dalje od osetljivih oblasti nasleđa (Bath, 2006).

Važan cilj upravljanja kulturnim nasleđem putem interpretacije je da nasleđe učini dostupnim široj javnosti i to ne samo u fizičkom smislu. Privlačenje posetilaca na mesta koja su manje posećena od strane turista i podsticanje njihovog korišćenja, može doneti lokalne ekonomske koristi i unapređenje razvoja kroz interpretacijske centre, mogućnosti zapošljavanja i aktivnosti očuvanja.

U kontekstu upravljanja kulturnim nasleđem važno je imati integrisani pristup upravljanju posetiocima gde bi svi aspekti ukupnog doživljaja posetilaca trebalo da budu dobro planirani i upravljani od dolaska posetioca do njihovog odlaska (Parkin et al., 1989).

8.5 PROCES INTERPRETACIJE NASLEĐA

Proces interpretacije nasleđa se može posmatrati kroz tri faze i to: planiranje, implementacija i evaluacija.

Planiranje interpretacije

Način tumačenja nasleđa u velikoj meri zavisi od prirode samog mesta. Neke lokacije mogu biti adekvatne za visok stepen interpretacije na licu mesta. Drugi lokaliteti - zbog retkosti, upotrebe ili krhkosti - mogu zahtevati da se sprovede strategija tumačenja koja je u velikoj meri van te lokacije ili u zavisnosti od mobilne tehnologije ili publikacije koja se koristi. Na primer, veliki paneli u srednjevekovnim crkvama mogu biti vizuelno nametljivi i oduzeti verski značaj crkvi. Stoga, prvenstveno treba imati dobro pripremljen plan interpretacije. Relevantne zainteresovane strane, naročito

okolna zajednica treba da bude u osnovi procesa planiranja interpretacije. Između njih treba da deluju stručnjaci za nasleđe i zainteresovane strane gde se gledište i ideje svih učesnika vrednuju.

Planiranje interpretacije nasleđa je proces koji spaja potrebe menadžmenta organizacije uključujući raspoložive resurse sa željama i mogućnostima posetilaca, u cilju postizanja što bolje komunikacije. Ono što je najvažnije je da dobar plan čini prvi korak u stvaranju srećnog posetioca, jer insistira na uključivanju svih aktera, što se naravno pozitivno ogleda i u slici koju korisnik stvara o organizaciji ili nalazištu (Brochu, 2003).

Kod sprovođenja plana interpretacije nasleđa treba uzeti u obzir sledeće elemente:

- Ukazati na značaj: Zašto je taj lokalitet važan? Da li postoji neka izjava o značaju?

Šta je važno za zajednicu? Da li različiti delovi zajednice imaju različita gledišta?

- Navesti razloge: Zašto se vrši interpretacija nasleđa? Koji su motivi?
- Značenje: Koja suština se želi preneti interpretacijom?
- Ciljna grupa: Da li će ciljna grupa biti lokalna zajednica, domaći turisti, strani turisti, deca, tinejdžeri, odrasli, ljudi različitih socioekonomskih karakteristika i etničke pripadnosti?
- Ključna poruka i priča: Ljudi uče kroz priče koje smatraju zanimljivim i relevantnim.
- Ciljevi: Šta će posetioci naučiti? Da li će oni steći neke veštine? Da li će se na osnovu interpretacije njihovi stavovi i buduće ponašanje promeniti?
- Kritički osvrt: Koje informacije već postoje ili su dostupne o lokaciji? Da li nedostaju neke informacije i vezano za šta?
- Pravna zaštita: Da li je lokacija podložna bilo kakvoj pravnoj zaštiti vezano za planiranje, arheologiju, itd?

Proces planiranja se sastoji od četiri faze: prikupljanje informacija, analiza, odabir pravog pristupa i definisanje aktivnosti.

1. Planiranje počinje sa prikupljanjem informacija. Što više informacija, to bolja osnova za planiranje i realizaciju plana. Prilikom prikupljanja informacija mogu se koristiti najrazličitiji izvori, bili oni primarni (rad sa fokus grupama, prikupljanje podataka od stručnjaka, intervjuisanje lokalne zajednice) ili sekundarni (ranija istraživanja, zapazanja zaposlenih, prethodni planovi).
2. Analiza predstavlja definisanje izazova i prioriteta koji ukazuju na moguće pravce delovanja.
3. Odabir pravog pristupa se odnosi na identifikovanje varijanti mogućih rešenja uz spisak prednosti i mana.
4. Definisanje aktivnosti podrazumeva izradu detaljnog akcionog plana uključujući planirano vreme i budžet.

Za proces planiranja važno je izvršiti segmentaciju, odnosno podeliti publiku na grupe i povezati ih sa različitim aktivnostima. Publiku se za potrebe interpretacije deli u tri segmenta: školske grupe, porodične grupe i generacijske grupe.

Školska publika se deli na osnovce, srednjoškolce i studente. Porodična grupa se deli na:

- Odraslu osobu koja sama dolazi,
- Jedan roditelj sa decom,
- Dva roditelja sa decom,
- Baka ili deka sa unucima,
- Tradicionalna proširena porodica (deca, majka, otac, baba i deda),
- Grupa odraslih sa decom,
- Grupa odraslih (u kasnim 40-tim, čija su deca velika),
- Stariji posetioci (u paru, ili u okviru organizovane grupe).

Generacijske grupe se definišu prema životnoj dobi na sledeći način:

- Ratna generacija, posetioci stariji od 80 godina koji uživaju u fotografisanju i multi generacijskim dešavanjima,
- Tiha generacija, koju čine aktivni penzioneri između 65 i 80 godina, najčešće su obrazovani, članovi su različitih udruženja i spremni su da više vremena provedu u obilasku,
- Baby Bum generacija, posetioci između 45 i 65 godina, vole kratke sadržaje, zastupljeni su u manjem broju,
- Generacija X, posetioci između 25 i 45 godina, vole muzeje, šoping i putovanja,
- Generacija Z, posetioci mlađi od 25 godina, uživaju u novim tehnologijama, traže poruke koje će im pomoći da „promene svet” (Leftridge, 2006).

Segmentacije publike zavisi prvenstveno od toga šta se interpretacijom želi postići.

Evaluacija interpretacije

Evaluacija ne predstavlja samo meru uspešnosti već je ona alat za unapređenje do sada postignutih rezultata neophodnih za nadgradnju postojeće i planiranje buduće interpretacije. To je čini izuzetno važnim segmentom procesa koji u velikoj meri određuje kako će se definisati ciljevi sledećeg interpretativnog ciklusa, koje će teme biti aktuelne, za koju publiku, uz pomoć kojih medija i slično.

Većina studija evaluacije interpretacije se fokusirala na neformalno učenje koje bi trebalo da

se desi u interpretativnom okruženju i na to koliko posetioци mogu da se sete o datoj interpretaciji. Ipak, ove studije, posebno one koje se odnose na interpretaciju na licu mesta, malo govore o tome kako ljudi koriste interpretaciju da bi im pomogli da razumeju mesto koje posećuju.

Evaluacija se bazira na dva osnovna metoda:

- kvantitativni (prikupljaju se podaci koji se zatim statistički obrađuju, poput broja posetilaca, vremena zadržavanja, veličine grupa)
- kvalitativni (dobijaju se podaci o mišljenju, osećanjima, stavovima i zapažanjima posetilaca).

Danas je značajan broj zemalja shvatio da su kultura i ekonomija isto bojno polje i da se od kulturnog nasleđa, kroz turizam mogu ostvariti značajni ekonomski efekti. Svetska turistička organizacija je istakla razvoj kulturnog turizma u Republici Albaniji, jer kulturno nasleđe ima važnu ulogu, u razvoju turizma u Albaniji. Prema zvaničnim podacima, broj posetilaca spomenicima kulture, muzejima, dvorcima i arheološkim lokalitetima u 2016. godini je povećan za 17,5% u odnosu na 2015. godinu. Lokacije upisane na UNESCO listu su Butrinta, Berat i Đirokastra. Albanski deo Ohridskog jezera je na UNESCO listi od 2019. godine, a makedonski deo jezera je već upisan na Listu svetske baštine (od 1979.), kao prirodno i kulturno nasleđe. Albanija predstavlja dobar primer razvoja kulturnog turizma, kojem je posvetila značajnu pažnju izradom marketinške strategije. U ovoj zemlji je kulturna baština iskorišćena za socijalni i ekonomski razvoj. Jedan od najboljih primera razvoja kulturnog turizma je Butrint za koji kažu da je mikrokosmos istorije Sredozemlja, jer je svedok uspona i padova velikih carstava, koja su vladala ovim područjem. Danas je to jedinstvena prostorna kulturna-istorijska celina, nastala u rasponu, od više od dve hiljade godina. Arheološko nasleđe Butrinta je jedno od najvećih i najvažnijih arheoloških nalazišta u Albaniji, jer sadrži različite predmete i strukture, koje potiču iz bronzanog doba, pa sve do srednjeg veka (pozorište iz helenističkog perioda, koje je izgrađeno na padini akropole i okrenuto je prema kanalu Vivari; krstionica izgrađena u VI veku, koja predstavlja drugu po veličini krstionici u Istočnom rimskom carstvu, a najveća se nalazi u Aja Sofiji u Istanbulu; tvrđava iz XIV veka, koju su izgradili Venecijanci). Butrint se nalazi u prirodnom okruženju, sa složenim eko sistemom od obližnjeg jezera i kanala, koji odvodi jezero u Jonsko more. Kombinacija kulturnog nasleđa i prirodno okruženje čini Nacionalni park Butrint kulturno-prirodnim spomenikom. Park je postao centar kulture i prirode Albanije, a uz pomoć Butrint fondacije, Svetske banke i UNESCO-a, situacija parka je poboljšana, pa je UNESCO uklonio Butrint sa liste ugroženog područja svetske baštine 2005. godine. Danas se tu nalazi glavni centar za škole arheologije i konzervacije, koje je organizovala Butrint fondacija u partnerstvu sa albanskim institutima arheologije, stranim univerzitetima, međunarodnim stručnjacima i konsultantima. U parku se organizuje aktivan program događaja u pozorištu, kao i program za lokalne škole i koledže. U toku 2010. godine, vlasti su srušile preko 200 ilegalno izgrađenih objekata u selu Ksa. Albanija je stvorila dobru podlogu za razvoj kulturnog turizma, u smislu jačanja institucija i strukturnih reformi, što je dovelo do vidnog razvoja kulturnog turizma. Na odličnom primeru Nacionalnog parka Butrint pokazana je odlučnost države da sačuva izuzetno bogatu kulturnu baštinu, uz značajnu finansijsku podršku Američko-Albanskog fonda za razvoj i Svetske banke.

U Svetu postoji još veliki broj primera dobre prakse, gde su iskorišćeni elementi tržišne privlačnosti, kao na primer evokativnost ili privlačnost za specijalne potrebe, pa se kulturno dobro koristi i za organizaciju različitih događaja. U nekim slučajevima su iskorišćeni potencijali za tekuće investiranje, a da se nije desila modifikacija, koja bi uticala na fizičko stanje kulturnog dobra. U navedenim slučajevima dobre prakse, turističkom valorizacijom

kulturnog dobra ostvareni su ekonomski efekti, koji su omogućili, da se kulturno dobro samostalno finansira i organizuje.

Primeri iz prakse

Luvr je jedan od najvećih svetskih muzeja i istorijskih spomenika. Na prostoru od oko šezdest hiljada kvadratnih metara, izloženi su eksponati tematskim i hronološkim redom, koji

datiraju od praistorije do XXI veka. Muzej je podeljen na osam odeljenja, a to su: odeljenje egipatskih starina, odeljenje orijentalnih starina, odeljenje grčkih, etrurskih i rimskih starina, odeljenje islamske umetnosti, odeljenje skulptura, odeljenje dekorativne umetnosti, odeljenje slikarstva i odeljenje crteža. Palata Luvr, u kojoj je smešten muzej, izgrađena je u XII veku, kao tvrđava, da bi se grad zaštitio, pa je cela građevina bila okružena vodom ispunjenim rovom, čiji ostaci danas čine deo maršute za posetioce. U vreme vladavine Šarla V postaje kraljevska rezidencija, za vreme francuske revolucije transformisan je u javni muzej, a 1973. godine postaje "Centralni muzej umetnosti" koji svake godine primi oko 10 miliona posetilaca. Cene ulaznica zavise od kolekcije, koje se žele posetiti, za stalnu postavku je 12 evra, a za posetu Napoleonovoj dvorani je 13 evra. Ulaznice traju čitav dan. Profesori istorije umetnosti i umetnosti, invalidi i njihovi pratilci, nezaposleni i mlađi od 18 godina imaju besplatan ulaz. Ulaznice se mogu kupiti unapred, na sajtu muzeja i na određenim prodajnim mestima u gradu ili na blagajni muzeja, takođe postoji mogućnost kupovine "muzejske propusnice", koja pored pristupa mnogobrojnim muzejima i spomenicima u Parizu, uključuje i posetu Luvru. U prijemnom holu su informativni pultovi sa besplatnim mapama i brošurama na engleskom, nemačkom, poljskom, ruskom i kineskom jeziku. Posetilac se može priključiti grupi sa vodičom, koji izlaže na francuskom i engleskom jeziku.

Takođe, može se iznajmiti audio vodič sa unapred osmišljenim turama kroz muzej, na više jezika. Muzej poseduje parking, opremljen je pokretnim stepenicama i liftovima. Na prvom spratu, u krilu Rišelje se nalaze kafići, pultovi sa hranom za poneti, a toaleti su zastupljeni na svakom spratu. Suvenirnica se nalazi ispod staklene piramide, a u njoj se mogu kupiti suveniri u obliku reprodukcija umetničkih dela, koja se nalaze u muzeju, vodiči i knjige. U istom holu se nalazi gardarober, u kojem se mogu ostaviti kaputi i torbe, soba za prvu pomoć, servis za izgubljeno nađeno i pošta. Internet prezentacija muzeja je laka za upotrebu i pregledna, a moguće je pogledati na francuskom, engleskom, japanskom i kineskom. Plan muzeja sa dodatnim informacijama se može

pogledati na nemačkom, poljskom, ruskom i arapskom. Na sajtu se može pročitati istorija muzeja, pogledati kalendar događaja, pregledati kolekcije, saznati informacije o kupovini karata i suvenira, vreme kada je muzej otvoren i kako doći do muzeja.

Muzej Fride Kalo "LA CASA AZUL" je rodna kuća Fride Kalo, nosi naziv "Plava kuća" i nalazi se u Kojoakanu. Kuća ima deset soba i malu tropsku baštu, u svom središnjem delu. Obojena je u intenzivno plavu boju i opremljena originalnim nameštajem. U njoj su izložena Fridina dela i fotografije iz njenog privatnog života. Svaki predmet u kući je priča za sebe. Štuke i invalidska kolica svedoše o njenoj fizičkoj i psihičkoj patnji. Frida je dosta provodila vreme u krevetu, zbog svojih fizičkih problema, tako da je imala dnevni krevet, na čijem vrhu je bilo ogledalo, da bi mogla da slika autoportrete. Noćni krevet je na vrhu imao uramljenu kolekciju leptira, koju joj je poklonio japanski umetnik Isamu Nogučija. Frida je bila posvećena tradiciji svoje zemlje, o tome nam svedoči trpezarija, u kojoj su pod i police ofarbane žutom bojom, a tu su izloženi komadi Fridine kolekcije narodne umetnosti. Kuhinja sa popločanim šporetom, glinenim tanjirima i šoljama, drvenim kašikama i kutlačom, ostavljaju utisak, kao da se tu do nedavno kuvalo. Fridin studio sa velikim prozorima se nalazi pored kuće, a u njemu su stalak, koji je dobila od Nelsona Rokfelera, četkice koje je koristila i palete sa bojama.

Fridine slike sadrže motive jakih boja, miks starog i novog, one su realistične, pune alegorijskih elemenata. Njena dela su u kolekcijama mnogih nacionalnih muzeja, a najpoznatija dela su u Muzeju modernih umetnosti u Njujorku i u San Francisku. Muzej mesečno poseti oko 25 000 posetilaca, od kojih su 45% stranci. Pristup je ograničen na 250 osoba po satu. Oni koji kupe karte preko Interneta imaju prednost. Ulaznica za decu je 15\$, za profesore i studente umetnosti 40\$, za domaće stanovništvo 70\$ i za strance 120\$. Sajtn muzeja omogućava uvid u Fridinu biografiju, njene lične fotografije, fotografije muzejskog prostora i okolina, fotografije poznatih koji su posetili muzej, kolekcija Fridinih umetničkih dela i njeni citati, video zapisi, kao i virtualna poseta muzeja. Sajtn je na španskom jeziku, bez

opcije za prevođenje. Muzej može da se prati putem Twiter-a i Pinterest-a. Gift šop u muzeju je mali i nije previše komercijalizovan. Plava kuća je u blizini Meksika Sitija i pravi je raj za turiste.

Dvorac Gedele je najveći barokni dvorac u Mađarskoj, a poznat je po svojoj bogatoj istoriji i jedinstvenom arhitektonskom stilu. Danas predstavlja muzej sa 26 uređenih odaja u svom starom sjaju, u kojima se prikazuje interesantan život carice Elizabete-Sisi i cara Franje Josipa I. U dvorcu je jedan deo prostora posvećen njegovom graditelju Antunu I Grašalkoviću, koji je bio jedan od najbogatijih plemića tadašnje Mađarske. Stalna postavka muzeja se nalazi na spratu prednja tri krila dvorca i sadrži tri tematske celine. Sedam prostorija je posvećeno Grašalkoviću, četrnaest prostorija dočarava vreme Carice Sisi i cara Franje I Josifa, a tri sale su rezervisane za spomen izložbu carice, u kojima su prikazane njene haljine i njeni lični predmeti. Dvorac nudi usluge iznajmljivanja dvorana i organizovanja raznih promocija, skupova, seminara i venčanja.

Tokom 2017. godine, u dvorcu je održano 24 koncerta klasične muzike, čiji su izvođači iz celog sveta. Na raspolaganju su Kraljičini tajni saloni i Barokna sala, direktno povezani sa kuhinjom. Gostima se iz bogatog kraljevskog menija, služe jela u servisu za ručavanje od porcelana Marije Terezije. Za veće koncerte i skupove, koristi se i počasno dvorište sa Gornjim parkom čija je površina 26 ha, koji je uređen po uzoru na francuske parkove sa pravilnim formama i glavnim alejama, koje su pravolinijske i seku se pod pravim uglom. Sva vegetacija je podvrgnuta strogim ravnim linijama i geometrijskim formama. U dvorcu se nalazi kafe-poslastičarnica sa originalnim rokoko pultom iz 1860. godine, u kojem se služi zaher torta Marije Valerije, torta od jabuka omiljena poslastica princeze Gizele, kafa Sisi i kafa Marije Terezije. Domaćini u dvorcu su kostimirani u liku carice Sisi i cara Franje Josipa ili kao husari. Zatim se mogu naručiti specijalne konjičke predstave, pri čemu je jedinstven doživljaj predstava, koja prikazuje umeće dvorskih dama, u damskom sedlu uz muziku iz XIX veka.

U dodatnoj ponudi se nudi i plesni program, koji dočarava svet renesanse i baroka, ali i tradicionalne mađarske igre. U prizemlju

dvorca je prodavnica suvenira, sa velikim izborom knjiga, monografija i publikacija, predmeti od herendi i holohaz porcelana, Samoš marcipan i veliki izbor vina. Muzej poseduje parking, opremljen je liftom, gardarober sa prostorom za ostavljanje većih torbi, koje ne mogu da se unesu u muzej. Marketing sektor promovise sve aktivnosti dvorca, koristeći različita sredstva masovne komunikacije, kao i preko raznih događaja i edukativnih razgovora u samom dvorcu. Dvorac je vlasništvo Ministarstva nacionalne kulturne baštine Mađarske, Uprave grada Gedele i projektantskog biroa Manhil, što znači da je u nadležnosti države sa određenim stepenom samostalnosti. Dvorcem od 1994. godine upravlja Javno preduzeće Kraljevski dvorac. Mađarska je imala 4500 dvoraca i kurija, a danas se taj broj smanjio na 3500, različitih nivoa vrednosti i zaštite. Promenom društveno-ekonomskog sistema, u Mađarskoj devedesetih godina dvadesetog veka, privatizovano je oko 70% nekadašnjih plemićkih rezidencija.

Dvorac Gedele je 1996. godine zvanično otvoren za posetu. U dvorcu je zaposleno 60 osoba različitih profesija, koje su zadužene za očuvanje dvorca i njegovu valorizaciju. Nacionalna turistička organizacija pri Ministarstvu privrede Mađarske, koja ima mrežu informativnih centara, po čitavoj zemlji, ima saradnju sa Javnim preduzećem Kraljevski dvorci, čiji je rezultat otvaranje turističke informativne kancelarije u prizemlju dvorca Gedele. Internet prezentacija muzeja je pregledna, a moguće je pogledati na mađarskom, engleskom i nemačkom jeziku. Muzej može da se prati putem Twitter-a, Facebook-a i YouTube-a. Karte se mogu kupiti preko sajta i cene su izložene u forintama (na primer, da bi se pogledala kolekcija haljina carice Sisi, ulaznica košta 3500 forinti (oko 10 evra). Ulaz je besplatan za osobe starije od 65 godina, osobe sa invaliditetom, za decu do 14 godina iz Graca i vikendom za porodice sa decom. Dvorac godišnje poseti oko 200 000 posetilaca, od kojih su 40% strani turisti, najviše iz Nemačke, Francuske, Italije i Austrije.

Arheološko nalazište Čičen Ica nalazi se na poluostrvu Jukatan i predstavlja ostatak grada, koji su izgradile Maje u srcu džungle. Za ovo poluostrvo je karakteristično da je siromašno površinskim tokovima, a na lokaltetu Čičan Ice

postoje tri snažna izvora vode, što je bio preduslov da se tu izgradi veliko naselje. Grad je sačuvan u istom stanju, u kakvom je bio kada su ga Maje napustile u XIV veku. Najatraktivnija je stepenasta piramida-hram Kukulkan izgrađena u IX veku, koja dominira u centru Čičen Ice. Na četvrtastoj osnovi se nalazi perfektno simetrični dizajn, koji u sebi sadrži elemente sofisticiranog kalendara Maja. Svaka od četiri strane piramide ima 91 stepenicu, ukupno 364 stepenice plus platforma na vrhu, koje predstavljaju broj dana po sunčevom kalendaru. Dodatna stepenica ispod piramide označava put u podzemni svijet. Svaka strana piramide ima 18 terasa, po devet sa svake strane stepenica ("devet Gospodara vremena"), 18 je broj meseci za jednu godinu po kalendaru Maja. Ukupno su 52 panela na piramidi i to odgovara broju godina jednog kalendarskog ciklusa Maja. Ovaj ciklus od 52 godine je usko povezan sa zvezdanim sistemom Plejada. Maje su imale i opservatoriju u Čičen Ici sa koje su posmatrali mesečeve deklinacije i druge astronomske događaje. Koristili su senke unutar prostorija, da procene kad će biti solsticij. Oko rubova opservatorije bile su velike posude sa vodom, da bi posmatrali reflekske zvezda na vodi. U martu i septembru, Sunce prelazi nebeski ekvator, što dovodi do izjednačavanja dužine dana i noći. Maje su bili izuzetni astrolozi što se može primetiti i u njihovoj arhitekturi. Zbog pozicije same piramide Kukulkan, u toku ravnodnevice, na njoj se ocrtva figura u obliku zmijske, sačinjena od po sedam obrnutih, jednakokrakih trouglova svetlosti i senki. Figura zmijske formira se u toku celog dana, počinjući od repa na vrhu piramide, potom prema podnožju na kome se nalazi okamenjena glava zmijske nadograđena na samu piramidu. Lokalitet poseduje veliki broj i drugih atraktivnih objekata, koji su imali religijsku ili privrednu funkciju u životu Maja.

Između ostalog, ima i sedam igrališta za igru loptom "Pok ta pok", koju su pravili od kačuka. Čičen Ica je 7. jula 2007. godine proglašena za jedno od sedam svetskih čuda, što je doprinelo još većoj poseti turista, koja iznosi oko 1,5 miliona. Država je uložila značajna sredstva u očuvanje i valorizaciju ovog arheološkog lokaliteta. Organizacija na lokalitetu i stručnost osoblja su na izrazito visokom nivou.

Projekat "Mundo Maja" ima za zadatak da turistički valorizuje kulturno nasleđe Maja, a početak je 1992. godine, kada je dobio službenu državnu potvrdu članica, a to su: Meksiko, Gvatemala, Honduras, Salvador i Belize. Ministarstvo turizma svake zemlje je ujedno i službeni predstavnik svake zemlje potpisnice projekta. Cilj projekta je formiranje originalnog turističkog proizvoda, na osnovu kulture Maja, koji će doprineti očuvanju kulturnih karakteristika Maja, uz ostvarenje ekonomskih efekata. Radi očuvanja arheološkog lokaliteta i svesti, da veliki broj turista može da ga ugrozi, njihov broj godišnje ne može da iznosi više od 1,5 miliona. Mada, broj turista se svake godine povećava, jer se u blizini Čičen Ice nalazi Kankuna, koja pored Akapulka, predstavlja najposećenije letovalište u Meksiku.

Pored arheološkog lokaliteta se nalazi "Hacienda Chichen Resort", koji ima četiri zvezdice i predstavlja hacijendu, čiji rad je u skladu sa održivim turizmom. Predstavlja eko-kulturno utočište sa spa centrom, koji podržava kulturu Maja, jer 99% zaposlenih su Maje. Ambijent hacijende je jedinstven, u njemu dominira cveće, tropsko drveće i veliki broj tropskih ptica. Sobe su opremljene na originalan način, a u ponudi je i 15 bungalova koji nose ime po arheologu, koji su u njima odsedali tokom istraživanja Čičen Ice. Cena apartmana je 260 \$, a jednokrevetne sobe 160\$. U ponudi su i posebni paketi, koji traju 2 do 3 dana, koji obuhvataju i spa tretmane. Ono što je naročito interesantno je objedinjena turistička ponuda za studijsko putovanje u Čičen Icu, koja košta 1100\$, a obuhvata: trokrevetnu sobu sa doručkom u hotelu srednje klase, vodiča tokom studijskog putovanja, koji govori engleski jezik, kao i privatni transfer u klimatizovanom kombiju.

Ruska oblast je nekadašnja industrijska oblast, u kojoj je u parku Emšer neutralizovana negativna percepcija industrije. Park se nalazi u centralnom delu Rura, koja je bila poznata rudarska oblast, u kojoj se javila opasnost od ulegnuća zemljišta, zbog čega je kanalizacija usmerena na kanalisanu reku Emšer, što je predstavljalo veliku opasnost od zagađenja. Vlada je pokrenula desetogodišnji program Međunarodna izložba zgrada, koji je bio usmeren na podregiju Emšer. Cilj programa je bio čišćenje reke Emšer, stvaranje regionalnog parka u

mestima gde su postojale naslage rude i industrija. Uspostavljeno je nekoliko tematskih turističkih i biciklističkih ruta, uključujući i put "Industrijska kultura", koja objedinjuje puteve sa različitim temama. U parku Emšer, najpoznatija turistička atrakcija je industrijski kompleks nekadašnjeg rudnika uglja Zolverajn, koji je 2001. godine upisan na Listu svetske baštine UNESCO-a. Zolverajn predstavlja bivši industrijski lokalitet u gradu Esen. Rudnik uglja i fabrika mrkog uglja su zatvoreni 1993. godine, a predstavljali su najveće objekte tih vrsta u Evropi. U stilu Bauhausa, 1932. godine izgrađeno je vratilo 12, koje predstavlja arhitektonsko i tehničko remek delo, zbog čega ima reputaciju naj-

lepšeg rudnika uglja na Svetu. Prostor je iskorišćen za pozorište, muziku, ples i kulinarska umeća, zbog čega ga godišnje poseti oko 1,5 miliona posetioca. Nekadašnja sušionica uglja je najveća zgrada u kompleksu Zolverajn, danas je Rurski muzej u kojem je izloženo oko 6.000 eksponata. Na tri nivoa su prikazani predindustrijski period, industrijski deo i sadašnjost. Multimedijalne prezentacije i inovativne informativne table i terminali prikazuju čvorišne tačke Rute industrijskog nasleđa, njihovu nekadašnju i sadašnju upotrebu. Kombinacija zvukova, slika i teksta dočarava spomenike industrijskog doba kakvi su bili u prošlosti, kakvi su danas i kavi će biti u budućnosti.

10 DIGITALIZACIJA KULTURNOG NASLEĐA

Godina 2018. proglašena je evropskom godinom kulturne baštine. Iste godine srpsko Ministarstvo kulture i informisanja pokrenulo je projekat digitalizacije kulturnog nasleđa i moderne umetnosti. Krajem 2017. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti, u saradnji sa Ministarstvom trgovine, turizma i telekomunikacija, inicirala je digitalizaciju kulturnog nasleđa.

Digitalizacija kulturnog nasleđa uključuje:

- izradu kompletnih digitalnih kataloga kulturne baštine,
- razvoj različitih alata i instrumenata za obradu i zaštitu digitalizovane kulturne baštine,
- dugoročno očuvanje digitalizovane kulturne baštine,
- obezbeđivanje trajnog i pouzdanog pristupa digitalizovanom sistemu,
- multimedijalna prezentacija digitalizovane kulturne baštine.

Svrha kulturnog nasleđa je da:

- omogućiti naučno-istraživački rad i primenu u nauci, obrazovanju i izgradnji društva zasnovanom na znanju, kao i ekonomskom razvoju zemlje,
- da doprinese očuvanju nacionalnog identiteta i kulturne raznolikosti nacionalnih zajednica u ovom regionu,
- da se ojača položaj naše zemlje na globalnom nivou. (<https://www.srbija.gov.rs/tekst/en/129975/digitisation-of-cultural-heritage.php>)

Digitalizacija i mrežna dostupnost pružaju zbirkama muzeja, biblioteka i arhiva mnogo veću vidljivost. Ovo ne privlači samo nove posetioce, turiste i istraživače, već omogućava i poslovanje u regionalnim ekonomijama. Digitalizacija i digitalno čuvanje dodatno stvaraju mogućnosti zapošljavanja u inovativnim oblastima kao što su 3D snimanje, 3D obrada i alati za digitalizaciju teksta ili očuvanje audio-vizuelnog materijala. Procenjuje se da je do sada digitalizovano oko 20% evropskih kolekcija (mada za filmsko nasleđe udeo digita-

lizovane kolekcije iznosi samo 1,5%). Češka, Finska, Grčka, Letonija, Litvanija, Poljska, Slovačka i Švedska koristile su strukturne fondove za digitalizaciju resursa kulturne baštine. Međutim, važno je da su aktivnosti digitalizacije povezane sa regionalnim strateškim okvirom, naglašavajući na koji način će to dovesti do ekonomskog rasta i mogućnosti zapošljavanja (<https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/digitalisation-of-cultural-heritage>).

Digitalna revolucija vodi ka novim i inovativnim oblicima umetničkog stvaranja, istovremeno čineći kulturu i baštinu dostupnijom, otvarajući nove načine uživanja u kulturnom sadržaju.

Tokom 2018. godine je obrađeno pet grupa u kojima je digitalizovano nekoliko desetina arheoloških lokaliteta, muzeja, manastira i drugih objekata kulturnog nasleđa. Za potrebe realizacije projekta korišćeni su 3D skeneri, posebni fotoaparati, dronovi i ostali uređaji visoke tehnologije. Matematički institut je angažovan na procesu digitalizacije od strane Ministarstva kulture i informisanja.

Do sada su promovisani mobilni višejezični multimedijalni vodiči za grad Knjaževac, Lepenski vir, Zavičajni muzej Paraćin, Muzej Batinske bitke u Somboru, Gvozdeni puk u Prokuplju. Vodiči su prilagođeni osobama sa invaliditetom, čime se povećava primena i dostupnost vodiča.

Jedan od projekata Matematičkog instituta je digitalizacija arheološkog lokaliteta Bač sa okruženjem, koja je upravo 2018. godine dobila, nakon godina obnove i restauracije, nagradu Evropske unije za kulturno nasleđe za projekat konzervacije i rehabilitacije.

Posebna pažnja je posvećena prezentaciji primene 3D tehnologije u digitalizaciji spo-

menika kulture. Za potrebe projekta Zbor u Orašcu i Prvi srpski ustanak korišćena je proširena i virtuelna stvarnost, odnosno virtuelno se obraćaju istorijski likovi koji su oživeli kroz aplikaciju. Aplikacije podržavaju uređaji sa Android i IOS platformom (Play Store/App Store).

Cilj projekta je širenje dostupnosti sadržaja iz oblasti kulture. Sadržaji koje aplikacije podržavaju su naučno obrađeni, provereni i prilagođeni kako za korišćenje u informativne, tako i u obrazovne svrhe (<http://www.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/digitalizacija-kulturnog-nasledja>).

▲ Slika 11. Primer digitalizacije
<http://www.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/digitalizacija-kulturnog-nasledja>

Najveći broj unetih digitalnih zapisa u Jedinstveni informacioni sistem zabeležio je Narodni muzej Čačka i Narodni muzej Šapca.

Tokom 2019. godine Arhivski informacioni sistem – ARHIS, treba da bude implementiran u svih 36 arhiva u Srbiji.

Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije nastaviće proces digitalizacije u službi zaštite kulturnog nasleđa kroz nadogradnju Jedinstvenog informacionog sistema

Ministar kulture i informisanja Vladan Vukosavljević potpisao je dana 03.10.2018. godine u atrijumu Narodnog muzeja Pravilnik o bližim uslovima za digitalizaciju kulturnog nasleđa, čime su ustanove kulture u Srbiji dobile jasna uputstva kako da se kulturno nasleđe sačuva u digitalnom obliku i da bude dostupno građanima.

„Pravilnikom o bližim uslovima za digitalizaciju kulturnog nasleđa uređuju se zadaci, poslovi, standardi i procesi digitalizacije kulturnog nasleđa odnosno pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara, nematerijalnog kulturnog nasleđa i dobara koji uživaju prethodnu zaštitu“.

za muzeje u oblasti arheološke terenske dokumentacije, povezivanje baze spomenika kulture sa geografskim informacionim sistemom i stvaranjem preduslova za digitalizaciju pokretnog kulturnog nasleđa u galerijama (<http://www.kulturnarevolucija4.rs/lat/index.html>).

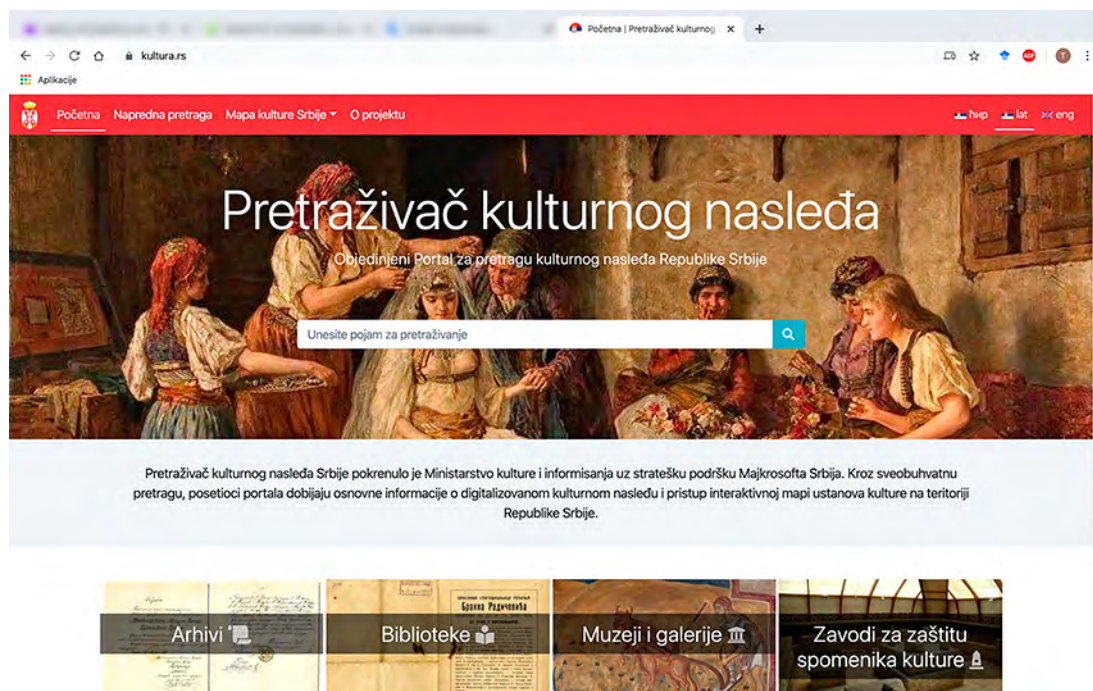
Pretraživač kulturnog nasleđa

Republika Srbija baštini neprocenjivo nasleđe svih kultura i naroda koji su živeli i žive na ovim prostorima. Pretraživač obezbeđuje vidljivost i dostupnost informacija o kulturnom nasleđu koje se čuva u bibliotekama, arhivima, muzejima, galerijama, zavodima za zaštitu spomenika i drugim subjektima u kulturi. Vizija ovog projekta je pokretanje pozitivnih procesa važnih za obrazovanje i jačanje svesti o značaju kulturnog nasleđa i identiteta.

Pretraživač kulturnog nasleđa Srbije (<https://kultura.rs/>) pokrenulo je Ministarstvo kulture i informisanja uz stratešku podršku Majkrosofta Srbija. Kroz sveobuhvatnu pretragu, posetioci portala dobijaju osnovne informacije o digitalizovanom kulturnom nasleđu i pristup interaktivnoj mapi ustanova kulture na teritoriji Republike Srbije. Ovaj digitalni pretraživač na jednom mestu objedinjuje baze arhiva, biblioteka, muzeja, galerija i Zavoda za zaštitu kulture u Srbiji. Cilj je da se građanima, uz pomoć savremenih tehnologija, približi kulturno nasleđe. Pretraživač obuhvata četiri baze - baza za arhive sa dokumentima značajnim za istoriju, baza za nepokretna kulturna dobra koja omogućava pretraživanje baza zavoda za zaštitu spomenika kulture, baza muzeja i galerija sa pokretnim kulturnim dobrima, baza starih i retkih knjiga koje čuvaju biblioteke ali i fond javnih biblioteka. Do sada najveću pažnju građana privukle su informacije o velikim slikarima Savi Šumanoviću i Paji Jovanoviću, o rimskim šlemovima, Beogradskoj tvrđavi, što je bilo u fokusu dosadašnje kampanje na društvenim mrežama.

Informacije na sajtovima www.kultura.rs, www.kultura.srb ili www.culture.rs dostupne su na srpskom jeziku i na ćirilici, a mogu se pretraživati i na engleskom jeziku i na latinici.

U planu je uvođenje manjinskih jezika i mogućnosti da osobe sa invaliditetom mogu da

► **Slika 12.**
Pretraživač
kulturnog nasleđa
u Srbiji
Izvor: kultura.rs

pristupe sajtu bez problema, a Pretraživač će se dalje širiti na kulturna dobra koja se nalaze u privatnim fondacijama, legatima, kolekcijama i zbirkama. Pretraživač je rađen u saradnji sa Nacionalnom bibliotekom Finske, po uzoru na njihov model, a isti mehanizam postoji u Fran-

26 evropskih zemalja potpisalo je **Deklaraciju** o saradnji na unapređenju digitalizacije kulturnog nasleđa. Oni će bliže sarađivati u cilju bolje upotrebe najsavremenijih digitalnih tehnologija u rešavanju rizika sa kojima se suočava evropsko bogato kulturno nasleđe, poboljšavajući njegovu upotrebu i vidljivost, poboljšavajući angažman građana i podržavajući prelazak u druge sektore. EU je uložila 265 miliona evra u istraživanje i inovacije za napredne tehnologije digitalizacije, digitalnu kuraciju i inovativne kulturne projekte.

cuskoj za nepokretna kulturna dobra, zatim u Velikoj Britaniji, Italiji i Mađarskoj (<http://www.digitalizacija.rs/index.php/2-uncategorised/39-b-dinj-ni-p-r-l-z-pr-r-gu-ul-urn-g-n-sl-dj-srbi>).

Europeana, evropska digitalna platforma

Europeana, evropska digitalna platforma za kulturno nasleđe, na primer, stavila je na raspolaganje preko 58 miliona digitalnih zapisa (umetničkih dela, artefakata, knjiga, filmova i muzike iz evropskih muzeja, galerija, biblioteka i arhiva-ovaj broj se dnevno menja) iz kolekcija preko 3600 kulturnih institucija širom Evrope. Evropska godina kulturnog nasleđa 2018., takođe je stvorila zamah okupljajući sve države članice i aktere oko bogatog evropskog

kulturnog nasleđa i doprinela poboljšanju njegove vidljivosti.

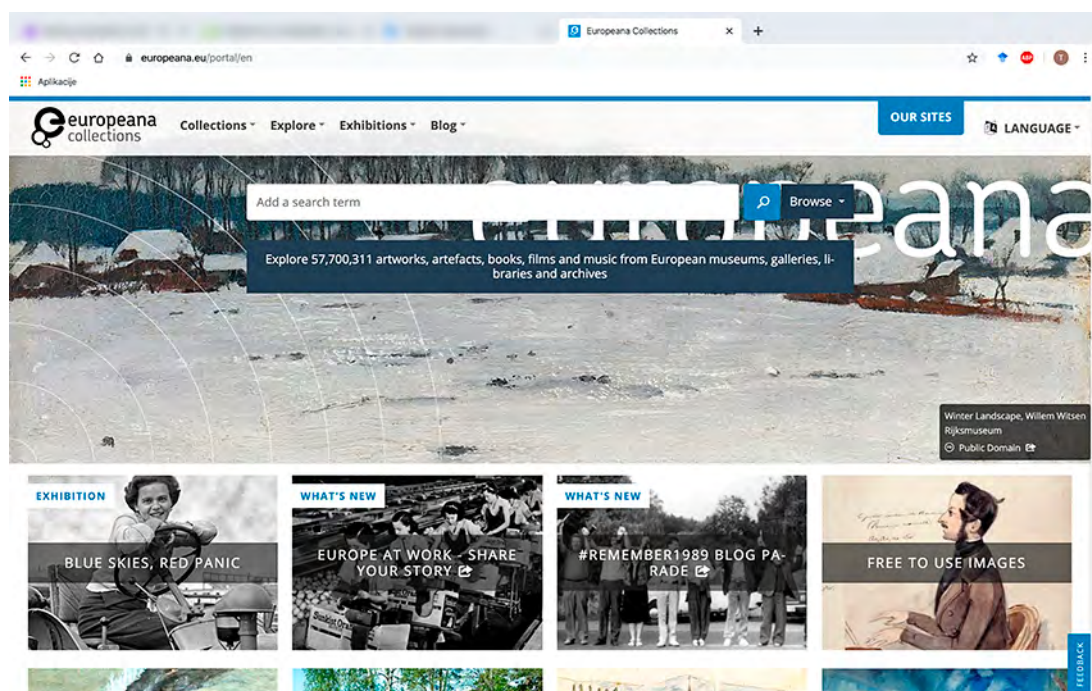
Europeana je uspostavljena 20. novembra 2008. godine (<https://www.europeana.eu/portal/en>).

Projekti o digitalnoj kulturnoj baštini koje finansira EU su:

- INCEPTION - inovacija u 3D modeliranju kulturne baštine (pogledati: <https://www.inception-project.eu/en>)
- i-MareCulture - Immersive tehnologije za pristup evropskom podvodnom kulturnom nasleđu (pogledati: <https://imareculture.eu/>)
- GRAVITATE - 3D rekonstrukcija objekata kulturne baštine (pogledati: <https://gravitate-project.eu/>)
- Time Machine - Mapiranje 2000 godina evropske istorije (pogledati: <https://www.timemachine.eu/>)
- ViMM - Virtuelni multimodalni muzeji (pogledati: <https://www.vi-mm.eu/>).

Izjava o saradnji na polju kulturne baštine pokrenuta je na Digitalni dan 2019. godine, a potpisale su je sledeće države EU: Belgija, Češka, Estonija, Irska, Španija, Francuska, Italija, Kipar, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Mađarska, Malta, Holandija, Poljska, Portugal, Rumunija, Slovenija, Slovačka, Finska, Švedska, Velika Britanija, Norveška.

► **Slika 13.** Izgled evropske digitalne platforme-Europeanana
Izvor: <https://www.europeana.eu/portal/en> (screenshot od 13.12.2019.)

11 EU STRATEGIJE KULTURNOG NASLEĐA I KULTURNOG TURIZMA

Veće ministara Saveta Evrope je 22. februara 2017. godine usvojilo Evropsku strategiju kulturnog nasleđa za XXI vek. Strategija je, na neki način, rezultat dugotrajnog procesa koji se odvijao u Evropi kada je u pitanju koncept nasleđa.

Naime, već 1931. godine održan je prvi Međunarodni kongres arhitekata i konzervatora istorijskih spomenika. Na kongresu je usvojena Osnivačka povelja kojom se preporučuje da bilo kakva upotreba spomenika treba da poštuje njihovu istorijsku ili umetničku prirodu i da se posebna pažnja treba posvetiti spomenicima i njihovoj okolini kad se planira bilo kakav razvoj.

Specifičan posleratni kontekst i rad UNESCO-a na očuvanju važnih lokaliteta širom sveta potakao je ove stručnjake da na drugom Međunarodnom kongresu arhitekata i konzervatora održanom u Veneciji 1964. godine uspostave Međunarodno veće za spomenike i lokalitete (ICOMOS). Kongres je usvojio 13 rezolucija, od kojih je prva Međunarodna povelja za konzervaciju i restauraciju istorijskih mesta, poznata kao Venecijanska povelja.

U periodu 1970 – tih, termin istorijski spomenik zamenjen je terminom kulturno nasleđe. Ova promena, koja značajno proširuje koncept, desila se u društveno-ekonomskom, političkom i kulturnom kontekstu naftne krize i značajnih promena u stilu života. UNESCO konvencija o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa (1972) i Evropska godina arhitektonskog nasleđa, predstavljaju glavne odlike ove promene.

Na osnovu snage svog iskustva koje proizlazi iz 40 godina rasprava i razmena između stručnjaka i političkih predstavnika, Savet Evrope je izradilo i nakon usvajanja, implementiralo nekoliko temeljnih konvencija koje su preuzete u nacionalna zakonodavstva evropskih država:

- Evropska kulturna konvencija (1954);

- Konvencija za zaštitu arhitektonskog nasleđa Evrope (Granada, 1985);
- Evropska konvencija o zaštiti arheološkog nasleđa (Valleta, 1992);
- Evropska konvencija o krajoliku (Firenca, 2000);
- Okvirna konvencija o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (Faro, 2005).

Koreni Evropske strategije kulturnog nasleđa za XXI vek mogu se naći u brojnim postignućima Saveta Evrope koja su, od usvajanja Evropske kulturne konvencije, pomogla u oblikovanju politike vezane uz nasleđe većine evropskih zemalja i saradnju nastalu među njima. Najnoviji referentni tekst je Okvirna konvencija o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo Saveta Evrope (Faro 2005), koja naglašava potrebu za većim učestvovanjem građana i sposobnost lokalnih zajednica, građana i civilnog društva da kao nasleđe prepoznaju ono što je za njih smisleno, te da poštuju, čuvaju, prenose i obogaćuju to nasleđe (Evropska strategija kulturnog nasleđa za 21. vek).

Ciljevi Evropske strategije kulturnog nasleđa za 21. vek

Strategija je bazirana na temeljnim vrednostima Saveta Evrope: demokratiji, poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, otvorenosti i dijalogu, jednakom dostojanstvu svih osoba, međusobnom poštovanju i osetljivosti za raznovrsnost. Nastoji da podstiče i olakša sprovođenje konvencija povezanih sa nasleđem. Zalaže se za zajednički i ujedinjujući pristup kulturnom nasleđu i načinu njegovog uprav-

ljanja, na osnovu delotvornog pravnog okvira kako bi se osigurala integrirana konzervacija nasleđa u smislu rezolucije 76 (28) Komiteta ministara Saveta Evrope o prilagođavanju zakona i pravila zahtevima integrirane konzervacije arhitektonskog nasleđa i uključenost svih važnih aktera, institucionalnih i drugih, predstavnika profesionalaca i civilnog društva, na lokalnom, nacionalnom, evropskom i međunarodnom nivou.

Nastoji da stvori sinergiju između postojećih alata i politika, i da ih poboljša ili dopuni, prema potrebi, na temelju pravnih instrumenata na snazi na međunarodnom i evropskom nivou. Osim toga, ističe iskustvo i postignuća zemalja Evrope rasprostranjujući i deleći ih putem sistema HEREIN, informacijske mreže evropskog kulturnog nasleđa.

Ova strategija je bazirana na tri komponente:

1. Društvena komponenta koja koristi dobra nasleđa da promoviše raznovrsnost, jačanje baštinskih zajednica i participativno upravljanje;
2. Komponenta teritorijalnog i ekonomskog razvoja nastoji pojačati doprinos nasleđa održivom razvoju, baziranom na lokalnim resursima, turizmu i zapošljavanju;
3. Komponenta znanja i edukacije nastoji se kroz nasleđe fokusirati na edukaciju, istraživanje i pitanje celoživotnog učenja.

Strategija se iznosi državama članicama Saveta Evrope i drugim državama strankama Evropske kulturne konvencije. One se snažno podstiču da poštuju Strategiju u skladu sa svojim ustavnim sistemom i da preduzimaju sve odgovarajuće mere kako bi postigle njene ciljeve.

Države se obavezuju da u dobroj meri preduzmu potrebne korake kako bi se sprovele preporuke Strategije, te da jedna drugoj pruže pomoć u obliku razmene iskustva, znanja, istraživanja i dobrih praksi.

Kulturno nasleđe je resurs akumuliranih vrednosti koje su stvorili naši prethodnici i u njemu su ugrađene njihove vizije i dostignuća. Kao takvo, nasleđe predstavlja najvredniji intelektualni i materijalni kapital koji jedna zemlja baštini. Kulturna baština je snažan faktor u društvenom i privrednom razvoju kroz ak-

tivnosti koje generiše i politike koje je podržavaju. Može pomoći u postizanju ciljeva u drugim sektorima. Predstavlja neprocenjiv resurs u području obrazovanja, zapošljavanja, turizma i drugih privrednih i društvenih delatnosti (CULTURWB, 2017).

Nasleđe predstavlja nezaobilazan faktor identiteta i jedan je od centralnih činilaca politike održivog razvoja. U eri globalizacije kulturno nasleđe postaje nosilac različitosti i identiteta, stoga je neophodno razvijati svest svakog pojedinca i društvene grupe o pravu na njihovo nasleđe. Savremeno društvo mora da radi na podizanju svesti o kulturnom nasleđu kod svakog pojedinca, kao i da ih uključi u zajedničku brigu za njegovo očuvanje i zaštitu (CULTURWB, 2017).

Upravljanje kulturnim nasleđem mora da bude sveobuhvatan proces koji podrazumeva: istraživanje, zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i održivo korišćenje kulturnih dobara.

Kulturna baština je ključni faktor za ponovno fokusiranje društava na temelju dijaloga među kulturama, poštovanju identiteta i različitosti, i osećaja pripadnosti zajednici vrednosti. Kulturna baština može igrati ključnu ulogu kao sredstvo izgradnje, pregovaranja i potvrđivanja vlastitog identiteta (CULTURWB, 2017).

Kulturna baština je snažan faktor u društvenom i privrednom razvoju kroz aktivnosti koje generiše i politike koje je podržavaju. Može pomoći u postizanju ciljeva u drugim sektorima. Predstavlja neprocenjiv resurs u području obrazovanja, zapošljavanja, turizma i održivog razvoja (CULTURWB, 2017).

Savremeno društvo mora da radi na podizanju svesti o kulturnom nasleđu kod svakog pojedinca, kao i da ih uključi u zajedničku brigu za njegovo očuvanje i zaštitu. Koristi koje proističu iz zaštite, konzervacije i održivog upravljanja kulturnim nasleđem su višestruke. Nasleđe pre svega reflektuje identitet zajednice koji građanima pruža osećaj ponosa i pripadnosti. Ukoliko su dobro održavani, istorijski kvartovi gradova i istorijski lokaliteti povećavaju njihovu atraktivnost i konkurentnost, a često predstavljaju i najpopularnije prostore za organizovanje društvenih i kulturnih aktivnosti (CULTURWB, 2017).

Ekonomski benefiti mogu biti veoma značajni, na šta ukazuju brojni uspešni primeri

iz raznih delova sveta. Oblast koja se u SAD-u najčešće istražuje u okviru svojinskog prava je uticaj istorijskih kvartova na cene nekretnina. Rezultati istraživanja konzistentno pokazuju da nekretnine koje se nalaze u okviru ovih kvartova ili njihovoj neposrednoj blizini imaju veću vrednost u odnosu na druge nekretnine. Isti rezultati su zabeleženi i u Engleskoj, Kanadi, Kjotu i mnogim drugim državama i gradovima širom sveta (Komnenić, Janjušević, 2015).

Ulaganje u kulturno nasleđe doprinosi povećanju atraktivnosti lokalne zajednice kao poželjne turističke destinacije. Istorijski karakter lokalne zajednice predstavlja efektnan marketinški instrument kojim se može kreirati atraktivan identitet zajednice. U poređenju sa drugim vrstama turizma, turizam u oblasti kulturnog nasleđa ima natprosečan ekonomski potencijal. Istraživanja pokazuju da ovaj tip turista ostaje duže, troši više novca, te stoga proizvodi i značajno veći ekonomski efekat. Pored direktnog doprinosa lokalnim ekonomijama, u vidu povećanja stope zaposlenosti, prihoda od poreza, direktnog i indirektnog povećanja zarada, turizam u oblasti kulturnog nasleđa ima značajne multiplikatorske efekte na rast potrošnje u hotelima, restoranima, benzinskim pumpama, supermarketima (CULTURWB, 2017).

S druge strane, negativan uticaj kulturnog turizma na lokalnu zajednicu ogleda se u povećanim troškovima za komunalne usluge, potrebama za boljim obezbeđenjem destinacije, preteranom korišćenju infrastrukture, smanjenju kvaliteta života rezidenata i uništenju kulturnih resursa, te je potrebno pronaći održivi balans.

Pored navedenih ekonomskog uticaja revitalizacije objekata kulturnog nasleđa, mogu se identifikovati i oni vezani za razvoj filmske industrije, razvoj starih zanata, ekonomske integracije lokalnih zajednica, rast prihoda od poreza, itd. Takođe, konzervacija ovih objekata generiše i indirektnu ekonomsku doprinose, gde postaje element širih strategija, poput stvaranja dostupnijeg stanovanja, pametnog rasta i generalno održivog razvoja. U današnjem globalnom kompetitivnom svetu jedan od osnovnih uslova za uspešan razvoj mesta, gradova, regija, kao i celih država jeste kreiranje atraktivnog okruženja, ne samo u ekonomskom smislu već i

u smislu sposobnosti ublažavanja kulturne globalizacije. U tom kontekstu potrebno je sačuvati specifičnosti, integritet i identitet lokalnih zajednica, ali i na tim istim elementima na kreativan način izgraditi atraktivniji i produktivniji imidž. Ovde revitalizacija objekata kulturnog nasleđa ima centralnu ulogu. Primeri globalne kompetencije i reakcija na istu mogu se pronaći u mnogim gradovima i mestima širom sveta. U XXI veku samo će neinteligentno društvo birati između ekonomskog razvoja i konzervacije objekata graditeljske baštine, kao da su to dve suprotstavljene opcije. Inteligentan grad ili zajednica će svoje istorijsko okruženje iskoristiti za dugoročno zadovoljenje ekonomskih, društvenih i kulturnih potreba svojih građana (CULTURWB, 2017).

Ljubljanski proces I i II

Od 2003. godine Srbija učestvuje u Regionalnom programu za kulturno i prirodno nasleđe Jugoistočne Evrope. Od 2008. godine B komponenta ovog programa prerasla je u Ljubljanski proces, dok je 2011. otpočeo nastavak projekta pod nazivom Ljubljanski proces II - Rehabilitacija našeg zajedničkog nasleđa.

Ljubljanski proces II je trajao od 2011. do 2014. godine i realizovao se u osam država regiona. Sredstva za realizaciju projekta obezbeđena su kroz višekorisnički IPA fond i nacionalne fondove. Regionalnu koordinaciju projekta vršila je Radna grupa za društvo i društvo Regionalnog saveta za saradnju uz pomoć Sekretarijata u Cetinju, a u koordinaciji sa Ministarstvom kulture informisanja i informacionog društva R. Srbije i Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture.

Od 2011. godine Savet za regionalnu saradnju (RCC) preuzeo je odgovornost za nadgledanje procesa (Ljubljanski proces II) preko Radne grupe za kulturu i društvo. RCC je omogućio političku i finansijsku održivost stalnih upravljačkih struktura. Ljubljanski proces razvijen je u skladu sa duhom i idejom Konvencija Saveta Evrope iz Granade (Arhitektonska baština, 1985), Valeta (Arheološka baština, 1992), Firence (Pejzaž, 2000) i Faro (Vrednost kulturne baštine za društvo, 2005). Program je mobilizovao i pomogao međusektorskim institucijama i društvenim zainteresovanim stranama da

razviju projekte obnove spomenika i lokaliteta tako da se oni usko povežu sa njihovim socijalnim i ekonomskim okruženjem u cilju obezbeđenja spoljnog finansiranja i ulaganja.

Glavne teme, odnosno glavni fokus je:

- da istorijska mesta treba da se čuvaju po najvišim standardima;
- da se promovišu na takav način da povećaju svoj doprinos lokalnoj ekonomiji bez umanjivanja njihovog kulturnog značaja.

Projekti obnove pomogli su da se shvati potencijal istorijskog okruženja za doprinos ekonomskom razvoju, povećanju zaposlenosti, podsticanju prosperiteta i poboljšanju kvali-

teta života. Vodeća ideja je da objekti baštine budu imovina, deo rešenja ekonomskog razvoja, a ne prepreka tome. Proces rehabilitacije bio je zasnovan na „IRPP / SAAH metodologiji“, kojom je uspostavljen set konceptualnih smernica dizajniranih da donesu opipljive koristi, kako za lokalne zajednice, tako i za osjetljivo istorijsko okruženje.

Konkretnim aktivnostima na više od 220 spomenika i lokaliteta, Ljubljanski proces doneo je znatne koristi političkom, institucionalnom, društvenom i ekonomskom životu u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Rumuniji, Srbiji, Republici Severnoj Makedoniji.

12 MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE I KULTURNO NASLEĐE

12.1 UNESCO

UNESCO je Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, nauku i kulturu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Nastoji da gradi mir kroz međunarodnu saradnju u obrazovanju, nauci i kulturi. UNESCO je formiran 16. novembra 1945. godine od predstavnika 44 zemlje koji su odlučili stvoriti organizaciju koja bi oživela istinsku kulturu mira. U njihovim očima, nova organizacija trebala je uspostaviti intelektualnu i moralnu solidarnost čovečanstva i na taj način sprečiti izbijanje novog svetskog rata. Po završetku najvećeg rata koje je čovečanstvo upoznalo, u oktobru 1945. godine stvorena je Organizacija Ujedinjenih Nacija. Nekoliko dana kasnije, u Londonu od 1. do 16. novembra 1945. godine na zajednički poziv vlada Velike Britanije i Francuske održana je konferencija Ujedinjenih Nacija sa zadatkom da ustanovi Organizaciju Ujedinjenih Nacija za prosvetu, nauku i kulturu. Delegacije vlada 44 zemlje učestvovala su u radu Londonske konferencije i 16. novembra 1945. godine potpisana je Konvencija o stvaranju Organizacije Ujedinjenih Nacija za prosvetu, nauku i kulturu, skraćeno UNESCO.

Ta Konvencija ujedno i predstavlja Ustav UNESCO-a. Početak njenog delovanja vezuje se za 1946. godinu kada je njen Ustav potpisalo i formalno prihvatilo dvadeset država članica. Drugi svetski rat je bio velika sramota za ljudsku savest. Odluka da se stvori organizacija kao što je UNESCO bila je na izvestan način odgovor ljudske savesti na tu sramotu, tako da je UNESCO predstavljao savest čovečanstva. Osećala se potreba za osnivanjem organizacije koja će stvoriti međunarodnu klimu poverenja i organizacije koja će negovati duh mira u svetu. Stvaranjem i delovanjem UNESCO-a postiže se zajednički napredak čovečanstva

radi kojeg je osnovana i Organizacija Ujedinjenih Nacija.

Nakon osnivanja ove organizacije na Opštim konferencijama usvojen je čitav niz konvencija. Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju ratnih sukoba doneta je 1954. godine u Hagu, Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara usvojena je 1970. godine u Parizu, a u istom gradu je dve godine kasnije, 1972., usvojena i Konvencija o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa. Pored konvencija, UNESCO je doneo i niz preporuka, koje su se ticale specifičnih problema u zaštiti pojedinačnih elemenata nasleđa (Popadić, 2015).

Glavni cilj UNESCO-a je da doprinosi miru i bezbednosti kroz saradnju naroda u oblasti prosvete, nauke i kulture kako bi se unapredilo opšte poštovanje pravde, vladavine prava, ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve ljude bez obzira na rasu, pol, jezik ili religiju.

UNESCO deluje kroz tri tela i to su:

1. **Generalna skupština država članica** je vrhovno telo odlučivanja UNESCO-a. Ona zaseda svake dve godine i sledeći načelo: *"Jedna država jedan glas"*, odobrava program organizacije i usvaja budžet. Pri odabiru članova izvršnog odbora, skupština uzima u obzir različitost kultura i geografsku uravnoteženost. Ona određuje program organizacije i glavne smernice rada. Prilikom odlučivanja razlikuje *usvajanje preporuke i usvajanje međunarodne konvencije*. U prvom slučaju potrebna je većina glasova, a u drugom slučaju neophodna je dvotrećinska većina. Država članica je dužna da ratifikuje preporuku ili konvenciju u svojoj zemlji u roku od godinu dana od dana usvajanja pre-

poruke ili konvencije na Generalnoj skupštini. Država članica nema pravo glasa na skupštini ukoliko je njen ukupni dug prema UNESCO-u veći od iznosa sredstava za tekuću godinu. Generalna skupština bira članove izvršnog odbora i postavlja glavnog direktora.

2. **Izvršni odbor** se sastoji od 58 predstavnika država i sastaje se dva puta godišnje. On je izabran od strane Generalne skupštine. Izvršni odbor deluje kao administrativno veće koje priprema rad Generalne skupštine i odgovara za sprovođenje odluka koje su donešene na Generalnoj skupštini. Za svoj rad, izvršni odbor odgovara direktoru UNESCO-a. Izvršni odbor priprema dnevni red Generalne skupštine, daje mišljenja na programe organizacije, na predlog budžeta i daje preporuke o prijemu novih članica u UNESCO.
3. **Sekretarijat** je izvršno telo organizacije. On sprovodi program koji su usvojile države članice. Sekretarijat broji 2200 službenika. U okviru sekretarijata deluje i direktor UNESCO-a. Direktora predlaže izvršni odbor a postavlja ga generalna skupština. Ima pravo na dva mandata, a na sednicama nema pravo glasa. Aktivno učestvuje u nacrtima rezolucija i vodi računa o finansiranju UNESCO-a.

Zadnja država koja je pristupila UNESCO-u je Nova Kaledonija, primljena je 30. oktobra 2017. godine kao pridruženi član, organizacija sada broji 193 punopravna člana i 11 pridruženih članova.

Sjedinjene Američke Države i Izrael bile su članice, ali su napustile organizaciju 31. decembra 2018. tvrdeći da je organizacija imala anti-izraelsku pristrasnost.

Misija UNESCO-a:

- Da podstakne zemlje da potpišu Konvenciju iz 1972. godine i da obezbede zaštitu svoje kulturne i prirodne baštine;
- Da ohrabri države potpisnice Konvencije da predlože svoja nacionalna dobra za upis u Listu svetske baštine;
- Da ohrabri države da podnose redovne izveštaje o stanju očuvanja dobra svetskog nasleđa na svojoj teritoriji;
- Da pomogne tim državama u očuvanju dobara pružajući im tehničku pomoć i pomoć u profesionalnom obrazovanju;

- Da pruži hitnu pomoć u očuvanju dobara svetske baštine u slučaju neposredne opasnosti;
- Da unapređuje koncept kulturne i prirodne baštine;
- Da podstiče međunarodnu saradnju u oblasti očuvanja baštine.

U cilju očuvanja svetske baštine od propadanja ili nestanka, zemlje članice UNESCO-a uz pomoć Međunarodnog saveta za spomenike i lokalitete (ICOMOS), usvojile su 16. novembra 1972. godine, u Najrobiju na 17. Generalnoj Konferenciji, **Konvenciju o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine**. Zamisao da se poveže očuvanje kulturnih lokaliteta sa prirodnim potekla je u Sjedinjenim Američkim Državama.

Osnovni zadatak Konvencije je da na poseban način identifikuje, zaštiti, konzervira, i prezentuje dobra svetske baštine, a najvažnije svojstvo je da se u istom dokumentu spaja pojam zaštite prirode i očuvanja kulturnih lokaliteta. Isto tako važno UNESCO vodi akciju snimanja, oživljavanja i širenja kulture i stvaranja mogućnost otvaranja i zbližavanja naroda, odnosno smanjuje opasnost od kulturnog otuđenja.

Usvajanje Konvencije je prouzrokovalo i postavljanje Odbora za svetsku baštinu koji je počeo sa radom 1976. godine i imao tri osnovne funkcije:

- Identifikuje objekte univerzalne vrednosti i da ih stavi na Listu svetske baštine,
- Odluči koja od tih dobara da uvrsti u Listu svetske baštine,
- Utvrdi na koji način i pod kojim uslovima mogu najkorisnije i najoptimalnije da se upotrebe sredstva Fonda svetske baštine.

Fond za svetsku baštinu se bazira prvenstveno na obaveznom doprinosu zemalja učesnica, 1% od doprinosa budžeta UNESCO-a, od dobrovoljnih priloga, a finansira se i iz depozita koji dodeljuju zemlje za specifične potrebe od prihoda prodaje dopunskih proizvoda koji se odnose na svetsku baštinu. Ukupna godišnja suma ovog Fonda je oko 3 milona dolara, što je dosta skromno u odnosu na potrebe. Sredstva se dodeljuju prema hitnosti zahteva. Fond za svetsku baštinu pomaže državama članicama u identifikaciji i zaštiti dobara upisanih u Listu.

Za upis na Listu svetske baštine UNESCO ne daje preporuke već zahtev treba da potekne od same zemlje. Komitet za svetsku baštinu proučava predloge za upis na osnovu tehničkih procena koje vrše konsultativni organi:

- Međunarodni savet za spomenike i lokalitete (ICOMOS),
- Svetska unija za prirodu (IUCN),
- Međunarodni centar za proučavanje zaštite i restauracije kulturnih dobara (ICCROM).

Prilikom utvrđivanja Liste svetske baštine moraju se poštovati osnovna načela:

- Predviđa se zaštita onih kulturnih i prirodnih dobara koja se smatraju da su od *izuzetne univerzalne vrednosti*;
- *Kriterijumi* za uvođenje u Listu svetske baštine izgrađeni su tako da se odboru omogućuje da *nezavisno deluje* u procenjivanju prave vrednosti nekog dobra;
- Treba da se *izbegne* svaka *disproporcija* između dobra kulturne i prirodne baštine;
- Ukoliko neko dobro *propadne* u tolikoj meri da izgubi značenje zbog kojeg je uvršteno u Listu, primenjuje se postupak mogućeg brisanja sa Liste.

Svakoj državi se preporučuje da dostavi Odboru neku vrstu inventara. Takav popis bi sadržao kulturna i prirodna dobra koja su locirana na teritoriji zemlje i za koje se smatra da su primerna za uvrštenje u Listu. Osim naziva objekta, treba dati njegove osnovne elemente: puni naziv, geografsku lokaciju, kratak opis dobra, kratko obrazloženje zbog čega se uvršćuje. Obrazloženje se daje tako što se vrši komparativna procena sličnih dobara unutar i izvan granica države.

Prirodna dobra se grupišu prema biogeografskim područjima, a kulturna prema kulturnim razdobljima ili kulturnim regijama. Može se predložiti i neko dobro izvanredne univerzalne vrednosti da predstavlja značajnu kombinaciju kulturnih i prirodnih karakteristika (kulturni pejzaži). Lista se odnosi na dobra koja država namerava da nominuje u narednih 5 ili 10 godina. Prilaže se potrebna dokumentacija, sa prikladnim slajdovima i ostalim grafičkim materijalom.

Preduslov za nominaciju na listu svetskog nasleđa je da država ugovornica prvo napravi listu

potencijalnih dobara koje smatraju kulturnom i/ili prirodnom baštinom od izuzetne univerzalne vrednosti i koja nameravaju da nominuju tokom narednih godina (tentativna lista). Lokalitete za listu trebaju predložiti države članice, nakon čega se radi evaluacija od strane savetodavnih tela ICOMOS, ICCROM i IUCN. Savetodavna tela daju preporuke u tri kategorije: dobra koja se preporučuju za upis bez rezervi, dobra koja se ne preporučuju za upis i nominacije koje se preporučuju za upućivanje ili odgađanje. Konačnu odluku donosi komitet za svetsku baštinu.

Da bi bili izabrani na listu svetske baštine lokaliteti moraju biti univerzalne vrednosti i ispunjavati bar jedan od deset kriterijuma:

- predstavljaju remek-delo kreativnog ljudskog duha
- pokazuju važnu razmenu ljudskih vrednosti, tokom određenog vremenskog perioda ili unutar jednog kulturnog područja sveta, na razvoju graditeljstva ili tehnologije, monumentalne umetnosti, urbanizma ili pejzažne arhitekture
- nose jedinstveno ili barem izuzetno svedočanstvo kulturne tradicije ili civilizacije, živuće ili koja je nestala;
- predstavljaju izuzetan primer vrsta građevina, arhitektonskih ili tehnoloških sklopova ili predela koji ilustruju značajnu fazu(e) u ljudskoj istoriji;
- predstavljaju izuzetan primer tradicionalnih ljudskih naselja, korišćenja zemljišta ili mora koji je karakterističan za datu kulturu (ili kulture), ili interakcije sa okolinom posebno kada postane ranjiva pod uticajem nepovratnih promena;
- budu neposredno ili opipljivo povezane sa manifestacijama ili živućim tradicijama, sa idejama ili sa uverenjima, sa umetničkim i književnim delima od izuzetnog univerzalnog značaja (Komitet smatra da je poželjno da se ovaj kriterijum koristi u vezi sa ostalim kriterijima);
- sadrže izuzetne prirodne fenomene ili područja od izuzetne prirodne lepote i estetske važnosti;
- čine izuzetne primere koji predstavljaju važne faze u istoriji zemlje, uključujući dokaze života, značajne tekuće geološke procese u razvoju formacija terena ili značajne geomorfološke ili fiziografske karakteristike;

- sadrže najvažnija prirodna staništa za in-situ očuvanje biološke raznovrsnosti, uključujući i ona koja sadrže ugrožene vrste od izuzetne univerzalne vrednosti sa naučnog ili konzervatorskog stanovišta.

Da bi se smatralo da ima izuzetnu univerzalnu vrednost, dobro mora zadovoljavati i uslove integriteta i/ili autentičnosti i mora imati odgovarajući sistem zaštite i upravljanja kako bi se osiguralo njegovo očuvanje.

Osim Liste svetske baštine, postoji i Lista ugrožene svetske baštine. To je poseban popis baštine kojoj prete prirodne katastrofe (potresi, poplave, vulkanske erupcije) ili one uzrokovane ljudskim delovanjem (rat, nestanak šuma, turizam) (Jelinčić, 2008).

Značenje statusa svetske baštine za same lokalitete, nacionalne i lokalne vlasti, lokalne zajednice i posetioce mogu se uveliko razlikovati. Bilo koja analiza značenja statusa svetske baštine je problematična jer su lokaliteti različite prirode, a često su smešteni i u različitim kontekstima. Društveno i političko značenje lokaliteta uvelike zavisi od vrste lokaliteta i njegovom smeštaju u specifičnom kontekstu. Teško možemo uporediti urođeni kulturni pejzaž, sa npr. evropskim istorijskim gradom (Smith, 2003).

Koristi od dobijanja statusa svetske baštine mogu biti višestruke. Lokalitet često dobija dodatna sredstva za konzervaciju i razvoj. Takođe može voditi do poboljšanja statusa lokaliteta na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. Može podstaknuti razvoj turizma, zavisno od promocije. Može ojačati osećaj ponosa kod lokalnog stanovništva, što može dovesti do jačanja zajednice, kohezije i identiteta. Problem je što veliki broj posetilaca može pogoršati probleme sa konzervacijom, posebno ako se radi o osetljivom okruženju. Pitanje vlasništva, učešća i jačanja postaju glavna u upravljanju lokalitetom, posebno kulturnih pejzaža, gde je lokalno stanovništvo integralni deo lokaliteta. Lokalitetima se dakle treba vrlo pažljivo upravljati da bi se maksimalno iskoristili benefiti statusa svetskog kulturnog nasleđa (Smith, 2003).

U slučaju oružanog sukoba kulturna dobra se moraju obeležiti znakom raspoznavanja kako bi se olakšala njihova identifikacija.

Svetska kulturna baština kod nas

- SFRJ je bila među prvim zemljama koja se pristupile i to 31. marta, 1950. godine.
- Godine 1992. Jugoslavija prestaje da bude članica UNESCO-a, jer ne može da se prenese članstvo.
- Godine 2003. preimenovano je članstvo na Srbiju i Crnu Goru.
- Godine 2006. preimenovano je članstvo na Srbiju.

Treba istaći da je Jugoslavija uključujući bivše republike bila među prvim zemljama čija su kulturna i prirodna svrstana na Listu svetske baštine. Godine 1978. dobra Kanade, SAD, Ekvadora, Etiopije, Nemačke, Poljske i Seneglasu prva su uvrštena na Listu, dok su dobra iz Jugoslavije već sledeće godine zajedno sa baštinom Bugarske, Konga, Italije, Egipta, Francuske, Tanzanije, Gane, Gvatemale, Irana, Nepala, Norveške, Sirije, i Tunisa svrstane u red zaštićenih dobara poveljom UNESCO-a.

- Prostorno kulturno-istorijska celina **Stari Ras sa Sopoćanima** upisana je u registar svetske baštine 1979. godine, kao izvanredno univerzalno kulturno dobro. Dobro je isključivo u nadležstvu Zavoda za zaštitu spomenika kulture Srbije. Ova celina se nalazi u centralnom delu Republike Srbije. Zahvata prostor između gornjeg sliva reke Raške i planina Rogozne, Golije, Pešterske visoravni, sa Novim Pazarom u središtu. Nalazi se na 15km od Novog Pazara. Ova prostorno-kulturna celina obuhvata: Stari Ras, Trgovište, Petrovu crkvu, Đurđeve Stupove, manastir Sopoćani, Pećinski manastir, Novi Pazar.
 - Stari Ras u tradiciji srpskog naroda ima posebno značenje. Godine 1170. Stefan Nemanja ga proglašava svojom prestonicom. Arheološkim istraživanjima na bregu iznad Raške reke, ukazali su se ostatci utvrđenja, sa bedemima, kulama i pojedinim građevinama, koja potvrđuju da je Stari Ras bio utvrđen kompleks naselja sa po nekoliko hiljada stanovnika. Na vrhu brda nalazio se vladarev dvor.
 - Petrova crkva, jedini sačuvani spomenik Srbije u celini iz prednemanjičkog doba. Na osnovu nekih podataka ova crkva je

Zemlje sa najviše kulturne baštine

– Italija 58 spomenika, Kina 56 spomenika, Nemačka 51 spomenika (Drezden izbrisao 2009. godine, usled izgradnje mosta preko Elbe), Španija 49 spomenika (Ibiza biodiverzitet i kultura), Francuska 49 spomenika, Indija 40 spomenika, Meksiko 35 spomenika.

- nastala u X veku, mada izvori su oskudni. Petrova crkva je jedna od najstarijih preromaničkih crkava na Balkanu.
- Đurđevi Stupovi, najstarija zadužbina Stefana Nemanje-crkva svetog Đorđa, poznata kao Đurđevi Stupovi. Manastirski kompleks sa crkvom u sredini izgrađen je u period između 1167. i 1171. godine.
 - Manastir Sopoćani, najmonumentalniji spomenik srpske kulture. Manastir se gradio i dograđivao kroz vekove, tako da je trebalo skoro 400 godina da bi dobio svoj konačni oblik. Manastir je zadužbina kralja Uroša I.
 - Pećinski manastir Sv. Mihaila, vezuje se za drugu polovinu XII veka. Pretpostavlja se da je u toj pećini bio zatočen Stefan Nemanja dok je bio u sukobima sa svojim braćom.
 - Novi Pazar, osnovao je poznati turski vojskovođa i državnik Isa-beg Isaković sredinom XV veka.
 - **Manastirski kompleks Studenice** je na zasedanju UNESCO-a u Parizu, održanom 1986. godine upisan na Listu Svetske baštine kao izuzetno kulturno dobro. Ovaj kompleks se nalazi između planine Radočele na jugu i Čemerna na severu, koji se sastaju spuštajući se ka reci Studenici, na 480 metara nadmorske visine, na 39 km od Kraljeva. Manastir je poznat po svojoj kolekciji fresaka iz XIII i XIV veka. Osnovao ga je Stefan Nemanja 1190. godine. Arhitektura crkve poseduje mešavine romaničkog i vizantijskog stila, iz kog je kasnije proistekao dobro poznati raški stil. Danas se u okviru manastirskog kompleksa mogu videti:
 - Bogorodičina crkva
 - Radoslavljeva priprata
 - Crkva sv. Nikole
 - Trpezarija
 - Crkva sv. Joakima i Ane
 - Ulazna kula-zvonara
 - **Gamzigrad Romulijana** se od 29. juna, 2007. godine se nalazi na Listi svetske baštine. Ovaj lokalitet lociran je u blizini Zaječara (Istočna Srbija). Gamzigrad predstavlja rezidenciju rimskog cara Gaja Valerija Maksimijana Galerija (Gaius Valerius Maximianus Galerius; 293-311. g.), zeta Dioklecijanovog. Po majci Romuli nazvao ga je Romulijana. Moćan grad, na 6,5ha, sa oko 20 utvrđenih kula. Unutar se nalazila raskošna palata, dva paganska hrama, tri hrišćanske crkve i druge građevine; podni mozaici se smatraju ravnima najboljim ostvarenjima kasnoantičkog doba u Evropi.
 - **Srednjevekovni spomenici na Kosovu** (Pečka patrijaršija, Visoki Dečani, Bogorodica Ljeviška, Gračanica). Godine 2004. UNESCO je na listi Svetske baštine imao samo Visoke Dečane, da bi dve godine kasnije tu uvrstio i ostala tri manastira. Svi oni se na listi nalaze pod imenom „Srednjevekovni spomenici na Kosovu i Metohiji”.
 - *Pečka patrijaršija* je skup crkava na domaku Peći, kraj Pečke Bistrice, a na ulazu u Rugovsku klisuru. Pečka patrijaršija je jedan od najznačajnijih spomenika srpske prošlosti. U njoj se vekovima nalazilo sedište srpskih arhiepiskopa i patrijaraha. Od svoga postanka u 13. veku, Patrijaršija je okupljala učene teologe, vrsne književnike i obdarene umetnike i svi su oni u njoj ostavljali svedočanstva o svom pregalaštvu. Stoga je ona danas ne samo staro središte srpske crkve, već i mesto gde se čuva značajna umetnička zaostavština.
 - *Visoki Dečani* nalaze se u jednoj udolini pored rečice Dečanska Bistrica jugozapadno od Peći, ispod planinskog masiva Prokletije. Izgradnja crkve Hrista Pantokratora (Svedržitelja) počela je 1327. godine ktitorstvom srpskog kralja Stefana Uroša Trećeg Dečanskog. Oslikan je znatno kasnije između 1347-1348 godine.
 - *Crkva Bogorodice Ljeviške*. Bogorodica Ljeviška je crkva u Prizrenu, zadužbina kralja Milutina. Crkva je podignuta 1306-1307 na ostacima katedrale iz XI veka, koja je takođe osnovana na mestu starije, ranohrišćanske crkve. Crkva je istorijsko sedište episkopa prizrenskog Srpske pravoslavne crkve.
 - *Manastir Gračanica*. Manastir Gračanicu je sagradio Sv. Kralj Milutin 1310. godine i posvetio je Uspenju Presvete Bogorodice. Manastir se nalazi u selu Gračanica, 5 km udaljen od Prištine, administrativnog centra Kosova i Metohije.

12.2 ICOM

Međunarodno muzejsko veće - ICOM je osnovano 1946. godine kao nevladina organizacija podržana od strane UNESCO-a, a danas ima konsultativni status sa Ekonomskim i Socijalnim savetom Ujedinjenih naroda. ICOM je posvećen razvoju društva, muzejske struke i muzejskih profesionalaca, i njegov razvoj podstiče poznavanje i razumevanje uloge muzeja u službi društva, te organizuje saradnju između muzeja u svetu. Svoje ciljeve i programe ICOM stalno usklađuje sa promenama u svetu.

Osnovni ciljevi ICOM-a su:

- profesionalna razmena i saradnja
- širenje znanja i povećanje interesa javnosti prema muzejima
- edukacija zaposlenih
- poboljšavanje profesionalnih standarda
- promocija profesionalne etike
- zaštita nasleđa i borba protiv nezakonite trgovine kulturnim nasleđem.

Struktura ICOM

Izvršno veće je upravno telo ICOM-a i sastavljeno je od 16 članova izabranih na period od tri godine. Njegova misija je da primenjuje odluke i preporuke Generalne skupštine i da koordinira aktivnostima Nacionalnih, Internacionalnih komiteta i Regionalnih alijansi (<http://www.icombih.org/>).

Generalna skupština je zakonodavno telo ICOM-a. Predsednik ICOM-a predsedava Generalnom skupštinom. Sastaje se najmanje jednom godišnje na redovnoj sednici u vreme godišnjeg sastanka Savetodavnog komiteta. Svi članovi ICOM-a mogu učestvovati na Generalnoj skupštini. Kao najviše upravno telo ICOM-a, Generalna skupština usvaja Strateški plan, bira članove Izvršnog veća i daje smernice koje se tiču rada ICOM-a.

Savetodavni komitet je sastavljen od predsednika Nacionalnih, Internacionalnih komiteta i Pridruženih organizacija. Predsednik Savetodavnog komiteta se bira svake tri godine i mora biti član ICOM-a. Sastaje se jednom godišnje i raspravlja pitanja koja se tiču politike, programa, procedura i finansiranja ICOM-a i o tome izveštava Izvršno veće ICOM-a.

Generalna konferencija ICOM-a se održava svake tri godine. Za vreme konferencije učesnici primaju i razmatraju izveštaje o aktivnostima ICOM-a za prethodni period, i nacrt programa ICOM-a za sledeće tri godine. Za vreme plenarne sednice, muzejski profesionalci promišljaju o ulozi muzeja birajući specifične teme kao osnovu za diskusiju. Rezolucije koje se javljaju iz diskusije podnose se Generalnoj skupštini.

Glavni Sekretarijat ICOM-a smešten je u zgradi UNESCO-a u Parizu. Pod vodstvom generalnog direktora Sekretarijat je odgovoran za implementiranje odluka Izvršnog veća. Sekretarijat ICOM-a pruža usluge i članovima ICOM-a, koordinira aktivnostima komiteta, pomaže da realiziraju svoje programe u skladu sa misijom ICOM-a i organizuje sastanke i skupštine.

Glavni Sekretarijat ICOM-a smešten je u zgradi UNESCO-a u Parizu. Pod vodstvom generalnog direktora Sekretarijat je odgovoran za implementiranje odluka Izvršnog veća. Sekretarijat ICOM-a pruža usluge i članovima ICOM-a, koordinira aktivnostima komiteta, pomaže da realiziraju svoje programe u skladu sa misijom ICOM-a i organizuje sastanke i skupštine.

ICOM ima 17000 članova iz 140 zemalja, što svedoči o veličini i značaju organizacije, a članovi učestvuju u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim aktivnostima organizacije, kao što su radionice, publikacije, obrazovne aktivnosti, programi bratimljenja i Međunarodni dan muzeja (Jelinčić, 2008).

Među najpoznatije aktivnosti ICOM-a spada Međunarodni dan muzeja koji se obeležava od 1977. godine. Na ovaj dan se nastoji prezentovati javnosti dostignuća iz prethodnog perioda, te afirmisati muzeje kao javne ustanove. Svake godine Međunarodni dan muzeja se obeležava aktivnostima u sklopu određene teme, odnosno ICOM-ov Savetodavni komitet predlaže temu za Međunarodni dan muzeja.

Tema koju svake godine povodom obeležavanja Međunarodnog dana muzeja predlaže ICOM, omogućava svim muzejima sveta da se u maju usresrede na isti sadržaj, pa poruke muzejske zajednice snagom sinergije snažnije odjekuju u javnosti. Tome, naravno, doprinose i stalne preporuke uz taj dan, kojima je cilj da posetiocu olakšaju pristup u muzeju, kao što su slobodan ulaz, ali i organizovanje različitih događanja poput organizovanja promotivnih kampanja, otvaranja izložbi, otvaranja novih muzejskih prostora, produženog radnog vremena, organizovanja koncerata, te različitih programa namenjenih ciljnim grupama - deci, porodicama i invalidima (<http://www.icombih.org/site/medunarodni-dan-muzeja,20.html>).

12.3 ICOMOS

Međunarodni savet za spomenike i celine (The International Council on Monuments and Sites) je nevladina organizacija koja radi na konzervaciji i zaštiti kulturnog nasleđa. Njegova misija je da promoviše konzervaciju, zaštitu, korištenje i unapređenje spomenika, kompleksa i mesta. ICOMOS je savetodavno telo Komiteta za svetsko nasleđe za implementaciju konvencija svjetskog nasleđa UNESCO – a. Formiranje ove organizacije 1965. godine predstavlja logičan ishod razgovora između arhitekata, istoričara i međunarodnih eksperata sa početka XX veka koji su se materijalizovali usvajanjem Venecijanske povelje 1964. godine.

Sve do kraja XIX veka arhitektonsko nasleđe bilo je pitanje isključivo nacionalne brige i većina zakona o zaštiti istorijskih građevina u Evropi datiraju upravo iz tog perioda. Postojao je veliki broj organizacija u svakoj zemlji, ali njihov delokrug nikad nije izlazio izvan nacionalnih granica. Kulturni internacionalizam kakvog danas poznajemo bio je ishod Prvog svetskog rata, sa stvaranjem Lige naroda, i pre svega Drugog svetskog rata, sa stvaranjem UN i UNESCO-a. Atinska konferencija (1931) o restauraciji istorijskih građevina i Atenska povelja predstavljaju značajan korak u razvoju ideja jer reflektuju rastuću svest među stručnjacima širom sveta i uvode koncept međunarodnog nasleđa po prvi put u istoriji.

Venecijanska povelja nastala je iz potrebe stvaranja asocijacije stručnjaka za konzervaciju i restauraciju, nezavisnih od veće postojeće asocijacije muzejskih profesionalaca ICOM. U Parizu je 1957. godine održan Prvi kongres arhitekata i stručnjaka za istorijske građevine sa preporukom da zemlje koje nemaju centralno telo za konzervaciju istorijskih građevina izvrše uspostavljanje takvih tela i da, u ime UNESCO-a, sve članice UNESCO-a pridruže Međunarodnom centru za konzervaciju i restauraciju kulturnog vlasništva (ICCROM).

Drugi kongres arhitekata i stručnjaka za istorijske građevine održan u Veneciji 1964. usvojio je 13 rezolucija, od kojih je prva Međunarodna povelja za restauraciju, poznata i kao Venecijanska povelja, a druga, predložena od

UNESCO-a, omogućila je formiranje Međunarodnog saveta za spomenike i celine.

Struktura ICOMOS-a

Odbor je upravno telo ICOMOS-a. Sastoji se od 20 članova koje je izabrala Generalna skupština. Kao priznati stručnjaci predstavljaju glavna svetska područja. Odbor priprema program i budžet i nadgleda njihovu implementaciju. U intervalu između zasedanja Odbora, Biro osigurava implementaciju programa.

Savetodavni komitet sastoji se od predsednika nacionalnih i međunarodnih naučnih komiteta. Njegova funkcija je da savetuje odbor i da daje sugestije i preporuke o prioritetima programa.

Naučno veće sastoji se od predsednika nacionalnih naučnih komiteta ili njihovih zamjenika. Dužnosti veća su: da služi kao koordinator između nacionalnih komiteta; da se sastane bar jednom godišnje; pripremi godišnji izveštaj o svojim aktivnostima i napretku Naučnog plana; savetuje Izvršni komitet o najboljim praksama i izvedbama; razvija i nadgleda realizaciju trogodišnjeg Naučnog plana sa odgovarajućim budžetom i prezentuje ga Generalnoj skupštini za usvajanje kao deo ICOMOS-ovog radnog programa; Utvrđuje praznine između polja specijalizacije Međunarodnog naučnog komiteta i daje odgovarajuće preporuke za ispravke; usvaja proces za trogodišnju evaluaciju svakog međunarodnog komiteta, sprovodi evaluaciju, prenosi rezultate i daje preporuke Izvršnom komitetu ICOMOS-a kao deo svog godišnjeg izveštaja; prima, evaluiira i formuliše prikladan odgovor na zahteve za tehničku pomoć od Izvršnog, Savetodavnog i Nacionalnog komiteta ICOMOS-a; prima i procenjuje predloge za formiranje novih komiteta i daje preporuke o tome Izvršnom odboru; formuliše vlastite preporuke ili procenjuje preporuke drugih o raspuštanju pojedinih međunarodnih naučnih komiteta; istražuje probleme i žalbe koje se tiču aktivnosti međunarodnih komiteta; preduzima odgovarajuće aktivnosti; blisko sarađuje sa generalnim sekretarom ICOMOS-a i ostalim odgovornim ljudima iz organizacije.

12.4 ICCROM

International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property-Međunarodni centar za proučavanje očuvanja i restauracije kulturnog nasleđa je nevladina organizacija koja promoviše sve vrste konzervacije kulturnog nasleđa, u svakom delu sveta. Centar je formiran 1956. godine na Generalnoj konferenciji UNESCO-a u New Delhiju kao odgovor na široko raširenu destrukciju u Drugom svetskom ratu i zbog hitne potrebe rekonstrukcije kulturnog nasleđa (<https://www.iccrom.org/about/overview/history>).

Sedište Centra je od 1959. godine u Rimu. Vrlo brzo je napravljena svetska mreža eksperata i specijaliziranih institucija za konzervaciju i restauraciju različitih vrsta kulturnog nasleđa. U bliskoj saradnji sa UNESCO-m Centar je učestvovao u međunarodnim kampanjama i organizirao naučne misije kao pomoć državama članicama. Rane aktivnosti uključivale su očuvanje antičkih grobnica u dolini Nila, razvoj istraživačkog konzervacijskog centra u Indiji, zaštitu kulturnog nasleđa od potresa i poplava u Gvatemali, Italiji i Crnoj Gori.

U ranim 60-tim godinama Centar je organizirao prve kurseve konzervacije istorijskih gradova i zgrada. Zatim su sledili redovni godišnji kursevi o konzervaciji zidnih slika organizirani zajedno sa Istituto Centrale del Restauro u Rimu. Centar je također uspostavio međunarodnu biblioteku i dokumentacijski centar, koji su postali nužan resurs za istraživanje i trening.

Tokom godina, ICCROM je postao prepoznatljiv po promociji i interdisciplinarnom pristupu konzervaciji, angažujući naučnike, konzervatore, restauratore, arheologe, istoričare umetnosti, arhitekte, urbaniste. Od 80-tih godina redovne aktivnosti su dopunjene dugoročnim međunarodnim i regionalnim programima. Dugoročni programi koji generalno traju 7-10 godina, u saradnji sa partnerskim organizacijama, naglašavaju izazove poput jačanja institucija u državama članicama za održivo upravljanje resursima nasleđa.

Zadatak ICCROM je, prema Statutu, pri-doneti konzervaciji i restauraciji kulturnih

dobara stvaranjem, razvojem, promocijom i olakšavanjem uslova za konzervaciju i restauraciju. ICCROM posebno ispunjava sledeće funkcije:

- Sakupljanje, proučavanje i pružanje informacija koje se tiču naučnih, tehničkih i etičkih pitanja vezanih uz konzervaciju i restauraciju kulturnih dobara;
- Koordinacija, promocija ili institucionalno istraživanje u ovom području, za šta su zaduženi stručnjaci ili stručna tela, međunarodne konferencije, publikacije i razmene specijalista;
- Savetodavna uloga i davanje preporuka o opštim ili specifičnim pitanjima koja se tiču konzervacije i restauracije kulturnih dobara;
- Promocija, razvoj i obrazovanje u području konzervacije i restauracije kulturnih dobara, te podizanje standarda konzervatorske i restauratorske prakse;
- Inicijative koje promovišu bolje razumevanje konzervacije i restauracije kulturnih dobara.

Organi ICCROM su Generalna skupština, Veće i Sekretarijat. Generalna skupština se sastaje svake dve godine u Rimu i sastoji se od delegata iz svih država članica, obično vladini zvaničnici ili eksperti povezani sa konzervacijom i restauracijom kulturnih dobara.

Generalna skupština određuje glavne politike ICCROM-a. Odobrava dvogodišnji program rada i budžet, bira članove veća i postavlja generalnog direktora. Ostale funkcije skupštine uključuju odobravanje izveštaja o Veću i Sekretarijatu; određivanje priloga država članica, usvajanje ICCROM finansijskih pravila i odobravanje izmena Statuta.

Veće nadgleda izvršenje programa rada i budžeta organizacije i formuliše dugoročne politike u saradnji sa generalnim direktorom. Veće broji 25 članova izabranih među članovima Generalne skupštine, šest predstavnika UNESCO-a, kao i italijanske vlade, Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauro, ICOM-a, ICOMOS-a i IUCN.

12.5 SAVET EVROPE

Savet Evrope je organizacija osnovana 1949. godine sa ciljem jačanja saradnje i jedinstva na evropskom kontinentu, promovisanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda te demokratije i vladavine prava. Od 1989. godine Savet Evrope deluje kao politički stabilizator i vrši monitoring nad evropskim post-komunističkim demokratijama, pomaže zemljama centralne i istočne Evrope u sprovođenju političkih, pravnih i ustavnih reformi paralelno sa ekonomskom reformom, te uči o novim saznanjima u oblasti ljudskih prava, lokalne demokratije, obrazovanja, kulture i zaštite okoline.

Tokom drugog samita u Strasburgu, u oktobru 1997. godine, šefovi država i vlada usvojili su akcioni plan jačanja rada Saveta Evrope u četiri oblasti, i to: demokratija i ljudska prava, socijalna kohezija, sigurnost građana i demokratske vrednosti i kulturna raznovrsnost (<https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/istorija>).

Struktura Saveta Evrope

Komitet ministara je telo Saveta Evrope koje donosi odluke. Čine ga ministri inostranih poslova svih država članica ili njihovi stalni diplomatski predstavnici u Strasbourgu. To je i vladino telo na kojem se na ravnopravnim osnovama mogu razmatrati nacionalni pristupi problemima sa kojima se suočava evropsko društvo, ali i kolektivni forum na kojem se formulišu odgovori na ta pitanja. U saradnji sa Parlamentarnom skupštinom čuva osnovne vrednosti Saveta i nadgleda kako se države članice usklađuju sa njima.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope koja je održala svoju prvu sednicu 10. avgusta 1949. godine, može se smatrati za najstariju međunarodnu parlamentarnu skupštinu sa pluralističkim sastavom demokratski izabranih članova parlamenta koja se zasniva na međunarodnom ugovoru. Parlamentarna skupština je jedan, uz Komitet ministara, od dva statutorna organa Saveta Evrope. Statutarni cilj Saveta Evrope je da postigne veće jedinstvo među svojim članicama kroz zajedničku akciju, sporazume i debate. Uslovi za članstvo su pluralistička demokracija, vladavina zakona i poštovanje ljudskih prava. Samo one ze-

mlje koje ispunjavaju te kriterijume mogu ući u članstvo.

Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope je osnovan 1994. kao konsultativno telo koje je zamenilo Stalnu konferenciju lokalnih i regionalnih vlasti Evrope. On funkcioniše na bazi statutorne Rezolucije (2000) 1 Komiteta ministara Saveta Evrope. Sastoji se od Doma lokalnih vlasti i Doma regija. Sastaje se dva puta godišnje na plenarnim i sezonskim zasedanjima. Glavni zadatak Kongresa je nadzor stanja lokalne i regionalne demokratije u državama članicama, o čemu države redovno podnose izveštaj na osnovu Evropske povelje o lokalnoj i regionalnoj demokratiji.

Generalnog sekretara imenuje Parlamentarna skupština Saveta Evrope na osnovu preporuke Komiteta ministara na period od 5 godina. Njemu je poverena odgovornost da postigne veće jedinstvo među zemljama članicama u očuvanju i ostvarivanju ideala i principa koji su njihovo zajedničko nasleđe, te da pomogne njihov ekonomski i socijalni progres.

Generalni sekretar je odgovoran za strateško upravljanje programom rada i budžetom Saveta Evrope kao i za svakodnevno nadgledanje rada Organizacije i Sekretarijata (<https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/struktura>).

Prilikom osnivanja Saveta Evrope jedan od presudnih faktora bila je saradnja na području kulture. Cilj je, između ostalog, bio da se postigne veće jedinstvo između članica sa svrhom očuvanja evropskog kulturnog nasleđa (Pančić Kombol, 2006). Kao jedan od načina širenja svesti o kulturnom nasleđu Saveta Evrope posmatra kulturni turizam. U tom kontekstu došlo je do razvoja velikog broja projekata od kojih posebno treba istaknuti projekat kulturnih itinerara.

Evropski kulturni itinerar ili ruta je itinerar koji prolazi kroz jednu ili dve zemlje ili regije, a organizovan je na temu čiji je istorijski, umetnički ili društveni interes evropski, bilo po osobinama geografske rute koju sledi ili po svojoj prirodi i značenju. Primena pojma „evropski“ na itinerar podrazumeva važnost i kulturnu dimenziju koja prelazi lokalne granice, a uključuje mesta bogata istorijskim asocijacijama (Jelnčić, 2008). Projekat ima tri cilja:

- Zajedničkom evropskom kulturnom identitetu dati veću vidljivost i poštovanje, suočavajući evropsku javnost lice u lice sa zajedničkim evropskim identitetom;
- Očuvati i unaprediti evropsko kulturno nasleđe kao sredstva poboljšavanja svakodnevnog života i kao izvor društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja;
- Pružiti javnosti novu mogućnost ispunjenja slobodnog vremena posećivanjem lokaliteta kulturnog turizma i povezanim aktivnostima (Richards, 2005).

Hodočasničke rute u Santiago de Compostelu bile su prve kulturne rute izabrane od Saveta Evrope kao ilustracija evropskog ujedinjavanja i identiteta, kao evropski prostor koji nosi kolektivno pamćenje, ispresecan putevima i stazama koje prevazilaze razlike, granice i jezičke barijere. Put pokazuje da je Evropa sagrađena na zajedničkoj istoriji razmena i susreta između ljudi sa različitim pozadinom, nacionalnosti i verovanjima.

Primer Santiago de Compostele pokazao je da je to odlična ideja koja odgovara ciljevi-

ma i idealima jačanja evropskog identiteta, a u isto vreme je predstavljalo poštovanje prema kulturnoj baštini i verovanjima drugih. Projekat je također uticao na jačanje kulturnog turizma. Kulturni itinerari postali su instrument razumevanja evropskih vrednosti, pa i danas imaju važnu ulogu u građenju Evrope koja se zasniva na kulturnom nasleđu (Jelinčić, 2008).

Evropski institut kulturnih itinerara od 1997. godine rukovodi projektom evropskih kulturnih itinerara. Njegova uloga je da pregleda aplikacije za nove projekte, da nadgleda aktivnosti na terenu i koordinira rad partnerskih organizacija i da diseminiraju i arhiviraju dokumente (<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/cultural-routes>).

Pored kulturnih ruta, Saveta Evrope je pokrenulo je niz drugih projekata u okviru programa *Cultural and Natural Heritage*. Između ostalih, treba istaknuti nekoliko projekata povezanih sa kulturnim nasleđem: Dani evropskog nasleđa, Evropska mreža nasleđa, Evropska konvencija o pejzažu, Obrazovanje u području nasleđa i Veštine i obrti nasleđa (Jelinčić, 2008).

13 TRENDOWI U KULTURNOM TURIZMU

Treba obratiti pažnju na neke nove, važne trendove kako bi se prikazao i predvideo turizam 21. veka:

- kinesko, brazilsko, indijsko, rusko tržište, kao emitivna tržišta postaju sve važnija, te je od velike važnosti znati koje destinacije ih zanimaju, svrha njihovog putovanja, kakvu imaju potrošnju, praznične aktivnosti, segmentaciju tržišta, korišćenje interneta i društvenih mreža,
- LGBT turizam. Globalna je vidljivost lezbijских, gej, biseksualnih i Transgender (LGBT) zajednica. Ova zajednica je u porastu, postoji stalni interes za privlačenje ove zajednice kao grupe potrošača,
- Prehrambeni i vinski turizma (F & VT), kao deo kulturnog turizma (Tresserras, Medina, 2007).

Ključni trendovi u kulturnom turizmu

“Stay like a local”- ključni je trend među putnicima koji traže kulturnu autentičnost, lokalno iskustvo. Deliće smeštaj sa lokalnim stanovništvom, uključice se u kreativne sadržaje, itd. Druženje sa lokalnim ljudima kako bi se doživela nova kultura (milenijalci zainteresovani za ovakvu ponudu).

Airbnb je proširio svoju ponudu-domaćini se javljaju u ulozi turističkih vodiča, pružaju lokalni doživljaj svojim gostima.

Sve se više traži *socijalna povezanost* i tražnja da putnici učestvuju u volonterskim programima (sve je veće interesovanje turista za socijalnu zaštitu, razvoj lokalnih zajednica...).

Kulturna gastronomija omogućava putnicima da pokažu svoje kulinarske veštine. Nudi se veliki broj kurseva iz gastronomije (pravljenje testenine u Italiji ili Foie Gras - pašteta od pačije džigerice, u Francuskoj).

Eatwith je aplikacija za društvenu trpezu koja povezuje putnike sa lokalnim domaćinima, a koji traže autentično kulinarsko isku-

stvo. U ponudi su časovi kuvanja određenog dana tokom putovanja.

Turizam kulturnog nasleđa - rastući trend među putnicima koji žele da istražuju sopstvenu ili nove kulture, posećujući istorijske, kulturne destinacije. Zasnovan na destinacijama koje obiluju bogatom baštinom, tradicijom, umetničkim dostignućima, putnici mogu uživati u autentičnosti lokacije, artefakata i aktivnosti koji predstavljaju tradiciju ljudi u prošlosti i sadašnjosti. Turistički radnici mogu da stvore nove pakete povezujući, gastronomiju, umetnost kako bi pružili kulturno i personalizovano iskustvo.

Primer: Posetite Flandriju je web lokacija koja pruža ponude za odmor na putovanjima turistima koji planiraju posetu regionu Flandrije. Na osnovu određenog zahteva i potrebe, sajt omogućava putnicima da odaberu najprikladniji paket. Sajt sadrži širok izbor informacija o gradovima i mestima u i oko Flandrije, praćenje raznih kulturnih događaja, izložbe, koncerte (više o ovome se može pročitati na: https://www.visitflanders.com/en/index.jsp?country=en_US).

Verski turizam – jedan od najbrže rastućih segmenata. Turistički radnici mogu da ponude praznične pakete koji uključuju versko-kulturni put, učešće u hodočašću npr. hadž u Meki ili Putevima krsta u Jerusalimu (Way of the Cross).

Primer: Turjuman je aplikacija za trenutni prevod koja omogućava putnicima hadža, koji ne govore arapski jezik, da se informacije prevedu na njihov jezik. Na osnovu QR koda, koji se nalaze na svim informativnim tablama i putokazima, aplikacija omogućava razumevanje znakova tokom hadža. Putnici koji nisu u stanju da čitaju, takođe mogu da koriste glasovnu funkciju u aplikaciji. Zahvaljujući ovoj aplikaciji putnicima se olakšava ne samo efikasna komunikacija, već se obezbeđuje sigurno i personalizovano iskustvo na putovanju po Saudijskog Arabiji.

Svake godine se odvija oko 600 miliona nacionalnih i međunarodnih verskih i duhovnih putovanja, generišući 18 milijardi američkih dolara prihoda od turizma. Hodočašća, osnovna preteča modernog turizma, motivišu turiste isključivo kroz verske prakse. Verski turizam je posebno popularan u Francuskoj, Indiji, Italiji i Saudijskoj Arabiji. Na primer, hinduističko hodočašće i festival Kumbh Mela u Indiji, upisan 2017. na UNESCO Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva, privlači preko 120 miliona hodočasnika svih kasta, veroispovesti i polova. Festival se održava u gradovima Alahabad, Haridvar, Udžain i Nasik svake četiri godine rotacijom. Sveta i ceremonijalna mesta imaju jedinstven značaj za narode i zajednice i često su sastavni deo putovanja koja promovišu duhovno blagostanje (<https://en.unesco.org/news/cutting-edge-bringing-cultural-tourism-back-game>).

Očekivanja u budućnosti

Očekuje se da će potrošači biti otvoreniji za istraživanje novih kulturnih aktivnosti, obogaćivanje ličnog iskustva i traženje lokalne autentičnosti.

Operateri moraju kombinovati aspekte kulturnog turizma sa drugim trendovima poput volonterizma, ekoturizma, velnesa, avanturističkog turizma. Takođe, hoteli koji ciljaju na kulturne turiste moraju razviti niz visoko autentičnih kulturnih aktivnosti ili moraju da imaju partnere koji će nuditi takve usluge.

Popularna kultura postaje važno tržište kulturnog turizma, uporedo sa tradicionalnom visokom kulturom i istorijskim atrakcijama.

Na primer, turizam povezan sa Bitlsima procenjuje se na 600.000 poseta Liverpulu godišnje, a ti posetioци ostvaruju ekonomski uticaj na grad od oko 70 miliona funti.

Velike umetničke izložbe sada su važne u turističkim kretanjima u mnogim gradovima, a organizacija "blokbasterskih izložbi" postala je važan deo strategija kulturnog turizma mnogih muzeja. „Blockbuster“ više nije termin rezervisan za filmove sa visokom zaradom ili najprodavanije romane. Ispostavilo se da se to može odnositi i na muzejsku kulturu. U vreme kada se čak i bioskopi i tematski parkovi bore da privuku ljude, muzeji moraju da smisle nove načine da pokažu svoje izložbe i da se angažuju sa javnošću. Jedan od načina da se to postigne je pokretanje izložbe blokbastera.

Blockbuster izložbe u muzejima mogu se posmatrati kao naslovne radnje – vitrine koje privlače pažnju i privlače ljude na način na koji manji, skromni eksponati jednostavno ne mogu. Često fokusirane na jednog umetnika ili kulturnu ličnost, izložbe blokbastera mogu biti skupe za postavljanje i plasiranje, ali bi na kraju trebalo da donesu i direktne i indirektnе prihode, kao i da podignu profil i prestiž mesta.

U srcu svake izložbe blokbastera treba da bude ime. Bilo da je u pitanju Leonardo da Vinči, Frida Kalo ili čak Vini Pu, glavni čin mora da bude neko ili nešto što je ukorenjeno u javnu svest.

Britanski muzej: Mnogi smatraju da je Blago Tutankamona originalna izložba blokbastera. Prvi put je otvorena u Londonu 1972. godine. Prvobitno planirano da traje od aprila do septembra, zbirka je bila toliko uspešna da je izložba ostala do decembra te godine.

Odatle, izložba Blago Tutankamona je obišla SAD, obilazeći Vašington, Čikago, Nju Orleans, Sijetl, LA i Njujork. Milioni ljudi su se upoznali sa čudima drevnog Egipta, ali je izložba poslužila i da podigne profil Britanskog muzeja u godinama koje su došle.

Muzej Viktorije i Alberta: Jedna od najstaknutijih izložbi u Velikoj Britaniji u poslednje vreme otvorena je u Muzeju Viktorije i Alberta 2016. godine, sa fokusom na umetnost, muziku, filmove i život Dejvida Bouvija. Izložba "David Bowie Is" je dočekala svoje prve posetioce samo nekoliko meseci nakon pevače-

▼ **Slika 14.** Statua Bitlsa u Liverpulu
Izvor: <https://premierskillsenglish.britishcouncil.org/skills/listen/podcasts/english-uk-liverpool>

ve smrti (Bouvi je priminuo u januaru 2016.), prikazujući Bouvijevu karijeru kroz fotografije, omote albuma, pesme, 3D simulacije zvuka. Ova izložba je postala najprodavanija izložba u istoriji Muzeja, jer je pokazala kako je ikona uticala na pop kulturu u drugoj polovini XX veka do današnjih dana. Izložba i dokumentarni film je bio toliki uspeh da je kasnije obišla svet pred procenjenom ukupnom publikom od 2.000.000 ljudi.

Metropolitan muzej (The Met): Metropolitan muzej u Njujorku svakako zna kako da napravi izložbu blokastera. Svake godine pokreću modnu izložbu i svaku započinje Met Gala balom sa zvezdama. Slavni umetnici i dizajneri kuriraju događaj zajedno sa urednicom Vo-

Razvoj *kreativnog turizma* vidljiviji je u ruralnim sredinama (gde je potrebna kreativnost za borbu protiv nedostatka ekonomskih alternative) i u gradovima koji se posmatraju kao motori kreativne ekonomije. Ruralni kreativni turizam se razvija u mnogim ruralnim područjima Velike Britanije, Skandinavije i Francuske. U velikim gradovima, kao što su Barselona, Pariz i Rim, kreativni turizam se sada razvija kao alternativa masovnom kulturnom turizmu (www.creativetourismnetwork.org).

Volonterski turizam je još jedno veliko tržište rasta poslednjih godina, opet podstaknuto željom za upoznavanje drugih kultura. Turistička i marketing istraživanja su procenila da se širom sveta svake godine nudi oko 600.000 volonterskih smeštaja. Ovaj segment turista posebno je značajan zbog dugog boravka na destinaciji. Mnogi projekti volonterskog turizma takođe se baziraju na očuvanju ili obnovi baštine.

Putovanje radi učenja jezika sve je važnije u mnogim zemljama. Procenjuje se da postoji potencijalno globalno tržište od 375 miliona ljudi koji žele da putuju kako bi naučili jezike. Godine 2012. je od putovanja na 8 najpopularnijih destinacija za učenje engleskog jezika bilo više od 11,5 milijardi dolara (Study Travel Magazine, 2013). Često se kursevi jezika kombinuju sa kulturnim aktivnostima, pružajući mogućnost kombinovanja učenja jezika i lokalne kulture.

Smith (2009) napominje da turisti žele da razviju sopstvenu duhovnost ili da otkriju duhovnost drugih. Ovo je povezano sa holističkim pristupom velnesu. Jedan primer kako ovo pokreće rast kulturnog turizma je razvoj mreže Temle Stay u Južnoj Koreji, koja posetiočima omogućava da provedu neko vreme u budističkom manastiru (OECD, 2009).

Virtuelni kulturni turizam. Mogućnost kopiranja kulturnih destinacija u virtuelnom svetu pruža niz zanimljivih mogućnosti. Kao što ukazuju Tavakoli i Mura (2015) već postoji sedam Ajfelovih kula u "drugom životu", a takve virtuelne destinacije pružaju nove turističke mogućnosti za grupe čija je mogućnost putovanja ograničena (slučaj muslimanki). Prema Mascho i Singh (2014), u Second Life-u (SL) postoji sve veći broj iskustava, a destinaci-

▲ **Slika 15.** Izložba Leonarda da Vinčija u Luvru
Izvor: <https://www.connexionfrance.com/French-news/Biggest-ever-Leonardo-da-Vinci-retrospective-opens-at-Paris-Louvre-in-France>

guea, Anom Vintur, koristeći priliku da pokažu svoje viđenje umetničke mode inspirisane temom koja je izabrana te godine. Nebeska tela 2018: Moda i katolička imaginacija bila je te godine najposećenija muzejska izložba na svetu (<https://www.museumnext.com/article/go-big-or-go-home-how-blockbuster-exhibitions-are-saving-museums/>).

Izvođačke umetnosti takođe postaju više orijentisane prema turističkoj publici, jer se muzička i pozorišna umetnost koriste da privuku stanovnike i posetioce na nova mesta.

Kreativnost se takođe povezuje sa kulturnim turizmom, jer ljudi sve više žele da koriste svoje slobodno vreme za razvoj sopstvenih veština i istovremeno doživljavanje lokalne kulture. Došlo je do prave eksplozije raznih kurseva u oblastima kao što su jezici, gastronomija, umetnost, fotografija (OECD, 2014).

je su aktivno uključene u stvaranje novih virtuelnih atrakcija:

Grad Amsterdam u SL-u nudi širok spektar proizvoda kao što su štandovi za cveće, kafići, biciklovi, vožnja brodom. Dublin Virtual Live nudi u proseku 35 događaja nedeljno (koncerti, predavanja...).

Novi Berlin nudi časove nemačkog jezika, događaje...

Sve ovo daje mogućnost konzumiranja virtuelne verzije odredišta bez putovanja. Međutim, za većinu ljudi je ipak fizički kontakt i dalje najpoželjniji aspekt kulturnog iskustva, pa su stoga mnoge tehnologije usmerene na podršku iskustvu putovanja.

Pametni telefoni i drugi prenosni uređaji mogu povećati i transformisati iskustvo onih koji fizički posećuju kulturna mesta (Garau, Ilardi, 2014). Potreba za stalnim kontekstualnim informacijama pokreće poplavom aplikacija za prenosne uređaje. One mogu dati informacije o lokaciji i u mnogim slučajevima zamenjuju tradicionalne vodiče ili signalizaciju.

Proširena stvarnost je tehnologija koja omogućava da se digitalni sadržaj prekriva našim pogledom na stvarni svet koristeći kameru pametnog telefona ili tableta. Korisnik može videti stvarni svet obogaćen dodatnom 3D grafikom koja je postavljena na njihovo vidno polje. Ovo otvara širok spektar primena kulturnog turizma, uključujući rekonstrukciju spomenika ili animiranje iskustva istorijskih lokaliteta.

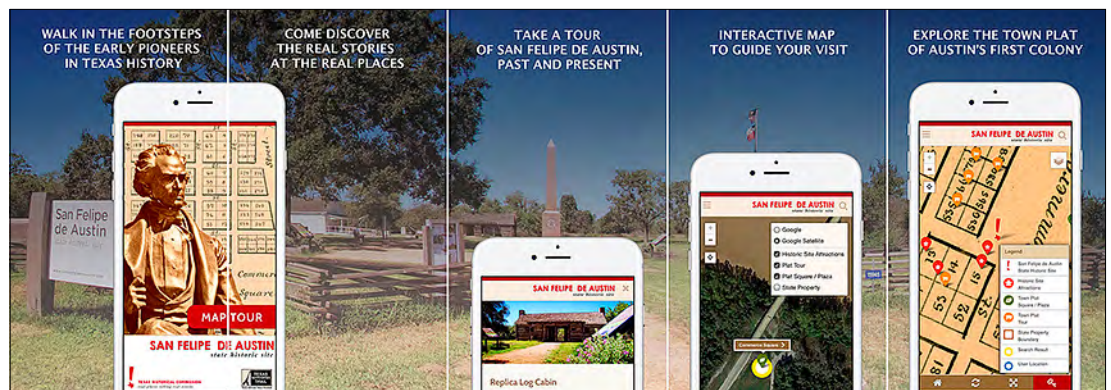
Prema Hui (2013), našu mobilnost trenutno oblikuju vodiči, a u budućnosti će našu mobilnost oblikovati uređaji koje nosimo (ili ih povremeno nosimo). Ako se u prošlosti takmičenje za privlačenje kulturnih turista odigravalo na stranicama vodiča, u budućnosti će se bolje

kotirati oni pružaoci sadržaja koji imaju pristup novim platformama koje pružaju turističke informacije.

Storytelling. Tehnike pripovedanja će u budućnosti postati sve važnije na tržištu kulturnog turizma. Prelazak na pripovedanje u kulturnom turizmu dobro ilustruje primer grada Den Bosch u Holandiji. Prvobitno se ovaj grad prodavao kao "grad susreta". Ovo nije pružalo snažnu sliku o gradu kao ni ukazivalo na jedinstvenost mesta. To je jedan od razloga što je Den Bosch 2006. godine promenio smer i odlučio da grad postane domom čuvenog srednjovekovnog slikara Hijeronimusa Boscha (Markques, 2013). Povezivanjem grada sa poznatom osobom širom sveta, stvorena je smisljenija priča o gradu, njegovoj istoriji, identitetu i karakteru. Grad je osmislio niz događaja oko 500. godišnjice slikareve smrti 2016. godine. Upotreba Boscha je donela uspeh gradu u prikupljanju finansijskih sredstava za događaje, a uspeh je bio i u velikoj podršci lokalnog stanovništva (čak 80% stanovništva je smatralo da je upotreba Boscha za predstavljanje grada dobra ideja). Zahvaljujući Boschu, grad je mogao uspostaviti vezu sa drugim gradovima koji imaju Bosch vezu - posebno onim koji drže umetnička dela slikara. Pošto ti gradovi uključuju London, Madrid, Beč i Los Anđeles, grad Den Bosch se odmah podigao u pogledu kulturnog turizma.

Kuriranje je specifično sredstvo za pričanje priča o kulturi, koja će u budućnosti postati važan deo kulturnog turizma. Sve je veća potreba za novim načinima da potrošači biraju kulturne sadržaje. Upravo je jedna nova strategija, u kreativnom polju, kuracija. Kustos je nekad bio ograničen na muzej, ali poslednje decenije se pojavila ideja o kustosu različitih prostora

► Slika 16. Primer virtuelnog vodiča
Izvor: <https://virtualgrounds.com/vgi/apps.html>

ra (Richards, Palmer, 2010). Umetnost kuriranja mesta razlikuje se od umetnosti muzeja, jer se ne zasniva na institucionalnom autoritetu, već na ugrađenom znanju i veštinama kulturnih posrednika. U mnogim slučajevima ovi posrednici dobijaju autoritet iz sopstvenih umetničkih dostignuća, kao što je slučaj sa imenovanjem Dejvida Bovija da kurira High Line festival u Njujorku. Zbog svog kulturnog autoriteta, sam događaj je sada postao kulturna tačka za Njujorčane i posetioce Velike jabuke.

Eventfulness. Atraktivnost mesta ne zavisi samo od njihovog prostornog uređenja (postojanje muzeja, spomenika i sl.) već i od njihove atmosfere i ritmova svakodnevnog života. Kulturni događaji su već glavni stub u turističkoj ponudi neke destinacije, a to će se verovatno povećati u budućnosti, jer događaji preuzimaju sve veći broj ekonomskih, kulturnih i društvenih uloga.

Mnogi iskusni kulturni putnici su već posećivali gradove i turističke atrakcije na destinaciji, a novi događaji će pružiti nove razloge za ponovnu posetu kulturnim destinacijama (Richards, 2014).

Overturizam

Overturizam je koncept u nastajanju sa kojim se suočavaju glavne turističke destinacije. To je nov fenomen koji je vezan za razvoj turizma poslednjih decenija.

Destinacije su postale pristupačnije zbog niskobudžetnih avio kompanija, jeftinijih avio karata, brojnih platformi za ocenjivanje, kao i nove platforme za jeftin smeštaj – Airbnb. Sve ove promene važne su u pogledu sastava posetilaca, dužine boravka, mesta boravka, turističkih očekivanja i percepcije stanovnika.

Neke su destinacije toliko okarakterisane prekomercijalnošću da se izraz poput “Venecijanski sindrom” koristi za aludiranje na pojavu depopulacije gradskih središta. Slučaj Venecije je relevantan, jer je kombinacija određenih faktora rezultirala izrazitim odbacivanjem turizma: veliki broj dolazaka (više od 20 miliona godišnje), a u gradu je ostalo oko 55.000 stanovnika. Ovo je uzrokovalo veliki porast cena stanova, što ga čini najskupljim gradom u Italiji. Zbog ekološke osetljivosti lagune, stari grad i njegova neposredna okolina predstavlja-

ju veoma ugrožen ekosistem, ne samo povećanjem turista, već i povećanjem brodova koji krstare i prolaze kroz lagunu (2,5 miliona turista dođe kruzerima). Venecija je uvrštena u spisak UNESCO-ve baštine 1987., a od 2016. godine se nalazi na listi kao kulturno dobro koje je ugroženo (Gonzalez, 2018).

Hrvatski primorski grad Dubrovnik je još jedan primer gde se vidi štetni uticaj prekomernog turizma na Jadranskom moru. Zbog popularnosti svog starog grada, procvata krstarenja i uticaja nadaleko poznate televizijske serije *Game of Thrones* (snimljene delom upravo u Dubrovniku), kvantitativni rast turizma je doveo do prenatrpanosti i do “paradoksa turizma koji rizikuje da uništi ono što turisti vide”. Lokalna vlada nastoji da ograniči broj brodova i turista koji dolaze u grad. Grad pokreće novu aplikaciju za obaveštenje posetilaca kada je Stari grad pretrpan. Takođe, u pokušaju da se turisti usmere na druga mesta oko istorijskih zidina, grad planira da pokrene program deljenja automobila (car-sharing).

U nastojanju da se izbore sa prenatrpanošću na ključnim atrakcijama u Amsterdamu, turistički planeri koriste podatke kako bi podstakli geografsko širenje turista po gradu. Amsterdam City Card je kartica sa čipom koja omogućava pristup javnom prevozu i ključnim atrakcijama. Takođe omogućava gradu da prati kretanja turista, a zatim informacije vraća nazad sa obaveštenjem za turiste o vremenima čekanja ili upućuje na atrakcije gde se manje čeka.

Još jedan primer lokacije koja doživljava loše efekte overturizma je Maču Pikču “Izgubljeni grad Inka” u Peruu. Iako je od strane UNESCO-a preporučen kapacitet oko 2500 posetilaca dnevno, tokom letnjih meseci dnevna poseta je redovno dvostruko veća od preporučene. Sa toliko posetilaca, lokacija brzo gubi integritet, a neki turisti se loše ponašaju – penju se na spomenike, uzimaju kamenje sa drevnih kamenih zidova i na drugi način ne poštuju lokaciju.

Zabranjeni grad, carska palata iz perioda Ming (1368-1644) i King (1644-1911) je nezaobilazna turistička atrakcija u Peking. Ulaz je 60 juana (9 USD) po osobi (daleko niže nego ulaz za Luvr u Parizu ili Bakingemsku palatu u Londonu). Ulaz se naplaćuje od 2015. godine (pre

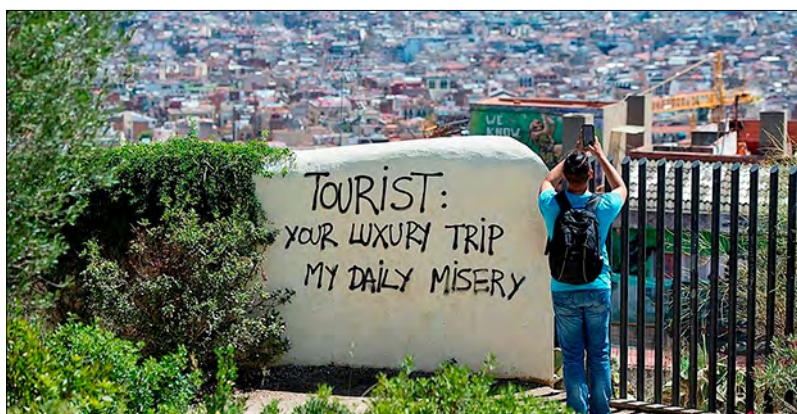
Overturizam se pojavljuje kada previše posetilaca ili turista dođe u određeno mesto istovremeno. Overturizam je strogo povezan sa problemom masovne zasićenosti turizmom koji postoji na mnogim destinacijama širom sveta, umanjujući kvalitet života stanovnika i stvarajući negativna iskustva za turiste.

Turistički kapacitet destinacije je UNWTO definisao kao maksimalni broj ljudi koji istovremeno mogu posetiti turističku destinaciju, a da to ne uzrokuje uništavanje fizičkog, ekonomskog i sociokulturnog okruženja i neprihvatljiv pad u kvalitetu zadovoljstva posetilaca.

▲ **Slika 17.** Primer grafitu protiv turista

Izvor: <https://theconversation.com/why-australia-might-be-at-risk-of-overtourism-99213>

▲ **Slika 18.** Barselona i overturizam

Izvor: <https://www.citymetric.com/business/over-tourism-becoming-global-problem-how-can-cities-tackle-it-4131>

▲ **Slika 19.** Underturizam

Izvor: <https://viajandoecurtindo.com.br/2019/09/07/undertourism/>

toga je bio besplatan), a maksimalan broj posetilaca dnevno je 80.000.

Protiv overturizma i uticaja koje ima na lokalne stanovnike, širom južne Evrope, rastu protesti i društveni pokreti. To je dovelo do formiranja organizacija kao što su Skupština susednih gradova za održivi turizam (ABTS) i Mreža gradova Južne Evrope (SET) (Richards, 2014).

Underturizam

- U doba overturizma, manje posećena mesta u svetu vide novu priliku.
- Marketinška taktika koju koriste manje posećene destinacije:
 - dođite ovamo, jer nemamo toliku gužvu kao komšije,
 - posetite nas i nećete morati da čekate red zbog svojih lajkova na Instagramu (*Evo kako Instagram menja putovanja!*).

Volite Machu Picchu? Probajte Kuelap. Sa 400 kamenih kuća smeštenih na vrhu planine, i novom gondolom koja će vas tamo dovesti, sada je vreme da vidite ovu dramatičnu inkansku lokaciju, koja je u stvari starija od Machu Picchua!

Volite Veneciju? Probajte Trst. Samo nekoliko sati vozom iz Venecije, ovaj elegantni italijanski grad se smestio pored Slovenije u Tršćanskom zalivu.

Volite Phuket? Probaj Kep. Kako južna obala Kambodže postaje sve popularnijom, Kep - potpomognut džunglom, obrubljen bistrim morima - zadržao je svoj gradski šmek. Plaže su svakako dobre kao i na Tajlandu.

Volite Lisabon? Probajte Guimaraes. Severoistočno od Porta, ovaj mali, prelepi grad bio je kolevka Portugala - prvi kralj zemlje, Afonso I, rođen je ovde početkom XII veka. Danas postoji netaknuti stari grad, dvorac iz XI veka i pozlaćene crkve.

Volite Briž? Probajte Brisel. Možda mu nedostaju ti blistavi kanali, ali prestonica Belgije ima srednjovekovnu arhitekturu, brojne restorane, obilje prodavnica čokolade i piva.

LITERATURA

1. Aldridge, D. (1975): *Guide to Countryside Interpretation (1): Principles of Countryside Interpretation and Interpretive Planning*, Edinburgh: HMSO.
2. ATLAS (2010): The Association for Tourism and Leisure Education.
3. Alzula et al. (1998): Cultural and Heritage Tourism: identifying niches for international travelers. *Journal of Tourism Studies* 9, 2-13.
4. Adams M. K., (2008): *Cultural Tourism*. International Encyclopedia of the Social Sciences Edition: 2nd, Macmillian.
5. Bath, B. (2006): *The Use of New Technology in the Interpretation of Historic Landscapes*. In: Hems, A. & Blockley, M. (eds.) *Heritage Interpretation*. London: Routledge, 233-248.
6. Brandt-Grau, A., Busquin, P., Clausse, G., Gustafsson, C., Kolar, J., Smith, B., Spek, T., Thurley, S., & Tufano, F. (2015): *Getting cultural heritage to work for Europe - H2020 Expert Group in Cultural heritage - Final Report*. Brussels: European Commission.
7. Brochu, L. (2003): *Interpretive Planning*. Fort Collins, USA: Inter-Press.
8. Bruce, D., & Creighton, O. (2006): Contested Identities: The Dissonant Heritage of European Town Walls and Walled Towns. *International Journal of Heritage Studies*, 12(3), 234-254.
9. Cater, C., Garrod, B., & Low, T. (2015): *The Encyclopedia of Sustainable Tourism*. Oxfordshire: CABI.
10. Chen, H., & Rahman, I. (2018): Cultural tourism: An analysis of engagement, cultural contact, memorable tourism experience and destination loyalty. *Tourism Management Perspectives* 26, 153-163.
11. Cooke, P., & De Propris, L. (2011): A policy agenda for EU smart growth: the role of creative and cultural industries. *Policy Studies*, 32(4), 365-375.
12. CULTURW прируčnik – Доживотно учење (2017): Материјал за учење, Пројекат CULTURWB.
13. Davis, K. (1997): *Sites Without Sights: Interpreting Closed Excavations*. In: Jameson, Jr. J. (ed.) *Presenting Archaeology to the Public: Digging for Truths*. London: Altamira Press, 84-98.
14. Demonja, D. (2011): Kulturni turizam: Hrvatska iskustva. *Atropologija* 11/1, 181-205.
15. Domšić, L. (2018): *Participativna interpretacija baštine i društveni učinci na mlade*. Rukopis doktorske disertacije, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb.
16. European Commission (2014): *Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe*. Retrieved from http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf.
17. European Commission (2018): *New European Agenda for Culture*. European Heritage Label (2017). 2017 Panel Report. Retrieved from https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/content/european-heritage-label-2017-panel-report_en.
18. Feilden, B. (1981): *Uvod u konzerviranje kulturnog naslijeđa*. Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb.
19. Fowler, P. (1977): *Approaches to Archaeology*. London: Adam and Charles Black.
20. Fusco Girard, L., Levent Baycan, T., & Nijkamp, P. (2011): *Sustainable city and creativity: promoting creative urban initiatives*. Farnham: Ashgate Publishers.
21. Gavrilović, Lj. (2010): *Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema*. *Etnoantropološki problemi* n.s., 5/2:41-53.
22. Garau, C., & Ilardi, E. (2014): The “Non-Places” Meet the “Places:” Virtual Tours on Smartphones for the Enhancement of Cultural Heritage. *Journal of Urban Technology*, 21(1), 79-91.

23. Gustafsson, C. (2019): Conservation 3.0 – Cultural Heritage As A Driver For Regional Growth. *SCientific RESearch and Informati-on Technology*, 9(1), 21-32.
24. Gustafsson, C., & Lazzaro, E. (2017): *Expert an analysis of the Thematic Area of Culture, Cultural Heritage and Creative Industries to EIT's Strategic Innovation Agenda*. Budapest, Hungary: European Institute of Innovation and Technology, European Union.
25. Gustafsson, C., & Mellar, B (2018): *Research for CULT Committee – Best practices in sustainable management and safeguarding of cultural heritage in the EU*. Brussels: European Parliament, Policy department for Structural and Cohesion Policies.
26. Hadžimuhamedović, A. (2015): *Učini svojim kulturno naslijeđe BiH ! : priručnik za edukaciju o kulturnom naslijeđu*. Fondacija Kulturno naslijeđe bez granica BiH, Sarajevo.
27. Hall, M., & Page, S. (2014): *The Geography of Tourism and Recreation Environment, place and space*, Routledge.
28. Хацић, О., Недељковић Кнежевић, М., & Пивац, Т. (2018): *Менаџмент одрживог развоја културног туризма-стејкхолдерски приступ*, Универзитет у Новом Саду, природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, ISBN 978-86-7031-500-6.
29. Hoffman, T. (1997): *The Role of Public Participation: Arizona's Public Archaeology Program*. In: Jameson, Jr. J. (ed.) *Presenting Archaeology to the Public: Digging for Truths*. London: Altamira Press, 73-83.
30. Hui, A. (2013): Moving with practices: the discontinuous, rhythmic and material mobilities of leisure. *Social & Cultural Geography*, 14:8, 888-908.
31. IUCN (1980): *World Conservation Strategy – Living Resource Conservation for Sustainable Development*, Gland: IUCN–UNDEP–WWF.
32. Janjušević, B. (2018): *Kulturna svijest – kulturno naslijeđe zapadnog Balkana danas i sutra*, u: CULTURWB priručnik, 64-84.
33. Jelinčić, D.A. (2008): *Abeceda kulturnog turizma*. Meamdarmedia, Zagreb.
34. Јовичић, Ж., Јовичић, Д., & Ивановић, В. (2005): *Основе туризма*, Београд.
35. Katsoni, V., & Stratigea, A. (2016): *Tourism and Culture in the Age of Innovation*, ACu-DIT, Athens, Conference Proceedings.
36. KEA (2006): *The Economy of Culture in Europe*. Retrieved from http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/cultural-economy_en.pdf.
37. Комненић, Б., Јањушевић Б. (2015): *Управљање ресурсима градитељске баштине : приручник за локалне самоуправе*, Завод за културу Војводине, Нови Сад.
38. Krasojević, B., & Đorđević, B. (2015): *Nematerijalno kulturno nasleđe: turistički resurs Srbije*, Conference Syntesis.
39. Krivošejev, V. (2014): *Upravljanje baštinom i održivi turizam*. Valjevo, Beograd, Narodni muzej Valjevo.
40. Lee, T. (2002): *Evaluating the effectiveness of heritage interpretation*. In: Uzzell, D. And Ballantyne, R. (eds.) *Contemporary Issues in Heritage & Environmental Interpretation*. Norwich: The Stationary Office Limited, 203- 231.
41. Leftridge, A. (2006): *Interpretive Writing*, NAI, InterpPress, Fort Collins.
42. Littrell, L. N., & Salas, E. (2005): A review of cross-cultural training: Best practices, guidelines, and research needs. *Human Resource Development Review*, 4(3), 305-334.
43. Lundberg, A. (1997): *Toward a thesis-based interpretation*. *Legacy: Journal of the National Association for Interpretation*, 8(2), 14-31.
44. Marasović, T. (2001): *Kulturna baština*. Veleučilište u Splitu, Split.
45. Marques, L. (2013): *Constructing social landscape through events: The Glocal project of 's-her-togenbosch*. In G. Richards, M. Brito, & L. Wilks (Eds.), *Exploring the social dimension of events*, London: Routledge, 84–103.
46. Matečić, I. (2016): *Specifičnosti procesa vrednovanja materijalne kulturne baštine u turizmu*. *Acta turistica*, 28(1), 73-100.
47. McKercher B. & du Cros H. (2002): *Cultural tourism: the partnership between tourism and cultural heritage management*, Haworth Press, New York.
48. McVerry, J. (2001): *Interpretation: a magnificent conservation tool*. *Interpretation Journal*, 6 (2), 8-10.
49. Mikić, K. (2015): *Održivo upravljanje kulturnim nasleđem u kreativnoj ekonomiji*

- ji smernice za lokalne donosiocje odluka i zainteresovane strane, KULTURNO nasleđe & kreativne industrije: vodič za održivo upravljanje kulturnim dobrima, urednici Rypkema, D., Mikić, Beograd: Fondacija Grupa za kreativnu ekonomiju.
50. Moscardo, G. (1996): Mindful Visitors: heritage and tourism. *Annals of Tourism Research*, 23 (2), 376-397.
 51. Moscardo, G. (1998): Interpretation and Sustainable Tourism. Functions, Examples and Principles. *Journal of Tourism Studies*, 9(1), 1-13.
 52. Nafziger, J. A. R., & Scovazzi, T. (2008): Le patrimoine culturel de l'humanité/ The Cultural Heritage of Mankind, Leiden.
 53. Nešković, J. (1986): *Revitalizacija spomenika kulture*. Beograd
 54. Nenadović S. (1980): *Zaštita graditeljskog nasleđa*. Beograd 1980.
 55. Nypan T., & Warr A. (2015): *The Economic Taskforce. The Commission initiative for improved cultural statistics (ESS-net)*. Proceedings of 10th annual meeting of the European Heritage Heads Forum (EHHF). <https://www.ehhf.eu/sites/default/files/Terje%20Nypan%20presentation.pdf>
 56. OEBS (2020): Priručnik o standardima za izradu planova upravljanja kulturnim nasleđem (<https://www.osce.org/files/f/documents/9/b/461194.pdf>).
 57. OECD (2014): *Tourism and the Creative Economy*. OECD: Paris.
 58. OECD (2009): *The Impact of Culture on Tourism* Paris: OECD 159 p. ([http://www.em.gov.lv/images/modules/items/OECD Tourism Culture.pdf](http://www.em.gov.lv/images/modules/items/OECD_Tourism_Culture.pdf)).
 59. Pančić Kombol, T. (2006): Kulturno nasleđe i turizam. *Radovi zavoda za znanstveni rad*, HAZU Varaždin, 211-226.
 60. Parkin, I., Middleton, P., & Beswick, V. (1989): *Managing the Town and City for Visitors and Local People*. In: Uzzell, D. (ed.) *Heritage Interpretation*, Vol. II. London: Belhaven Press, 109-114.
 61. Petrić, L. (2007): *Osnove turizma*. Ekonomski fakultet Split.
 62. Piñol, C. M. (2012): Novi obrazac kulturnih ustanova: primjer katalonskog centra za interpretaciju romanike. *Informatica museologica*, Muzejski dokumentacijski centar, 42(1-4), Zagreb.
 63. Пивац и др. (2016): Селективни облици туризма. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
 64. Попов, Д. (1997): Индустрија путовања, Београд.
 65. Popadić, M. (2015): *Vreme prošlo u vremenu sadašnjem*. Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd.
 66. Prentice, R. (2003): Revisiting 'Heritage: A key Sector of the (then) "New" Tourism'-Out With the 'New' and Out With 'Heritage'? In: Cooper, C. (ed.) *Classic Review in Tourism*. Clevedon: Channel View Publication, 164-191.
 67. Prott, L. V., & O'Keefe, P. J. (1992): 'Cultural Heritage' or 'Cultural Property'? *International Journal of Cultural Property*. Cambridge University Press.
 68. Radonjić Živkov, E., & Fočo, M. (2015): vrednovanje kulturnog nasleđa i njegovo očuvanje: principi, kriterijumi i metodološki pristupi, KULTURNO nasleđe & kreativne industrije: vodič za održivo upravljanje kulturnim dobrima, urednici Rypkema, D., Mikić, Beograd: Fondacija Grupa za kreativnu ekonomiju.
 69. Richards, G. (2018): Cultural Tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21.
 70. Richards, G. (2005): *Cultural Tourism in Europe*. Association for Tourism and Leisure Education (ATLAS).
 71. Richards, G. (2014): Tourism trends: The convergence of culture and tourism. Academy for Leisure, NHTV University of Applied Sciences, the Netherlands.
 72. Rypkema, D. D. (1994): *The Economics of Historic Preservation: A Community Leader's Guide*. Washington: Place Economics.
 73. Rypkema, D. (2008): Heritage Conservation and the Local Economy. *Urban Development Magazine*, Vol. 4 Issue 1, august 2008. www.globalurban.org.
 74. Sacco, P. L. (2011): *Culture 3.0: A new perspective for the EU 2014-2020 structural funds*

- programming. Retrieved from http://www.eenc.info/wp-content/uploads/2011/07/pl-sacco_culture-3-0_CCIs-Local-and-Regional-Development_final.pdf.
75. Smith, M. (2003): *Issues in Cultural Studies*. Routledge, London.
 76. Silberman, N. (2009): Process Not Product: The ICOMOS Ename Charter (2008) and the Practice of Heritage Stewardship, CRM: *The Journal of Heritage Stewardship*, 6(2).
 77. Strategija kulturne baštine za 21. stoljeće (2016): Council of Europe. Strasbourg.
 78. Studi Travel Magazine, 2013, Global Market 2012.
 79. Šošić, T. (2014): Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 51, 4/2014., 833-860.
 80. Taylor, J. P. (2001): Authenticity and Sincerity in Tourism. *Annals of Tourism Research* 28(1), 7-26.
 81. Tilden, F. (1977): *Interpreting Our Heritage*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
 82. Tresserras, J. & Medina, F. X. (eds.) (2007): *Patrimonio gastronómico y turismo cultural en el Mediterráneo*. Barcelona, Ibertur.
 83. Throsby, D. (2001): *Economics and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
 84. Tugan et al. (2005): *Heritage interpretation centres, The Hicira handbook*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Institut d'Edicions.
 85. Tunbridge, J., & Ashworth, G. (1996): *Dissonant Heritage: the management of the past as a resource in conflict*. West Sussex: Wiley.
 86. UNESCO-World Commission on culture and development (1995): *Our Creative Diversity*, Paris: UNESCO.
 87. Vukojević, D. (2014): Uloga turizma u funkcionalnoj transformaciji regionalnih centara Republike Srpske, doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
 88. World Heritage Centre, UNESCO. (2005): *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, 1972. UNESCO, Paris, Retrieved from: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (Accessed on 20/10/2021).
 89. Ђирковић, Н. (2014): Културни туризам у функцији развоја туризма Новог Сада – Мастер рад. Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет, Ниш.
 90. Ђукић Дојчиновић, В. (2005): Културни туризам, Клио, Београд.
 91. Živanović, K. (2014): *Interpretacija kulturnog nasleđa kao preduslov za korišćenje arheološke baštine u društveno-ekonomskom razvoju zajednice*. Rukopis doktorske disertacije, Filozofski fakultet Beograd.
 92. Zdravković, I. (1982): *Konzervatorski principi i metodi*. Beograd.

INTERNET IZVORI

- <http://whc.unesco.org/en/criteria/> (13.8.2018.)
- <http://www.icombih.org/site/medunarodni-dan-muzeja,20.html> (14.8.2018)
- <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/mission-and-vision> (14.8.2018.)
- <https://www.iccrom.org/about/overview/history> (14.8.2018)
- <https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/struktura> (15.8.2018.)
- <https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/istorija> (15.8.2018.)
- <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/cultural-routes> (15.8.2018.)
- <https://www.srbija.gov.rs/tekst/en/129975/digitisation-of-cultural-heritage.php> (15.8.2019.)
- <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/digitisation-of-cultural-heritage> (15.8.2019.)
- <http://www.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/digitalizacija-kulturnog-nasledja> (15.8.2019.)
- <http://www.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/digitalizacija-kulturnog-nasledja> (05.12.2019.)
- <http://www.kulturnarevolucija4.rs/lat/index.html> (05.12.2019.)
- <https://kultura.rs/> (25.10.2019.)

<http://www.digitalizacija.rs/index.php/2-uncategorised/39-b-dinj-ni-p-r-l-z-pr-r-gu-ul-urn-g-n-sl-dj-srbi> (25.10.2019.)
<https://www.europeana.eu/portal/en> (02.12.2019.)
<https://whc.unesco.org/en/news/948> (10.12.2019.)
<https://www.56thparallel.com/kazan-travel-guide/> (10.12.2019.)
www.creativetourismnetwork.org (20.8.2019.)
<https://www.spottedbylocals.com/wp-content/uploads/tYSrwxkA.jpeg> (20.08.2019.)
<https://www.citymetric.com/business/over-tourism-becoming-global-problem-how-can-cities-tackle-it-4131> (10.12.2019.)
<https://viajandoecurtindo.com.br/2019/09/07/undertourism/> (02.12.2019.)
<http://www.herein-system.eu>
<https://www.unwto.org/tourism-and-culture>
www.kultura.gov.rs
<https://en.unesco.org/news/cutting-edge-bringing-cultural-tourism-back-game>
<https://www.museumnext.com/article/go-big-or-go-home-how-blockbuster-exhibitions-are-saving-museums/>
<https://www.adriamediagroup.com/sr/kultura-kljuc-za-dostizanje-odrzivog-razvoja/>